

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Martin Lindström: Tage Lindbom och konservatismen

ÖVERSIKTER

Statsvetenskaplig Tidskrift 100 år

Ludvig Beckman: Charles Taylor och den sociala tesen. Är kommunitarism förenlig med liberalism?

Jouni Reinikainen: Platonian Justices

Sten-Ove Larsson: Demokratibegreppet i skolans läroböcker sedan 1920. En projektskiss

Håkan Strömberg: Till frågan om äganderättens grundlagsskydd

Janerik Gidlund, Jørgen Grønnegård Christensen, Krister Ståhlberg: Sakkunnigutlåtanden över professuren i offentlig administration och förvaltning med statsvetenskaplig inriktning, särskilt kommunal politik och förvaltning i Göteborg

LITTERATURGRANSKNINGAR

Paul Taggart: The New Populism and the New Politics. Anm av Dennis Westlind

Alf W Johansson: Herbert Tingsten och det kalla kriget. Anm av Torbjörn Vallinder

ABSTRACTS

Årgång 100 1997 **2**

INNEHÅLL

UPPSATSER

Martin Lindström: Tage Lindbom och konservatismens..... 145

ÖVERSIKTER

Statsvetenskaplig Tidskrift 100 år..... 177

Ludvig Beckman: Charles Taylor och den sociala tesen. Är kommunitarism förenlig med liberalism? 177

Jouni Reinikainen: Platonian Justices..... 197

Sten-Ove Larsson: Demokratibegreppet i skolans läroböcker sedan 1920. En projektskiss 207

Håkan Strömberg: Till frågan om äganderättens grundlagsskydd 231

Janerik Gidlund, Jørgen Grønnegård Christensen, Krister Ståhlberg: Sak-kunnigutlåtanden över professuren i offentlig administration och förvaltning med statsvetenskaplig inriktning, särskilt kommunal politik och förvaltning i Göteborg 233

LITTERATURGRANSKNINGAR

Paul Taggart: The New Populism and the New Politics. Anm av Dennis Westlind..... 244

Alf W Johansson: Herbert Tingsten och det kalla kriget. Anm av Torbjörn Vallinder 245

ABSTRACTS 255

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen

med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders

Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo /

Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud

Göteborg: Mikael Gilljam

Stockholm: Rune Premfors

Umeå: Gullan Gidlund

Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan

angivande av källan förbjudes.

ISSN 0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 1997

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Prenumerationspris 1997 200 kr.

Pris för enstaka nummer 60 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris

efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften

på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn

och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,

221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939

(Sannerstedt), 222 8946 (exp), telefax 222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Tage Lindbom och konservatismen

Martin Lindström

1. Tage Lindbom – en kort biografi

Det finns ett lundensiskt talesätt som lyder "Vissa personer är världsberömda i Lund, men ingen annanstans. Andra är världsberömda överallt utom i Lund". Detta talesätt stämmer väl in på författaren och statsvetaren Tage Lindbom och hans ställning i svensk samhällsdebatt. Han torde vara okänd inte bara för en bred politiskt intresserad allmänhet i Sverige utan också för många svenska statsvetare. Samtidigt är han den ende svenske författaren som omnämns i Russell Kirks välkända och ofta citerade verk "The Conservative Mind" (1986, sjunde upplagan). Tage Lindboms tänkande ägnas i denna bok flera sidor. (Kirk 1986 s. VI-VII) När Svenska Dagbladets debattserie om konservatismen publicerades under åren 1983-1984 med anledning av Moderata Samlingspartiets nya partiprogram fanns Tage Lindbom å andra sidan inte med bland debattörerna. (Braconier 1984 s. 5f.) Det finns flera tänkbara orsaker till hans tystnad i denna svenska debatt. Jag känner inte till den verkliga orsaken. Tage Lindbom har dock själv beskrivit hur boken "Efter Atlantis" (1951), som utgör inkörsporten till hela hans senare tänkande, i stort sett möttes med ett inledande avståndstagande följt av en tystnad från såväl socialdemokratiska som borgerliga debattörer. En ledande tidning lär till och med i ett tillstånd av naiv uppriktighet i sin recension av boken ha skrivit att "denna bok bör inte läsas". (Lindbom 1983 s. 103)

Tage Lindbom är född år 1909. Han växte upp i en småstad i Norrland i en borgerlig familj som drabbades mycket hårt av en av de ekonomiska kriserna under 1920-talet. Han har i sin bok "Omprövning" (1983) beskrivit sin ideologiska resa från marxismen över socialdemokratin till slutligen en kristen och religiöst färgad konservatism. Som ung tog Tage Lindbom tidigt avstånd från det kapitalistiska samhällssystem som bringat ekonomisk katastrof åt hans egen familj. Den unge Tage Lindbom blev socialist och marxist. (Lindbom 1983 s. 11ff.; Engdahl 1979 s. 90) Han kom dock efterhand allt mer att tvivla på marxismens förkunnelse om tillvarons och utvecklingens lagbundenhet, synen på livet som ett rationellt iordningställt räknepystem och läran om en förutbestämd utveckling som äger rum i enlighet med ett dialektiskt mönster. Tage Lindbom orienterade sig istället mot socialdemokratin år 1934. (Lindbom 1983 s. 29ff.) Han studerade vid Uppsala universitet och blev doktorand hos professor Herbert Tingsten i Stockholm. (Tingsten 1962 s. 152) Avhandlingen blev klar 1938 och behandlar "Den svenska fackföreningsrörelsens

Statsvetenskaplig Tidskrift 1997, årg 100 nr 2, s 145-175

uppkomst och tidigare historia 1872-1900" (1938). Tage Lindbom blev samma år utnämnd till chef för Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, en tjänst han innehade fram till 1965. (Karlsson 1992/1993 s. 83ff.)

Tage Lindbom höll länge fast vid tron att den socialdemokratiska rörelsen var förmögen att förena de materiella framstegen med ett kulturellt och intellektuellt bättre liv för människan. (Lindbom 1947 s. 109ff.) Denna övertygelse kom dock att svikta när han efter det andra världskrigets slut upplevde att rörelsen allt mer kom att eftersträva materiella förbättringar, samtidigt som bildningsverksamheten och den kulturella uppbyggnaden fick stå tillbaka. I sina försök att efterforska orsakerna till denna utveckling kom han fram till två saker. För det första uppbars socialismen och marxismen visserligen av en strävan att återupprätta den mänskliga gemenskap som gått förlorad med industrialismen. Drivkraften bakom denna strävan efter ett samhälle uppbyggt av klasslösa, jämlika individer var emellertid ingen människokärlek utan i socialdemokratins fall ressentimentet och i marxismens fall hatet mot andra samhällsklasser, enligt Lindbom. För det andra upplevde han att socialistiska rörelser och socialistiskt styrda stater allt mer kom att byråkratiseras. De socialistiska systemen tycktes med en egen inneboende logik utvecklas i riktning mot en stark centralism och en socialteknisk hierarkisk ordning. Den socialistiska maktapparaten hade därmed utvecklats till motsatsen till vad den från början själv strävade efter. (Lindbom 1983 s. 96ff.) Det var dessa tankar Tage Lindbom framförde i boken "Efter Atlantis" (1951). Boken riktade sig inte bara mot socialdemokratien och kommunismen utan också mot borgerlighetens drömmar om att efter det andra världskrigets slut kunna återupprätta och vidareutveckla den liberala individuella friheten. (Ibid s. 103)

Tage Lindbom fortsatte sedan under 1950-talet att vidareutveckla sina tankar kring västerlandets utveckling och kris. Sökandet efter svaret på frågan varför ideologier som eftersträvar frihet, jämlikhet och broderskap i praktiken ofta uppnår motsatta resultat, ledde honom bakåt i västerlandets filosofiska utveckling till de högmedeltida katolska teologerna och filosoferna. Det var detta sökande som gav honom svaret. Tage Lindbom blev troende kristen. Han skriver själv:

Min ensamhet och stillsamma omprövning var en helt ödramatisk process, utan våldsamma uppgörelser och sömnlösa nätter. Det var en process, som liknade en sakta framflytande porlande bäck av friskt vatten. Jag hade endast att följa detta friska andliga vattinflöde, och detta förde mig en oktober söndag 1958 till katedralen i Chartres. Vatikankonciliet hade ännu ej hunnit öppna portarna till den liturgiska förstörelse, som skulle följa därpå. Högaltaret lyste ännu i hela sin prakt, ljusen brann, den gregorianska sången brusade, rökelsen steg – allt bar fram det gudomliga mysteriet, som verbalt klingade i ritualspråkets ädla latinska form. Jag stod helt förstummad inför denna uppenbarelse, som liksom lyfte en flik av tillvarons slöja. Det var då jag mötte Gud. (Ibid s. 142)

Tage Lindbom hade under 1950-talet nått fram till den ståndpunkt han allt sedan dess förfäktat i sina böcker, först i "Sancho Panzas väderkvarnar" (1962) och senast i "Före solnedgången" (1993), "Ett är nödvändigt" (1994), "Modernismen" (1995) och "Konservatism i vår tid" (1996).

2. Konservatismen som politisk ideologi

Syftet med denna uppsats är att ge en överblick över det tankesystem om människan och samhället som Tage Lindbom under 1950-talet slutligen nådde fram till. Då Tage Lindbom inte bara av Russell Kirk utan även i Sverige i huvudsak blivit omnämnd som en konservativ tänkare (Johnsson och Käärik 1982 s. 46ff.; Fredriksson 1986 s. 126), är det naturligt att relatera hans författarskap till begreppen konservatism och politisk ideologi. En grundläggande fråga är om Tage Lindboms tänkande är att betrakta som en politisk ideologi i modern mening. Innehållet i Tage Lindboms böcker behandlas i avsnitten 3.1, 3.2 och 3.3. I avsnitt 3.4 kommer jag att diskutera Lindboms förhållande till begreppen ideologi och konservatism samt till de moderna ideologierna.

Av detta syfte framgår det att det i denna uppsats är det politiska tänkandets innehåll som står i blickfånget. Leif Lewin har understrukt att politiska ideologier vetenskapligt kan studeras endast utifrån det innehåll de har eller den funktion de fyller. (Lewin 1972 s. 468) En tänkbar funktion hos en ideologi kan till exempel vara att legitimera de rådande maktförhållandena i samhället. Då Tage Lindboms tänkande svårligen skulle kunna tänkas fylla någon legitimerande eller annan funktion åt någon intresse- eller maktgrupp i dagens Sverige, blir en funktionsanalys ointressant. Studiet av tänkandets innehåll blir istället det allt överskuggande väsentliga.

För att relatera Lindboms tänkande till en så mångfasetterad ideologi som konservatismen, kommer min utgångspunkt att vara konservatismen hos Edmund Burke respektive Joseph deMaistre. Båda dessa var samtida med den franska revolutionen och brukar omnämnas som de båda viktigaste företrädarna för konservatismens reaktion mot den franska revolutionen (möjligen vid sidan om Louis deBonald). Avsikten är här inte på något sätt att ge en heltäckande bild av konservatismen eller ens av tänkandet hos Edmund Burke eller Joseph de Maistre. Översynen över det jag valt att kalla den anglosachsiska traditionen (Burke) respektive den kontinentala eller metafysiska konservatismen (deMaistre) tjänar endast syftet att åskådliggöra Lindboms tänkande. Jag kommer att göra en viss funktionell sammankoppling mellan tänkandet hos Burke och de Maistre samt samhällsordningen i England respektive Frankrike, deras respektive hemländer, i avsnitten om dessa båda författare.

2.1 Ideologibegreppet

Det är inte alls självklart att det alltid funnits ideologier i modern mening. På goda grunder kan vi hävda att ideologibegreppet i första hand hör hemma i de senaste 200 årens politiska liv.

Själva ordet ideologi användes för första gången av fransmannen Destutt deTracy vid sekelskiftet mellan 1700- och 1800-talen. DeTracy ville inspirerad av de franska upplysningsfilosoferna skapa en ny vetenskap med de mänskliga idéerna som studieobjekt. Genom att rationellt och utan religiöst eller metafysiskt färgade hämningar studera idéernas ursprung och bevelsgrunder skulle man kunna skapa ett bättre och mera rättvist samhälle. Namnet på detta vetenskapliga ämne skulle vara "ideologi". (McLellan 1986 s. 5f.)

Begreppet ideologi förekommer naturligtvis knappast längre i denna betydelse. Ideologin kom istället att få sin mera moderna betydelse av idésystem, utifrån vilket olika intressegrupper för en politisk argumentation om fördelningen av makt och resurser i samhället. (Hanson 1983 s. 11 f.) Det ska tilläggas att begreppet ideologi även uppstod i Tyskland, men även där hade begreppet sitt ursprung i de franska upplysningsfilosoferna. (McLellan 1986 s. 6)

Begreppet politisk ideologi uppstod alltså i en speciell historisk situation. Under denna tid konfronterades de gamla andliga och världsliga auktoriteterna med den franska revolutionens tro på det mänskliga förnuftet och människans förmåga att själv styra över sin tillvaro. De moderna politiska ideologierna fick också sitt genombrott under denna tid eller under halvseklet därefter. Konservatismen uppstod främst som en reaktion mot den franska revolutionens idéer och händelseförlopp, även om själva begreppet konservatism först kom i bruk i det politiska språket i Frankrike under och alldeles efter Napoleonkrigen samt i England på 1830-talet. (Kirk 1982 s. XIII; Nisbet 1986 s. 1 ff.)

När det gäller uppkomsten av begreppet ideologi kan vi med Johan Asplunds terminologi tala om en underliggande tankefigur. (Asplund 1987 s. 200f.; se även Boudon 1989 s. 25f.) Ideologin som fenomen var med detta synsätt möjlig att upptäcka och ge ett namn först i en given historisk situation, där olika tankar om hur samhället skulle styras konkurrerade med varandra på ett öppet politiskt slagfält.

En aspekt på de moderna politiska ideologierna är således att de skiljer sig från tidigare religiöst och metafysiskt färgade doktriner och trossystem i det traditionella samhället, det agrara samhälle som fanns före den franska och den industriella revolutionen, på följande punkter:

1. De försöker i sitt språk anknyta till den vetenskapliga och rationalistiska traditionen i västerlandet.
2. De är helt inomvärldsliga och befattar sig endast med den fysiska verkligheten i motsats till exempel till de traditionella samhällenas dogmer och de traditionella religionerna, som mest befattade sig med det hierarkiska förhållandet mellan människan och Gud mer än förhållandet mellan människor. Den metafysiska, andliga dimensionen försvinner i den moderna ideologins föreställningsvärld.
3. De är, i enlighet med punkten 2, handlingsinriktade och inriktade på att utifrån sin vetenskapliga och rationalistiska bas förändra den materiella verkligheten, det mänskliga samhället. De inbegriper således en vilja till ständig förändring, en dynamism, i motsats till de traditionella religionernas dogmer som ofta motsatte sig eller förnekade möjligheten i människans strävan att ta sitt öde i egna händer. (Boudon 1989 s. 20ff.; diPalma 1991 s. 55ff.; Habermas 1970 s. 99; Hanson 1983 s. 10; McLellan 1986 s. 2f.)

I det följande avsnittet kommer konservatismen att behandlas. Dess ställning som modern politisk ideologi rymmer en speciell problematik, eftersom den i många länder från början uppstod som en reaktion mot det moderna samhälle där de moderna politiska ideologierna fick sitt fotfäste. Konservatismen kom-

mer i det följande att behandlas utifrån punkterna 2) och 3) ovan, det vill säga inställningen till den traditionella religionens anspråk på att representera högre metafysiska sanningar samt människans förmåga att påverka sin materiella tillvaro och förändra samhället.

2.2 Konservatismen

Under den tid som förflutit sedan ideologibegreppets uppkomst, tycks såväl liberalismen som socialismen ha bevarat mycket av den kärna av innehåll och visioner som utmärkt dem allt sedan 1800-talets första hälft. Så konstaterar till exempel liberalen Francis Fukuyama i sin berömda bok "The End of History and the Last Man" (1992) att kommunismens fall i Östeuropa medfört att såväl högerextrema auktoritära som vänsterextrema totalitära regimer nu kan avskrivras som seriösa politiska alternativ. Istället är liberalismen med sitt betonande av individuell frihet och folksuveränitet det enda hållbara alternativet. (Fukuyama 1992 s. 42f.) På samma sätt hävdar Alex Callinicos att socialismens och även marxismens seger är det enda seriösa framtidsscenarioet även efter kommunismens fall i Östeuropa efter 1989. (Callinicos 1991 s. 133)

Däremot kan det tyckas vara betydligt mera oklart vad moderna konservativa har gemensamt med det sena 1700-talets eller tidiga 1800-talets konservativa. Dessutom har begreppet konservativ framför allt på senare tid kommit att stundtals användas på ett oklart sätt. Det är även vissa statsvetare som använt begreppet konservativ som till exempel benämning på den kommunistiska eliten i de östeuropeiska staterna. (Bova 1991 s. 125)

Russell Kirk har försökt definiera de viktigaste beståndsdelarna hos konservatismen som politisk ideologi i sex punkter:

1. De flesta konservativa tror på någon form av högre, transcendent, gudomlig moralisk ordning. Det är denna ordning som styr världen. Denna kan ta sig olika uttryck i föreställningsvärlden hos olika konservativa, till exempel naturrätten. Tron på en utanför människan själv förlagd högre moralisk ordning är dock gemensam. I detta avseende skiljer sig de konservativa från såväl liberalerna med sin utilitaristiska syn på staten och samhället som från de ännu mera radikalas förakt för alla former av teologiska postulat.
2. De konservativa vill upprätthålla en kontinuitet i samhällsutvecklingen, förändringar får bara ske långsamt.
3. De moderna, nu levande människorna har en mycket liten kapacitet att verkligen förstå all visdom som finns bakom de lagar och regler de ärvt av sina förfäder.
4. De konservativa hävdar därför principen att de som vill förändra måste bevisa det riktiga i att göra så.
5. De konservativa försvarar samtidigt det icke perfekta, ofta variationsrika i det traditionella samhällets institutioner i motsats till de radikala systemens likriktning och egalitarism.

6. Människosynen, i varje fall vad avser människans möjligheter att forma och omforma samhället, är väsentligen pessimistisk. Människan är icke perfekt och i linje med detta kan ingen perfekt social ordning någonsin upprättas på Jorden. (Kirk 1982 s. XIII)

En jämförelse med den definition vi givit av hur de moderna ideologierna avviker från traditionella, förrevolutionära tanke-system, blir här intressant. Punkten 2 vad gällde de moderna ideologierna motsvaras av punkten 1 i Kirks definition av konservatism som ideologi. I båda fallen handlar det om hurvida det finns en högre högre transcendent makt som står över människorna eller inte. Punkten 3 vad gäller ideologierna motsvaras av punkterna 2-6 i definitionen av konservatismen, det vill säga synen på människan och hennes möjligheter att förändra samhället.

I denna jämförelse av begreppen ideologi och konservatism framträder konservatismens placering i gränslandet mellan de moderna ideologiernas samhälle och det traditionella samhället tydligt.

Konservatismen uppstod alltså i många länder från början som ett idémässigt försvar för en livshållning och ett samhälle som fanns redan innan de moderna ideologierna, de politiska partierna och den moderna demokratin framträdde på historiens scen. Konservatismen kom i egenskap av reaktion mot en historisk förändring på såväl det idémässiga, framför allt upplysningsfilsofin, som det praktiskt-politiska, den franska revolutionen, planet att få ett något skiftande innehåll hos konservativa författare i olika länder. Reaktionens karaktär var beroende av hur det samhälle såg ut som de konservativa författarna föresatte sig att försvara.

2.3 Edmund Burke och den anglosachsiska traditionen

När "Reflections on the Revolution in France" skrevs år 1790 hade en politisk omvandling, "den ärorika revolutionen" 1688-1689, redan ägt rum i Storbritannien. Genom denna kom parlamentet att domineras av stora egendomsägare och kapitalägare. (Palmer 1958 s. 141 f.) Den engelska övermakten hade genomslaget vid Culloden 1746 slutgiltigt krossat det urgamla traditionalistiska klansystemet i de skotska högländerna och därmed också ätten Stuarts ambitioner att återkomma på tronen. Klansystemet i högländerna bröts systematiskt sönder med hjälp av en lagstiftning som införde privat äganderätt där klansystemets kollektiva, icke individuella ägande tidigare varit rådande. (Prebble 1969 s. 15 f.; Prebble 1990 s. 333) En ekonomisk och social omvandling av aldrig tidigare skådat slag, den industriella revolutionen, var också på väg att äga rum i Storbritannien. (Landes 1969 s. 11) Det Storbritannien Burke ville försvara mot den franska revolutionen var följaktligen redan stätt i en omvälvande förvandling mot ett modernt samhälle grundat på kapitalism, kommersialism och industrialism med en åtföljande proletarisering av stora befolkningsgrupper.

Edmund Burke (1729-1797) brukar benämnas "konservatismens fader", vilket äger sin riktighet. Tankarna i "Reflections on the Revolution in France"

hade ett betydande inflytande på bland annat de främsta samtida konservativa författarna i Frankrike, Louis de Bonald och Joseph de Maistre. (Beneton 1988 s. 11) I sitt bidrag "Konservatismens fader eller upplysningens son?" till en antologi om Edmund Burke betonar även Svante Nordin att Burke haft ett stort inflytande på franska, tyska och även svenska konservativa under i synnerhet 1800-talets början. (Nordin 1990 s. 45) Nordin fortsätter emellertid med att ge en annan, kompletterande bild av Burke:

Man får inte heller föreställa sig att Burke under det påföljande seklet betraktades uteslutande som de konservativas egendom. Till hans biografer och beundrare hörde John Morley, radikal liberal och en av Gladstones närmaste män. Till beundrarna av Burkes politiska visdom hörde även den amerikanska liberalismens främste, Woodrow Wilson. Det är egentligen först under 1900-talet med dess nya revolutioner och nya antirevolutionära stämningar som Burke definitivt blir konservativ. (Ibid s. 53)

Även i vår egen tid har Burke emellertid vunnit beundran hos personer som helhjärtat bekänner sig till den politiska liberalismen och som med rätta kan kallas liberaler. Friedrich Hayek nämner Burke som en liberal förebild:

By liberalism I shall understand the conception of a desirable political order which in the first place was developed in the later part of the seventeenth century to that of Gladstone at the end of the nineteenth. David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macaulay and Lord Acton may be regarded as its typical representatives in England. (Hayek 1975 s. 55)

Även statsvetarprofessorn C. B. Macpherson nämner Burke som en betydelsefull liberal. (Macpherson 1977 s. 20) I själva verket skulle man när det gäller de senaste decennierna kunna tala om en liberal renässans i synen på Burke.

Enligt Hayek har det materiella väståndet i det moderna västerländska samhället kommit till stånd genom en evolutionär utveckling över åtskilliga sekler. Utvecklingen har framför allt kommit till stånd genom en allt större tillämpning av marknadsekonomiska regler och en liberal inställning till företagande som möjliggjort tekniska innovationer och en omvandling av samhällsmoralen. (Hayek 1990 s. 19ff.)

På samma sätt står för Edmund Burke människan eller i varje fall grupper av människor (nationen, familjen osv.) i centrum för utvecklingen. Den rådande samhällsordningen är i första hand ett arv från förfäderna och en produkt av en obruten konstitutionell och institutionell utveckling från Magna Charta och framåt. (Burke 1969 s. 117f.) Avsättandet av ätten Stuart från tronen 1688-1689 var i själva verket endast ett försvar för denna obrutna, av många generationer människor dikterade, utveckling. (Ibid s. 116) Burke är dock ingen kontraktsteoretiker. Han medger visserligen att varje enskild stats författning har karaktären av ett kontrakt, genom vilket människorna grundar en viss form av styrelse. Enskilda människor eller enskilda generationer har dock ingen möjlighet att säga upp kontraktet. Enskilda individer eller generationer har nämligen ingen möjlighet att överblicka den visdom som finns nedlagd i kontraktet. De har inte heller någon möjlighet att överblicka vilka konsekvenser ett uppsägande av kontraktet skulle få. (Schmandt 1965 s. 306)

Det enda metafysiska inslaget i denna lära var den transcendenta principen om en naturlig lag om betydelsen av arvet från förfäderna som härskar i universum. (Macpherson 1980 s. 39f.) Enligt Macpherson innebar denna lag till exempel att dåliga levnads- och anställningsförhållanden för det nya framväxande proletariatet tillfälligtvis var nödvändiga för att den naturliga ordningen, det vill säga utvecklingen mot en fri marknad och kapitalism, skulle kunna gå vidare. (Ibid s. 58f.) Andra moderna författare går ännu längre i sin tolkning av Burke. Enligt Grant var den fria marknadens överlägsenhet för Burke inte ens en del av en högre moralisk ordning, utan ett empiriskt konstaterande utifrån Adam Smiths och egna iakttagelser. (Grant 1988 s. 90f.) De "fördomar" (prejudice) som Burke anser hindrar snabba och huvudlösa förändringar kräver inte heller någon högre metafysisk förankring, någon högre andlig auktoritet. De utgår istället från människorna själva och byggs upp under generationer. Det är från dessa "fördomar" den sanna auktoriteten i samhället härstammar. (Ibid s. 81f.)

I synnerhet i det senaste decenniets litteratur om Burke märks, som redan nämnts, en glidning tillbaka mot 1800-talets liberala tolkning av Burke. Så menar Macpherson att Burke befinner sig nära Thomas Hobbes' och John Lockes naturrättsliga läror. Enligt Macpherson står Burke dock närmare Hobbes än Locke. (Macpherson 1980 s. 42) Såväl Hobbes som Locke var bland de första filosoferna som utgick ifrån individen i sin politiska filosofi. Gray betecknar Hobbes som en förliberal filosof och Locke som den förste liberale filosofen. (Gray 1986 s. 11ff.) För Hobbes var den fundamentala förutsättningen för lag och rätt att det fanns politiska institutioner och en stat. Människorna slöt därför i det inledande naturtillståndet i egenskap av individer ett fördrag med varandra för att uppnå lag och rätt. (Liedman 1981 s. 115ff.)

Försvaret av egendomen var motiverat av att varje person ansågs berättigad till frukterna av vad han producerar. (Macpherson 1980 s. 44) För att skydda egendomen borde egendomsägarna vara kraftigt överrepresenterade i det parlament som behövs för att upprätthålla och förnya lagen. (Ibid s. 47) Den privata egendomen var grunden för en fortsatt kapitalackumulation. Laissez-faire-systemet var därför ett nödvändigt system. (Grant 1988 s. 89; Macpherson 1980 s. 53) Macpherson skriver på följande vis om Burkes avståndstagande från den franska revolutionen:

The present breach must be as devastating to emergent capitalism in France as it would be to established capitalism in England if the the revolution were copied there. (Macpherson 1980 s. 66)

Ur denna samhällssyn och synen på vilka lagar som styr samhället framträder en människosyn som är både optimistisk och pessimistisk. Människosynen är optimistisk i det att det är människorna som styr utvecklingen genom ett långsiktigt och fortlöpande kontrakt över generationer och genom långsamma institutionella reformer. Avsikten med att försvara kontinuiteten i utvecklingen är att människan ska få en efterhand allt bättre materiell tillvaro i denna världen, inte i den himmelska. Synen på den fria företagsamheten är i linje med detta också mycket positiv. Det pessimistiska i människosynen framkommer när någon (industriproletariatet) måste offras genom att få sämre levnadsför-

hållanden, därför att mänskligheten totalt sett och på lång sikt ska kunna få ett materiellt sett drägligare liv. Åt detta finns det inget att göra, menar Burke. (Grant 1988 s. 83) Burkes syn på människan är också pessimistisk på så vis att enskilda människor eller enskilda generationer av människor inte har kapacitet att överblicka den visdom som finns nedlagd i samhällets institutioner. De kan därför inte heller förändra dessa genom snabba och radikala reformer. (Schmandt 1965 s. 307f.)

2.4 Joseph de Maistre och den metafysiska konservatismen

Konservatismens reaktion mot den franska revolutionen fick en mera djupgående karaktär i Frankrike än hos Burke i England. På kontinenten hade den industriella revolutionen ännu inte kommit igång. Den jordägande aristokratin och kyrkan (ofta den katolska) dominerade de styrande skikten på ett annat sätt än i England. (Landes 1969 s. 124ff.)

Den konservativa reaktionens främsta företrädare i samtidens Frankrike var Joseph de Maistre (1753-1821) och Louis de Bonald (1754-1840). För Joseph de Maistre var den franska revolutionen ett Guds straff för det gudsförakt upplysningsfilosofin visat och för den gamla kungliga regimens dekadens och förfall. Den kungliga regimen hade genom upplysningsfilosofin blivit så moraliskt försvagad att den inte längre trodde på sin egen auktoritet och legitimitet, ansåg de Maistre. (Jamieson 1988 s. 107) I de Maistres föreställningsvärld var den franska revolutionen unik i sin ondska:

There is a satanic quality of the French Revolution that distinguishes it from everything we have ever seen or anything we are ever likely to see in the future. Recall the great assemblies, Robespierre's speech against the priesthood, the solemn apostasy of the clergy, the desecration of objects of worship, the installation of the goddess of reason, and that multitude of extraordinary actions by which the provinces sought to outdo Paris. All this goes beyond the ordinary circle of crime and seems to belong to another world. (de Maistre 1994 s. 41)

De Maistre ansåg liksom Edmund Burke (och inspirerad av Burke) att transcendent krafter genom moraliska axiom binder samman individer, familjer, grupper, korporationer etc till ett samhälle. Fundamentet för denna konservativa idé om samhället som en organism är dock annorlunda än hos Burke. Hos de Maistre är Gud det legitima ursprunget för all makt. Således är endast den i Guds namn utövade makten legitim. Tiden, traditionen, tjänstgör som Guds ställföreträdare på Jorden. Ju längre en institution, till exempel monarkin, har funnits, desto större legitimitet har den. (Tingsten 1966 s. 29) Samhället har alltid funnits och själva förutsättningen för samhället är religionen, enligt de Maistre:

Wherever an altar is found, there civilisation exists. (Jamieson 1988 s. 109)

För de Maistre är varje form av modern rationalistisk naturrett i Hobbes' eller Lockes anda omöjlig. Denna naturrett förutsätter ju att människorna i ett ursprungligt naturtillstånd är fria individer som sluter ett kontrakt med varandra för att möjliggöra upprätthållandet av lag och rätt. Enligt de Maistre har det

aldrig funnits några fria individer som skulle ha kunnat sluta ett sådant kontrakt. (Tingsten 1966 s. 29) Här framträder en tydlig skillnad mellan de Maistre och Burke. Hos de Maistre styrs frågan om vad som är sant eller falskt inte alls av något långsamt föränderligt och evolutionärt samhällsfördrag mellan ens många generationer av människor som hos Burke, utan av en utanför människorna lokaliserad högre metafysisk kraftkälla, Gud.

De Maistres tro på en högre metafysisk sanning ligger nära den platonska idealismen. Världen är uppdelad i två verkligheter, en immanent och en transcendent, som båda är sanna. Idévärlden, den transcendent, representerar dock högre sanningar än den immanenta, empiriskt iakttagbara. (Jamieson 1988 s. 109)

Den fråga som inställer sig, är vem som ska uttolka denna högre transcendent, eviga sanning. För de Maistre är svaret givet. Genom påven i Rom, som är ofelbar, fullbordas den jordiska hierarkin. Påven står genom sitt tolkningsföreträdare över de olika jordiska monarkerna i denna hierarki. (Tingsten 1966 s. 34) Med påvens ofelbarhet blir en sammankoppling mellan den transcendent och den immanenta verkligheten, och därmed en uttolkning av de högre, transcendent sanningarna, möjlig.

Dessa idéer om sanningens ursprung och högre väsen får också konsekvenser för de Maistres syn på människan och samhället. Den legitima makten härleds från Gud och upprätthålls i den jordiska tillvaron av kungen och aristokratin. Denna makt baserar sig inte på någon skriven författning. Den har istället växt fram och fått sin legitimitet under många sekler. Den långa tiden blir här vad de Maistre kallar, och som redan nämnts, Guds ställföreträdare på Jorden. Den kungliga legitimiteten härledd från Gud är också en förutsättning för de under lång tid framvuxna friheter ett folk åtnjuter. Motsatsen till denna framvuxna, från förnuftsöverväganden befriade legitimitet är den skrivna författningen. En skriven författning är ett tecken på svaghet, enligt de Maistre. Detta beror på att det mänskliga förnuftet är så svagt och i själva verket undergräver den legitima auktoriteten, och därmed den frihet som redan finns. En skriven författning är istället ett tecken på att egoismen hos olika intressegrupper måste regleras i allt större detalj. Den politiska och den religiösa makten, den hängivna dyrkan av Gud istället för människan och hennes förnuft, bör istället vara intimt förenade. (de Maistre 1994 s. 49ff.) Tvivlet kommer ur studier och bokläsning. De Maistre prisar den katolska kyrkan för att den i motsats till den protestantiska inte argumenterar eller diskuterar. Fostran och utbildning bör ledas av de katolska prästerna. (Tingsten 1966 s. 34)

Människan och hennes förnuft förmår ännu mindre än hos Burke. Istället är instinkten, ingivelsen och den gudomliga uppenbarelserna det viktiga som styr samhället och lagarna. Tingsten hävdar att de Maistre i första hand ville legitimeras den förrevolutionära regimen i Frankrike (Ibid s. 28f.), men frågan är om de Maistre inte är mera långtgående än så. De Maistres förlitan på påvens ofelbarhet och överhöghet över alla monarker manar istället fram bilden av en rent klerikal, teokratisk stat där religionen helt står i centrum, även om de Maistre i sina skrifter sällan i detalj går in på kyrkans officiella lära. Det är

uppenbart att en marknadsekonomi av det slag som Burke försvarar är en omöjlighet i en sådan stat.

Under 1800-talet uppträdde den "metafysiska konservatismen" i en tappning liknande de Maistres även i andra europeiska länder, till exempel de tidiga konservativa i Preussen och de östeuropeiska slavofileerna. (Jamieson 1988 s. 107) Detta är också platsen att erinra om den filosofiska skola som var helt dominerande i Sverige under stora delar av 1800-talets senare hälft, nämligen den Boströmska skolan som fått sitt namn efter filosofen Christopher Jacob Boström (1797-1866). Även i Sverige fick denna "metafysiska konservatism" emellertid, och kanske i större utsträckning än i något annat europeiskt land, successivt uppgå sina positioner under perioden 1880-1920. Svante Nordin skriver:

Få länder har i modern tid upplevt ett så skarpt kontinuitetsbrott i sin intellektuella och filosofiska tradition som Sverige. Idealismen, hela den boströmska bildningsepoken ter sig oändligt avlägsen. (Nordin 1981 s. 207)

Den metafysiska konservatismen företräds idag knappast av några politiska partier eller rörelser i västvärlden. Däremot får riktningen sägas vara väl företrädd bland vissa präster och intellektuella. Alexander Solsjenitsyn och Eric Voegelin omnämns som de båda främsta företrädarna för denna riktning. (Jamieson 1988 s.109; Crowther 1988 s. 261 ff.) I Alexander Solsjenitsyns "Augusti fjorton" (1972) är kritiken mot upplysningsfilosoferna och modernismen framträdande. Med saknad betraktar Solsjenitsyn det Ryssland som gick förlorat med det första världskriget och oktoberrevolutionen:

Olda Orestovna lyssnade som till något välbekant och snörpte litet på mun:

– Det är förhastat – som att få syn på en gren och tro att den är hela trädet. Den västerländska upplysningstiden är bara en GREN av den västerländska kulturen och, kanhända, inte alls den fruktbaraste. Den sticker ut från stammen, inte upp ur roten.

– Och vad är det viktigaste?

– Tja, det viktigaste är, om ni så vill, medeltidens andliga liv. Ett så intensivt andligt liv, som vägde tyngre än den materiella existensen, har mänskligheten varken förr eller senare upplevt. (Solsjenitsyn 1972 s. 443)

2.5 Konservatismens dilemma

De konservativas reaktion på den franska revolutionen tog sig olika uttryck. I England hade förändringen i såväl politiskt som i ekonomiskt och socialt hänseende redan fortskridit under lång tid när Burke reste det konservativa standaret mot den franska revolutionens progressiva excesser. Samtidigt finns redan mycket av liberalismens filosofiska grunder och politiska ställningstaganden hos Burke, även i det mest bestämda avståndstagandets stund. Den liberalt färgade konservatism Burke företrädde var redan inställd på fortsatt materiellt framåtskridande, fritt företagande och individualism. För Burke är Gud och det himmelska riket långt borta. Den konservatism Burke företräder är redan på väg in i de moderna ideologiernas värld.

För de Maistre lever däremot de eviga, metafysiska, transcendenta värdena. Kungamakten har sin sanktion från denna transcendent kraftkälla. Påven upprätthåller det konkreta sambandet mellan det transcendent och det immanenta. För de Maistre är det förrevolutionära samhällets andliga och sociala liv fortfarande en eftersträvansvärd bättre ordning. För honom är den franska revolutionen liksom all form av liberalism och sekularisering bara en sataniskt ond parentes.

När Brian Girvin två hundra år senare ska karakterisera de viktiga huvudriktningarna bland västerländska "konservativa" partier finns det jag kallar den anglosachsiska traditionen fortfarande med. Girvin nämner den som den mest "moderna", liberalt konservativa formen av konservatism. Den står för kapitalism, marknadsekonomi, individuell frihet och en stark rättsstat. Riktningen är starkast i USA och Storbritannien. Girvin nämner även två andra riktningar, de kristdemokratiska partierna och de mera auktoritära (främst gaullisterna i Frankrike och CSU i Bayern). (Girvin 1988 s. 9f.) Av den metafysiska konservatismen hos de Maistre finns det däremot inte mycket kvar i form av politiska rörelser. Förhållandet speglar konservatismens dilemma. Å ena sidan vill de konservativa upprätthålla det gamla samhällets tro på eviga sanningar gentemot en värld präglad av folksuverän värderelativism. Å andra sidan vill de vara med i parlamenten, de politiska valen och samhällsingenjörskonsten, när de väl ställs inför fullbordat faktum. Ur denna process framföds konservatismen som en modern politisk ideologi bland andra moderna ideologier. Samtidigt blir de liberala och värderelativistiska inslagen starkare och till slut förlorar konservatismen sin själ. Försvaret av eviga, högre sanningar förvandlas till ett försvar av marknadsliberalism och individualism. Denna process från ett traditionellt religiöst samhälle mot en allt mer handlingsinriktad kapitalism kan i själva verket spåras långt längre än två hundra år tillbaka i tiden. Annaleshistorikern Jacques Le Goff har till exempel skildrat kyrkans eftergift att acceptera ränteavgifter på lån under medeltiden. (LeGoff 1990 s. 127)

Luppsatsens andra del ska jag utifrån utgångspunkterna i denna uppsatsens första del söka svar på de frågor som inledningsvis ställdes om Tage Lindboms tänkande i början av avsnitt 2.

3. Tage Lindboms tänkande

3.1 Gud, människan och den skapade världen

Enligt Tage Lindbom är den moderna sekulariserade västerländska människan offer för ett stort och ödesdigert misstag. Eftersom den moderna människan tror sig ha avskaffat Gud, tror hon sig vara Jordens och tillvarons oinskränkta härskare.

De två viktigaste komponenterna i denna felsyn är, enligt Lindbom, framstegs- och utvecklingstron samt tron på tillvaron som en existentiell evighet. Utvecklingen går hela tiden framåt och uppåt. Människan växer genom Darwins utvecklingslära fram som den mest intelligenta varelsen genom en lång

organisk-biologisk utvecklingsprocess. Framsteget fortsätter sedan genom att människan genom empiriskt kunskapsinsamlade och bearbetade vinner ständigt ny kunskap. Denna ständigt ökande kunskapsmassa används till en metodisk exploatering av naturen i syfte att utvinna ständigt nya materiella rikedomar. Människan blir alltmer upplyst och "vidskepelse" och "fördomar" undanröjs efterhand. Tron på den existentiella evigheten, slutligen, grundar sig på föreställningen om att den materiella, empiriskt bevisbara världen är den enda verkliga. Det finns inget återvändande till någon gudomlig källa. Därför måste den jordiska, materiella tillvaron inrättas som en alltmer fullkomlig social ordning, en utopi som i handling ska genomföras i den materiella verkligheten. (Lindbom 1982 s. 14f.)

I denna moderna sekulariserade västerländska tillvaro är det Människan själv som härskar. Ingen högre metafysisk kraftkälla finns över Människan. I denna moderna värld kan det därför inte finnas några eviga sanningar om vad som är sant eller falskt, gott eller ont och så vidare, enligt Lindbom. Med Miguel de Cervantes berättelse om riddaren Don Quijote och hans väpnare Sancho Panza som exempel vill Lindbom visa konsekvenserna av denna verklighetsuppfattning:

Under de långa och djupsinniga samtal som den dråplige riddaren don Quijote av La Mancha för med domherren från Toledo, råkar han vid ett tillfälle nämna, att han gärna vill infria sitt löfte om ett grevskap till sin vapendragare Sancho Panza. Denne faller då påpassligt in i samtalet och låter oss få veta, hur han tänkt sig sin roll som ståthållare. Sin förmåga att styra sitt grevskap tvivlar han icke på, men skulle han icke lyckas, så återstår alltid den utvägen att hyra ut regeringsmakten och sedan sitta i lugn och ro och lyfta räntorna. Domherrens erinran om att statens styrande fordrar både skicklighet och gott omdöme slår Sancho Panza bort med att får han bara sitt grevskap, så nog skall han ha förstånd att regera det: "Så pass kung skulle jag vara över min stat som varje annan över sin; och när jag det vore, kunde jag göra vad jag ville; och när jag gjorde vad jag ville, skulle jag göra vad jag har lust till; och när jag gjorde vad jag har lust till, skulle jag vara belåten; och när en är belåten, har en ingenting mer att önska; och när en ingenting mer har att önska, så är sagan all." (Lindbom 1979 s. 5)

Enligt Tage Lindbom är denna föreställning om den moderna västerländska människan som högste herre och härskare helt felaktig. Över människan står nämligen Gud, människans och världens skapare. Gud är absolut, fullkomlig. Hans skapade verk, människan och världen, är relaterat till sin gudomliga upphovsmän. Världen är därför relativ, och allt som är relativt är ofullkomligt. Världen är relaterad till tid och rum, därför att allt skapat har en begynnelse och ett slut. Allt skapat är ofullkomligt dels i förhållande till sin Skapare, som är höjd över tid och rum. Tingen i den skapade världen är också ofullkomliga genom att vara skilda från varandra genom sina avgränsningar i tid och rum. (Lindbom 1970 s. 14)

Genom att förneka Gud, det absoluta, har den moderna sekulariserade människan uppnått en situation där endast den skapade världen och dess relativitet återstår. I denna sekulariserade värld upphöjes istället relativiteten till högsta princip, "allt är relativt", vilket enligt Lindbom innebär en allvarlig motsägelse:

Den sekulariserade människan invecklar sig sålunda i en motsägelse. Hon hävdar, att "allt är relativt", men samtidigt som denna ståndpunkt är principiell – det relativa ska ju ha en principiell, absolut giltighet! – förnekar hon, att tillvaron inrymmer eller är knuten till något absolut. Vad hon i sin förblindelse vägrar att se är, att den skapade världens relativitet förutsätter det absoluta, och att detta absoluta finns utanför skapelsen själv, är dess Skapare, dess garant, dess upprätthållare. (Ibid s. 15)

Gud är såsom alltings upphov källan till all skapande kraft, enligt Lindbom. Han är ständigt närvarande i sin skapelse. Hur ska då människan vinna insikt om detta? Enligt Lindbom vinner människan denna insikt genom sin odödliga själ. I varje människa lever det gudomliga som en odödlig andlighet. Människans kropp är förgänglig, men hennes själ odödlig, enligt Lindbom. Allt skapat återvänder till Skaparen:

I människan bryts liksom i en prisma det eviga och det förgängliga. (Ibid s. 15f.)

Kunskapen om den gudomliga verkligheten är ingen rationell kunskap. Den kan inte förvärfvas genom empiriska erfarenheter. Den är istället intuitiv och innebär en medvetenhet och en delaktighet på samma gång. Tage Lindbom kallar denna kunskap *intellectus* till skillnad mot *ratio*, förnuftet. Liksom Joseph de Maistre menar Tage Lindbom att denna medvetenhet om och delaktighet i det gudomliga varit det utmärkande för varje form av mänskligt samhälle över hela Jorden i alla tider. Människans föreställningar om det gudomliga har skiftat mellan olika tider och olika platser, men de traditionella religionerna inrymmer alla denna medvetenhet om och delaktighet i en större gudomlig, kosmisk helhet. (Ibid s. 16) När det absoluta sanna Ordet möter den relativa, skapade formvärlden som är begränsad i tid och rum, blir nämligen uttrycksformerna olika beroende på tid och plats, menar Lindbom. De antika grekiska och romerska civilisationernas fall är däremot ett exempel på vad som händer, när människorna genom filosoferande och privatreligiös pluralism försöker bryta sig ur detta gudomliga kosmos. (Lindbom 1978 s. 94ff.) Tage Lindboms tänkande är dock i första hand ett försvar av den traditionella kristendömen.

Människans plats i den gudomliga kosmiska helheten och i skapelsen är att underställa sig och ha förtröstan på den gudomliga auktoriteten. Ordet *auctoritas* betyder börgen, säkerhet på latin. Auktoriteten omfattar man med sin tro. Detta innebär inte bara ett försanthållande, utan också en förtröstan, *fides*. Tron på en gudomlig auktoritet innebär ett bejakande av en kraftkälla, ett centrum, en fast punkt varifrån all sanning utgår. Av speciell vikt är, att auktoritetsprincipen innebär ett vertikalt förhållande mellan den gudomliga auktoriteten och människan. Förhållandet är således helt ojämnt. På samma sätt förhåller det sig med de jordiska auktoriteterna. Den smorde och krönte monarken har sin sanktion av och är underställd Gud. Samtidigt är även förhållandet mellan monarken och invånarna i hans rike ett vertikalt förhållande som bygger på tro och förtröstan. Detta innebär inte att påven, kungen eller andra jordiska auktoriteter är herrar och härskare i någon djupare mening, eftersom de alla är Guds tjänare i ett vertikalt, hierarkiskt maktförhållande. Medborgarskapet innebär i första hand ett tjänande. Tolerans är inte att acceptera och tolerera vilka hetero-

doxa irrläror som helst, enligt Lindbom. Tolerans innebär istället att fatta och acceptera ofullkomligheten hos sina medmänniskor liksom hos sig själv. (Lindbom 1970 s. 96ff.)

Samma vertikala maktförhållande råder mellan den vuxne och barnet, enligt Lindbom:

En gudstro, som icke är en förtröstansfull underkastelse under den gudomliga allmakten, är en fullkomlig meningslöshet. Ett familjeliv utan vördnad och lydnad inför föräldrarna blir likaledes liktydigt med upplösning. (Lindbom 1974 s. 84)

Den vertikala auctoritas-principen är nödvändig att upprätthålla för att människan ska kunna utvecklas och nå andlig mognad. Människan behöver vägledning av Gud och även föräldrar, mästare och så vidare i ett dialektiskt förhållande för att förstå sin kallelse och livets mening. (Ibid s. 76)

Skapelsen är vidare en alstringsprocess, som bygger på två helt olika könsidentiteter, ett spänningsförhållande mellan mannen och kvinnan. (Lindbom 1970 s. 80)

Traditionen är ett stöd och ett skydd för att upprätthålla denna ordning. Den är konserverande och tolkande, men också utbyggande utifrån det ursprungliga gudomliga budskapets frö. (Lindbom 1974 s. 46f.) Det traditionella samhället har genom sin hierarkiska struktur tre former, menar Lindbom; familjelivet, arbetslivet och medborgarskapet. (Lindbom 1982 s. 52) Medborgarskapet bygger på medeltida självförvaltande korporationer och associationer. (Lindbom 1968 s. 17)

Mot den vertikala auctoritasprincipen som kännetecknar alla traditionella samhällen ställer Lindbom den horisontella princip som kännetecknar det moderna västerlandet. I det moderna västerlandet är människan inte underställd Gud. Hon är istället i eget majestät världens härskare. Men hur ska fem eller sex miljarder människor med lika många olika åsikter kunna styra världen? Vem ska avgöra vad som är sant eller falskt när så många åsikter bryts mot varandra och det inte finns någon yttre metafysisk kraftkälla? För att få detta horisontella maktförhållande att fungera, måste en ny treenighet upprättas, menar Lindbom. Den nya treenighetens pseudometafysiska dimension kallar han Människoriket. Dess ontologiska dimension, som förklarar tillvaron, kallar han Modernism. Dess tredje dimension, den fysiskt-politiska makten, kallar han Demokrati. (Lindbom 1991 s. 85)

Idag befinner sig Människoriket efter århundraden av exempellösa framgångar i en snart sagt hegemonisk maktställning, enligt Lindbom. De följande två avsnitten kommer att visa Tage Lindboms syn på hur detta blivit möjligt. Vi kan dock redan här konstatera att Lindboms tänkande ligger mycket närmare de Maistre än Burke. Lindbom tar liksom de Maistre aldrig i någon egentlig mening steget in i de moderna ideologiernas värld. Människan är underställd Guds vilja och något utrymme för vare sig individualism, fri marknadsekonomi eller socialreformatoriska system finns inte. Upprätthållandet av traditionen blir hos Lindbom själva negationen till de moderna ideologiernas strävan efter förändring.

3.2 Vägen till Människoriket

Det främsta vapnet på vägen mot Människoriket har varit den mänskliga tanken, enligt Lindbom. Filosofin och profanvetenskapen har hänvisat till det mänskliga förnuftet, ratio, som sanningens yttersta källa. (Lindbom 1982 s. s. 16ff.) Förskjutningen började redan under 1200- och 1300-talen som kompromisser mellan den katolska kyrkan och vetenskapsmännen.

Det första avgörande steget togs under 1300-talets förra hälft med den occamska revolutionen. Om det mänskliga förnuftet ska vara den fasta observationspunkt från vilken människan iaktar världen, får detta förnuft inte "störas" av Guds kosmiska närvaro i världen i form av det ständiga utflödet från den gudomliga källan. Occam förnekar inte Guds existens, men han skiljer med sin nominalism skapelsen från Skaparen i det ögonblick skapelsen kommit till. Människan kan nu betrakta och undersöka världen "ostört". Inget utflöde från en högre metafysisk källa "lägger sig i" det rationella tänkandet och den vetenskapliga processen, enligt Lindbom. Samtidigt bryts det medeltida kosmos, innebärande ett ständigt utflöde från Skaparen och det skapades återvändande till Skaparen, ned. (Ibid s. 25f.)

Enligt Lindbom tas det andra avgörande steget under 1600-talet av René Descartes (Cartesius). Descartes upphöjer det mänskliga förnuftet, ratio, till något som är liktydigt med den mänskliga själen. Det mänskliga förståndet får därmed en gudomlig dignitet. Det blir en gudomlig kategori i en värld där Skapelsen redan är separerad från Gud, Skaparen, genom den occamska nominalismen. Världen delas nu upp i två enheter. De viktiga hindren för att människan med sitt "gudomliga" förnuft ska träda fram som världens herre och härskare är nu undanröjda. Människan blir bäraren av den hela och odelade sanningen i världen. Visserligen finns Gud kvar som en "substans", men det finns i princip inget hinder för att människan genom ökade kunskaper ska kunna tillägna sig Guds alla fullkomliga egenskaper, enligt Descartes. (Ibid s. 26ff.)

Det är genom detta filosofiska modellbygge som profanvetenskapen får en auktoritativ ställning, som synes vara så svår att bestrida. Ty sanningen, förklarar cartesiansismen, är nu inte hos Gud, sanningens källa finns hos den rationellt tänkande, förskänd~~e~~ människan. (Ibid s. 29f.)

Redan under 1200-talet börjar emellertid en av profanvetenskapens föregångsmän, Roger Bacon, betona att det vetenskapliga arbetet inte bara är ett sofistiskt eller dialektiskt resonerande. Matematiken, det verktyg med vars hjälp det som händer i världen kan kvantifieras och mätas, blir en förutsättning för vetenskapen. Kepler fastslår flera århundraden senare att människan kan skaffa sig en exakt kunskap om tillvaron genom mätning, eftersom verkligheten helt är avgränsad till tid och rum. Descartes formulerar en metod för hur detta sanningssökande ska gå till. Människan ska inte godta något som hon inte helt är förvissad om. Alla problem ska delas upp i sina minsta beståndsdelar. De komplexa frågorna ska sedan besvaras med utgångspunkt i dessa tingens minsta beståndsdelar. För det fjärde ska den kritiska granskningen användas så att ingenting glöms eller förbises. (Ibid s. 31ff.)

överensstämmelse med dem. Slutligen så kan givetvis delar av argumenten accepteras eller förkastas, som t ex att skilja på ST1 och ST2.

Flertalet liberala tänkare är överens med Taylor om att individuell autonomi och frihet kräver någon form av socio-kulturellt sammanhang för att kunna uppstå (se Caney 1992 för exempel). Hur detta skall lösas *politiskt* är däremot ett tvisteämne. Två alternativa sätt att bemöta Taylors åsikt att vi måste skydda vår gemensamma kultur och låta staten omfatta det gemensamma goda kan urskiljas. Det första betonar de möjligheter som kulturell pluralism har att överleva utan statliga ingrepp. Det andra är att godkänna ett statligt ingripande, men på ett sätt som inte strider mot de liberala grundidéerna utan tvärtom är i enlighet med dem.

Dessa kritiska synpunkter skall jag nu redogöra för och diskutera med syftet att i slutändan kunna ringa in var den eventuella oenigheten går som djupast.

Kultur utan stat

Allen Buchanan framför i en artikel argument för att de klassiskt liberala politiska rättigheterna kan försvaras med argument som inte är vad Taylor kallat "atomistiska", och som då tar hänsyn till det värdefulla i den sociala matrisen (Buchanan 1989: 860-862). Dessutom är detta det sätt som bäst lyckas förena det värdefulla i autonomi och engagemang (ibid. s 867). Hans teori kan följaktligen ses som ett försök att acceptera (åtminstone merparten av) de ontologiska påståenden som kommunitärerna och Taylor gör, samtidigt som han inte vill behålla Taylors politiska lösningar. Därför, hävdar Buchanan, kan inte kommunitarism utgöra ett problem för politisk liberalism; "... communitarians have erred in proceeding as if the liberal political thesis could only be justified on the basis of a psychology or value theory that denies the importance of community ..." (s 878).

Vi kan se Buchanans uppslag som ett försök att ta hänsyn till två ontologiska påståenden, som båda framträdde hos Taylor. Dels det sociologiska påståendet att kulturella och andra

institutioner är nödvändiga för att friheten skall kunna uppstå. Dels det filosofiskt antropologiska påståendet att en viktig beståndsdel i människans utövande av friheten är engagemanget i olika gemenskaper. Mot dessa ställer Buchanan två centralt politiskt liberala värden som han menar tillgodoser dem: *frivillighet* och *rättigheter*.

Rättigheten att fritt få organisera och yttra sig, att fritt få anamma den tro man vill, har historiskt sett skyddat alla olika gemenskaper mot övergrepp eller förtryck. Då statsmakterna velat tillintetgöra gemenskaper inom sina gränser, så har i själva verket de liberala politiska rättigheterna varit deras främsta skydd. Rättigheter kan således ges ett berättigande som är kommunitärt eftersom de skyddar gemenskaperna (s 858).

Dessa rättigheter är dock individuella och inte kollektiva, dvs de gäller individer och inte sammanslutningar av dem, vilket enligt Buchanan enbart är till fördel. Individuella rättigheter *underlättar* bildandet av nya och samspelet mellan redan existerande gemenskaper. De är *anti-paternalistiska* eftersom det alltid är upp till en enskild individ att avgöra om en rättighet skall utnyttjas eller inte. En kollektiv rättighet kommer att behöva en procedur för kollektivt beslutsfattande vilket gör den *kostsam* att utöva. Slutligen så kommer en kollektiv rättighet lättare att kunna *missbrukas* av de styrande inom en gemenskap (s 862f).

Frivillighet för individen att ingå i gemenskaper utesluter inte tillgång till det gemensamma goda som de erbjuder. Genuina bindningar till en gemenskap som inte kan upplösas på frivillig väg är också förenligt med att ingåendet i bindningen är frivilligt (s 867-871). Med detta vill Buchanan bemöta kritiken att kontinuerligt och verkligt *engagemang*, som värdefullt i sig, undergrävs av den liberala ideologin. Frivillighet kan då enligt Buchanan dels skapa förutsättningar för individen att nå verkligt engagemang, dels, genom att frivillighet i upplösandet av engagemang inte alltid behöver föreligga (till nationen, familjen etc), skydda bevarandet av gemenskaperna. Frivillighet kan alltså *skapa* och *bevara* engagemang och gemenskap. Buchanan me-

nar att engagemang därmed på intet sätt är oförenligt med den liberala föreställningen om individen som en "autonomous chooser of ends", dvs en självstyrande individ som själv ställer upp mål för sin strävan och sitt engagemang (s 871).

Buchanan ifrågasätter om en kritik av liberalismen som grundar sig på värderandet av engagemanget överhuvudtaget har någon giltighet. Det saknas, anser han, en fullständig "theory of commitment" som kan tala om vad som är värdefullt med engagemang osv. Att en politisk liberalism skyddar individens autonomi är därför ett tillräckligt skäl till att stå fast vid den även om gemenskaper och engagemang undervärderas. Det är trots detta så, vilket är Buchanans poäng, att en politisk liberalism ändå ger ett visst skydd åt skapandet och bibehållandet av engagemang och gemenskap.

Kulturmarknaden

Buchanan tycks med frivillighet och rättigheter vilja påvisa att de värden som Taylors tes omfattar inte saknas, eller ens missgynnas, i ett liberalt samhälle där staten är neutral i förhållande till dem.¹³ Buchanans kritik är därför av mer empirisk art. Buchanan oenighet med Taylor gäller *hur* vissa värden skall gynnas, men inte *vad* som skall gynnas. Buchanan kan ses som sätandes sin tilltro till vad som kallats "the cultural market-place" (kulturmarknaden) (Kymlicka 1989b). Marknadskrafterna förväntas där även tillgodose efterfrågan på kultur. Taylors politiska lösningar blir därmed överflödigt ambitiösa.

Givet att Buchanan verkligen utgår från samma värden som Taylor så har han därmed kanske rätt. Vad som skulle krävas är endast en mer utförlig empirisk bevisföring som stillar vår oro över eventuella marknadsmisslyckanden på kulturmarknaden.

Buchanans tes att värden som är kommuniktära faktiskt kan bestå även med en i någon bemärkelse "passiv" stat kan i själva verket uttryckas i en än starkare form. Förmågan och viljan till engagemang, bevarandet av genuina kulturella gemenskaper, skulle kunna ses som

hotade av Taylors mer aktiva stat – även om den välvilliga avsikten är att skydda dem. En kommunitär skulle då se vad som kallats det civila samhället, eller den lilla världen, som ett värde att förverkliga med så lite statlig inblandning som möjligt. De liberala politiska rättigheterna som skyddar dessa gemenskaper från staten är då en förutsättning och inte ett hinder.¹⁴

Ett sätt att förstå varför nu både politisk liberalism och Taylors politiska slutsatser (ST1 och ST2) tycks kunna stödja samma ontologiska påståenden är att närmare se på vilka gemenskaper man talar om. Det skulle kunna vara så att olika politiska slutsatser följer beroende på om man vill gynna de små gemenskaperna, t ex familjen, eller de stora, t ex staten. Det är uppenbart så att när Taylor talar om "Sittlichkeit" och deltagande så är det *staten* som är den centrala gemenskapen. Taylor värderar visserligen även de "små" gemenskaperna, men än tydligare görs detta av andra kommunitärer. Charles Murray, som betecknas som en kommunitär, har givit uttryck åt detta. I hans samhällsvision är det de "små plutionerna", de små gemenskaperna, som utgör den väsentliga arenan för människans strävan och lycka. Statens funktioner måste inskränkas till att ge dessa friare spelrum. Om inte människan hindras bildar hon spontant samhällsgemenskaper och "anknytningar" som på bästa möjliga sätt skänker henne lycka och meningsfullhet. Staten är även för Murray ett hot mot dem (Murray 1988). Detta hindrar inte att Murray kan ses som en kritiker av liberalism. Men det är då den socialliberala välfärdsstaten som är måltavla.

Taylors slutats att det var viktigt att staten omfattade det gemensamma goda och att deltagandet befrämjades hade två huvudsakliga skäl. Det ena grundade sig på vad jag tidigare kallat frihetens sociala innehåll, det andra på en uppfattning om villkoren för statens legitimitet. I fråga om det förstnämnda argumentet tycks alltså skillnaden mellan Taylor å ena sidan, och Buchanan och Murray å den andra, vara enbart empirisk; står sig vår frihet bäst med en stat som är neutral eller behöver vi en stat som tar ställning för det gemensamma

Grunden är därmed lagd för den moderna vetenskapspositivismen, och den som fullbordar denna är just Descartes, enligt Lindbom. Positivismen är individualistisk i den bemärkelsen att en enda människas tankar kan vara mera sanna än ett helt folks. Vidare innebär positivismen att man utifrån undersökningar av tingen i nuet och det förflutna anser sig kunna göra uttalanden om framtiden med hjälp av kausalitetsantaganden. Grunden är därmed lagd för framstegstanken, enligt Lindbom. Denna framstegstanke kan även extrapoleras bakåt i tiden. Naturen blir ett av föremålen för positivismens undersökningar. Människan vill undersöka naturen för att kunna behärska den. Den biologiska utvecklingsläran enligt Lamarck men framför allt enligt Darwin blir därmed ytterligare en av positivismens konsekvenser. Människan reduceras nu till en länk i en helt inomvärldslig genetisk process där generna är den minsta grundstenen. Människan som en skapelse av Gud med en förmåga att fatta det gudomliga förnekas nu helt, enligt Lindbom. (Ibid s. 38ff.)

Men hur ska människorna kunna vara bröder om de inte har en gemensam fader? Vad hindrar de fria individerna från att förgöra varandra?, frågar Lindbom. (Lindbom 1974 s. 127)

Den från Gud "befriade" maktfullkomliga och samtidigt atomiserade människan ska nu genomföra det stora erövringståget över världen. Medan den traditionella människan var sammansatt av en förgänglig kropp och en odödlig själ med förmåga att se det gudomliga ljuset, förkunnas nu den moderna människan som en odelbar enhet som lever i en materiell, existentiell evighet, enligt Lindbom. Människan själv och hennes psyke blir nu också ett studieobjekt och så föds humanvetenskaperna. Niccolo Machiavelli och Thomas Hobbes är två författare under 1500- respektive 1600-talet som tidigt inser vart den profana människan är på väg, enligt Lindbom. Machiavellis "Fursten" utgör ett exempel på den cynism som griper omkring sig i en värld som redan är på väg att sekulariseras, menar Lindbom. I Hobbes' skildring tvingas de från Gud befriade och individualiserade människorna att sluta ett fördrag med varandra och upprätta en stark, enväldig monarki för att undvika ett allas krig mot alla och kaos. Jag har tidigare i avsnittet om Burke nämnt Hobbes som en av de förliberala filosoferna. Beteckningen "förliberal" innebär att Hobbes' lösning på de nu fria individernas problem att upprätta en ordning inte är i linje med de liberala friheterna. Han bidrar också till att legitimera de moderna nationalstater som växer fram från och med medeltidens slut och som slår sönder den medeltida ordningen. John Locke blir den som finner lösningen på problemet, enligt Lindbom. Locke blir den förste liberale filosofen genom att han låter den från Gud separerade ekonomiska intresse-människan upprätta en marknadsliberal harmoni, en oavbruten rörelse som ständigt strävar mot jämvikt genom "den osynliga handen". Grunden läggs därmed för den liberala marknadsekonomi och industrialismen. (Lindbom 1982 s. 46ff.; se även Bryder 1990 s. 126f.)

Psykologin upprättas också som vetenskap och i till exempel Freuds tankekonstruktioner blir friskhetskriterierna huvudsakligen i liberal anda ett beteende fritt från "hämmningar" och i ständig aktivitet på det sexuella planet såväl som i arbetslivet. (Lindbom 1982 s. 51)

Förutsättningarna föreligger nu i full utsträckning för såväl den moderna samhällsvetenskapen som de moderna politiska ideologierna. Med Hobbes och Locke blir samhällets grundsten inte längre familjen utan individen, i enlighet med liberalismens frihetsförkunnelse. Den traditionella äganderätten som är knuten till främst familjen ersätts därför också av liberalismen med en modern, dynamisk äganderätt knuten till individen. Egendomen blir nämligen lättare att avyttra när den är knuten till individen. Därmed framträder emellertid också för första gången grundförutsättningen för socialismen, enligt Lindbom. Den familjebundna egendomen som går i arv i generation efter generation är nämligen svår eller omöjlig att omfördela i socialistiska omfördelningssystem, medan detta lätt låter sig göra med den individuella egendomen. Portarna öppnas nu även för de moderna samhällsvetenskaperna. Genom vägning och mätning med hjälp av statistiska metoder ska nu en materiell jämlikhet åstadkommas. (Ibid s. 53ff.)

När den västerländska individualiserade människan på detta sätt genom profanvetenskapens utveckling brutits loss från dels sin ständiga gemenskap med Gud i Skapelsen (genom den occamska revolutionen) och dels från sin gemenskap med resten av Skapelsen (genom den cartesianska revolutionen), måste hon söka en ny mening med sin tillvaro. Historiefilosofin är ett försök till lösning på detta problem. För den antirevolutionäre Edmund Burke blir historien den store läromästaren som ska visa människan vägen framåt, enligt Lindbom. Enligt Burke är världen en ständig föränderlighet. I denna föränderliga värld finns det dock institutioner, och de institutioner som överlever visar vägen för människan. Enligt Lindbom lider denna historiesyn av flera allvarliga brister. För det första genomgår institutionerna en ändamålsförvandling över tiden. För det andra går det goda och värdefulla ofta under medan det skadliga överlever. För det tredje tillmäter Burke det institutionella en ovanligt stor plats i historien, menar Lindbom. (Ibid s. 56ff.)

Hegel och hans lärjunge Karl Marx representerar den i modern tid oöverträffade historiefilosofiska modellen i en idealistisk respektive materialistisk variant. Allt som sker är nödvändigt och slutsatsen blir, att allt som sker är rätt. (Ibid s. 60) Historiefilosofin kan dock inte lösa frågan om meningen med tillvaron, enligt Lindbom:

Historiefilosofin möter fenomen, som kan observeras och beskrivas men vars innersta väsen ej är åtkomligt. Kärlek och hat är förvisso krafter, som mäktigt ingriper i vår tillvaro, men kärleken och hatet i sig har ju ingen historia. Konsten, litteraturen, musiken har sin historia, men det som är väsensinnehållet, skönheten, är i sin arketyppiska ursprunglighet, ohistoriskt. (Ibid s. 61f.)

Istället framträder teoribildningar inom den moderna vetenskapen där människan helt saknar en egen kallelse och egna möjligheter att agera, till exempel marxismen, enligt Lindbom:

Det är en dialektisk, "högre" regel, som vi människor måste finna oss i – vem som instiftat och upprätthåller detta historiska regelsystem upplyser oss marxismen inte om. (Lindbom 1977 s. 98)

I den moderna värld av från varandra och från Gud ”befriade” atomära individer utan kallelse och högre mening med sitt liv hotar kaos, enligt Lindbom. Med Norbert Wiener framträder den moderna kybernetiken och framställer världen som ett hav av kaotiska, stokastiska slumpmässigheter i en atomiserad tillvaro. Begrepp som själ och liv saknar mening i denna framställning, menar Lindbom. Istället vill kybernetiken skapa ordning i detta kaos genom att utveckla allt mer sofistikerade informations- och kontrollsystem. Den ontologiska motsvarigheten till kybernetiken är, enligt Lindbom, Martin Heideggers existentialism. Människans existens saknar en djupare mening och människans enda existentiella uppgift är att vara i ständig rörelse. (Lindbom 1982 s. 63ff.)

Enligt Tage Lindbom är existentialismen inte, som Jean Paul Sartre tidigare menat, en humanism. Istället markerar existentialismens framväxt humanismens totala undergång:

Det är en mycket bräcklig grundval, på vilken humanismen vilar under århundraden, den pseudometafysiska föreställningen om att människan skall bära inom sig prometeiska krafter av själslig, tankemässig, estetisk, moralisk art, som skulle kunna ge hennes strävanden en inriktning mot mål, som ligger högre än den materiella eller animaliska världen. När det i vår tid ofta talas om ”humanismens kris” skall vi vara medvetna om att det i verkligheten inte är fråga om en kris utan om en situation, i vilken grundvalen för humanismen förintats. (Ibid s. 66)

Inte heller positivismens modeller håller för några större prövningar. Det positivistiska mätandet och vägandet kan aldrig tränga bortom den materiella formvärlden och även den mänskliga rationella tanken är instängd och begränsad till denna formvärld. De vetenskapliga modellerna har därför kommit att efterhand falla som käglor:

Naturvetenskapen och framför allt atomforskningen har i vår tid obarmhärtigt förintat den världsbild, som den klassiska fysiken byggde upp. (Ibid s. 67)

De ständiga förskjutningarna bort från den gudomliga hierarkiska ordningen mot den profana vetenskapen som bärare av all sanning får också konsekvenser på det ideologiska och praktiskt-politiska planet. Dessa konsekvenser blir uppenbara först under 1700-talet med de franska och industriella revolutionerna. Ett nytt samhälle i snabb och ständig förändring växer fram.

Detta samhälle kommer, enligt Lindbom, att styras av två principer, makten och lusten. För det första fördriver människan Skaparen från härskartronen för att själv ta hans plats. För det andra strävar den frigjorda människan endast efter att undvika olust och efter att få uppleva sinnesnjutningar. (Lindbom 1981 s. 84f.)

Den filosofiska grundvalen för maktprincipen har redan utförligt redovisats. Människan ska bli Jordens härskare i Guds ställe och liberalismen blir den ideologi som mer än någon annan på det praktiskt-politiska planet röjer vägen för denna nya mänskliga ständigt upptäckande, exploaterande, koloniserande och handlande allsmakt:

Till detta är knutet begreppet framsteg, och dess grundläggande betydelse för den liberala ideologin har ingen tydligare och mer cyniskt uttryckt än John Stuart Mill,

när han i sitt arbete *On Liberty* säger, att despotismen äger sitt berättigande i ett enda fall, nämligen när barbariska folk vägrar att beträda dessa framstegets vägar. De tvångsåtgärder, som då måste vidtagas för att betvinga deras motstånd, blir legitima. Därmed är liberalismens universella giltighet förkunnad. Liberalismen som ideologi innesluter ett imperietänkande, dess domäner är ändlösa. (Lindbom 1995 s. 50)

Det blir nu fullt möjligt för framstegets företädare att i framstegets namn försvara krossandet av det skotska klansystemet, den revolutionära regeringens folk mord på folket i Vendée i Frankrike under den franska revolutionen liksom folk mordet på Nordamerikas indianer.

På samma sätt anser sig den amerikanske presidenten Woodrow Wilson på moraliska, folksuveräna grunder kunna hävda den tyske kejsarens abdikation och kejsardömetts avskaffande som absoluta fredsvillkor vid det första världskrigets slut. Ett fredsslut är inte längre ett fördrag mellan lika parter. (Lindbom 1988 s. 138)

Såväl Hobbes som Locke avhandlar hur maktbegäret ska styras i en sekulariserad värld, hos Hobbes genom repression och hos Locke med ett mera liberalt samhällsfördrag och en "osynlig hand". Däremot fullföljer de inte människans skiljande från Gud på känslans område, enligt Lindbom. Människan hänger sig åt en normlös subjektivism som innebär att hon ger sig hän åt de egna sinnesretningarna, ständiga nervstimuli. Detta kallar Lindbom känslans revolution och den fullbordas i Frankrike under 1700-talet. (Lindbom 1981 s. 139)

Den som fullbordar känslans revolution och därmed lustprincipen är Jean Jacques Rousseau. Rousseau söker i människans inre och finner ett känsloliv helt frigjort från Gud, enligt Lindbom. Här finner Rousseau källan till ett ursprungligt mänskligt tillstånd, fritt från hierarkiska maktförhållanden. Den lille Émile ska gå ut och lära sig livets lärdom direkt i naturen, "fri" från de vuxnas inflytande (Lindbom 1981 s. 147ff.; Lindbom (Människoriket) 1978 s. 16ff.):

Émile utplånar gränsen mellan moget och omoget, mellan barn och vuxen. Vi står här inför en av de viktigaste etapperna i känslans revolution. Ty Émile har något som hans vuxna antagonister inte har: naturen. Inbilla er inte att ni kan ändra Émiles natur, skriver Rousseau. Även om detta underbara naturbarn krossar alla fönsterrutor på gården, även om han då blir förkyld och djupt förkrossad lovar att sluta med sådana aktiviteter, betyder detta inte alls att Émile satts på plats. Han lovar detta i form av ett avtal, som är resultatet av en förhandling med storebror-läraren: "il faut toujours pactiser avec lui". (Lindbom 1981 s. 148)

Detta horisontella, jämlika förhållande mellan barn och vuxna utesluter all verklig personlig mögnad och utveckling, menar Lindbom. (Lindbom 1968 s. 46) På samma sätt blir hos Rousseau folket genom känslolivet och naturen besittare av en högre moralisk ordning gentemot de traditionella makthavarna:

Folket är det enkla, arbetande, strävsamma folket. Dessa okonstlade varelser står i Naturens tjänst, de lever ett naturligt liv, fjärran från slottens och herresätenas perverterade och konstlade värld. I denna sociala konkretion träder oss sålunda folket till mötes med en obetvinglig moralisk styrka. Folket är rättfärdigt. (Lindbom 1981 s. 150)

Men hur ska människan styra i en värld där det gudomliga ljuset slocknat och den individuella mänskliga makten och lusten är ledstjärnorna? Svaret är Människoriket, enligt Lindbom. Den väg som filosofin och profanvetenskaperna banat genom århundraden omsätter under 1800-talet de politiska ideologierna i praktisk handling:

Ideologierna kan fattas trefaldigt: deras föremål är den sinnliga tillvaron i allmänhet och samhället och dess invånare i synnerhet, deras uppgift är att denna rörelse skall leda till ett idealt tillstånd. (Ibid s. 155)

Först på plan är liberalismen. För liberalismen är individen tillvarons dynamiska kraftcentrum. Endast det som individen själv tänker och känner kan hon acceptera. Genom ett positivistiskt och empiriskt sanningssökande kan människan i en ständigt pågående debatt med alla andra fria individer vaska fram små guldkorn av sanning (Ibid s. 157ff.):

Liberalismen förkunnar något oerhört, ty den bryter sönder all verklig identitet, den identitet som alltid är och måste vara en förbindelse, en samhörighet mellan jaget och dess ursprung, mellan jaget och dess omgivning. Istället förkunnar liberalismen en autism, innebärande att den mänskliga identiteten förläggs endast till individen själv. (Ibid s. 159)

För det andra förkunnar liberalismen det till individen knutna medborgarskapet. Detta är i första hand ett negativt medborgarskap, enligt Lindbom. Det liberala medborgarskapet går nämligen inte i första hand ut på att främja samhällets bästa, utan att skydda individen från samhället. För det tredje vill liberalismen uppnå en ekonomisk ordning präglad av ett fritt utbyte av varor och tjänster. (Ibid s. 157ff.)

1800-talsliberalismen dukar dock under. Den franska men framför allt den industriella revolutionen framtvingar moderna företeelser som de starka intresseorganisationerna och fröet till den moderna välfärdsstaten. Om friheten ska kunna bli allas egendom, måste också de materiella tillgångarna fördelas mera jämlikt. Den liberala friheten blir nu omöjlig att försvara:

Ty den som säger jämlikhet säger också norm, central kontroll, begränsning av mänsklig rörelsefrihet. Därmed är den liberala friheten träffad i sin livsnerv. (Ibid s. 166)

Friheten är en kvalitet, medan jämlikheten kan vägas, mätas och kontrolleras. I konflikten mellan friheten och jämlikheten segrar därför jämlikheten. Jämlikheten upphöjs till ett axiom, vilket bland annat leder till att samhällsvetenskaperna helt förlorar sin objektivitet. (Lindbom 1982 s. 54) Friheten blir därför bara det första steget på vägen mot Människorikets genomförande i praktiken, enligt Lindbom.

Liberalismen själv leder till en koncentration av makt och ägande i ett fåtal händer. Det traditionella arbetslivet bryts sönder med den industriella ordningen. Liberalismen omöjliggör därför själv det liberala medborgarskapet. Socialismen reagerar mot detta och vill återskapa någonting som liknar det medeltida medborgarskap och arbetsliv som gått förlorat med uppkomsten av den centraliserade nationalstaten, kapitalismen och industrialismen. Det finns där-

för ett reaktionärt drag hos socialismen, enligt Lindbom. Samtidigt vill emellertid socialismen upprätta ett horisontellt medborgarskap istället för det medeltida vertikala som byggde på auctoritas-principen. Med välfärdsstatens respektive sovjetssystemets hjälp eftersträvas ekonomisk och social jämlikhet på allt fler områden. Marxismen blir dock den socialistiska lära som mest konsekvent och slutgiltigt förkunnar Människorikets seger, enligt Lindbom. I ett slutgiltigt, statiskt idealtillstånd styr människan över världen och alla mellanmänskliga konflikter är lösta. (Lindbom 1981 s. 166ff.)

Men hur ska detta Människorike förverkligas? Hur ska fem eller sex miljarder olika människor kunna styra världen med en vilja och en strävan? Svaret blir det tredje och slutgiltiga steget på vägen mot Människoriket, enligt Lindbom. Alla skillnader i mognad mellan vuxna och barn, mellan mästare och lärling, alla skillnader i könskaraktär mellan kvinna och man, alla etniska skillnader mellan olika folk måste nu bringas att upphöra. (Ibid s. 186ff.) Alla motståndsfickor i form av bland annat det traditionella familjelivet måste därför obönhörligen utplånas. (Lindbom 1974 s. 76ff.; Lindbom 1975 s. 9ff.)

Människoriket innebär därför förvirring, kaos, identitetslöshet, enligt Lindbom:

Människorikets profeter ville bygga ett härligt maktens och lustans tempel, i vars spegelsalar Människan ständigt skulle kunna skåda sin egen bild, tillbedja sig själv i sin totala likformighet. I stället har förstörelsens krafter släppts lösa. Den totalt förvirrade människan och det samhällsliga kaos blir Människorikets slutlikvid. Därmed framstår detta Människorike omaskerat som en satanism. (Lindbom 1981 s. 202)

Konsekvenserna av detta Människorike är således kaos och anarki, enligt Lindbom. Människorikets invånare är utan ansvar. Hur ska Folket som suverän kunna döma sig självt? (Lindbom 1974 s. 65) Den enda lösningen blir att upprätta gigantiska kontrollsystem, som upphäver allt verkligt medborgarskap, där skillnaden mellan modern demokrati och modern diktatur utsuddas:

Men just genom att den gamla ordningen ligger i ruiner, blir det moderna samhället tvingat att bygga upp ett världsligt institutionssystem, som i paragrafernas, kontrollorganens, de centrala dirigeringsorganens tecken ersätter den ordning, vars ankarfäste fanns i människornas hjärtan. Denna värld är en skoningslös hierarkisk värld – men i teknisk, institutionell mening. (Lindbom 1968 s. 95)

All form av motstånd mot den moderna staten är också utesluten, eftersom den vilar på folksuveränitetsprincipen. Staten är "din" stat. Ingenting, inget familjeliv och inga korporationer i arbetslivet, står nu mellan staten och individen. (Lindbom 1974 s. 71) Det blir nu också omöjligt att skilja sanningen från lögnen, när människan själv förkunnas som det högsta goda. Om Folket är världens herre, varför skulle då en människas åsikt vara mera rätt än någon annans? (Ibid s. 8f.) Där det i det traditionella samhället funnits förtröstan och tillit griper nu därför en allas misstro mot alla omkring sig. Människorna tvingas nu att ständigt bevaka varandra i ett allas ständigt pågående krig mot alla:

Den sekulariserade människans svar på den förtröstan, som hon själv förlorat, blir därför misstron – icke misstron i det konkreta fallet mot den person, som vi på

sakliga grunder måste misstro, utan misstron som princip. Misstro de aristokratiska dygderna, säger den borgerliga liberalen, misstro den vuxne, säger Rousseau, misstro den krönte monarken, säger republikanen, misstro prästen och hans evangelium, säger agnostikern, misstro kapitalets ägare, säger socialisten, misstro varje auktoritet, säger anarkisten. Men vem ska vi då lita oss till? Det enda svaret i en sekulariserad värld lyder så: det egoistiska jaget. Tillvaron blir ett allas bevakande av alla. (Lindbom 1970 s. 150)

Det pseudometafysiska Människorikets förvirring får på det kulturella planet sin yttring i modernismen. Dess filosofiska grundvalar är de samma som Människorikets, enligt Lindbom. Modernismens strävan inom konst och kultur blir det totala nedbrytandet av alla gränser, det totala gränsöverskridandet. Modernismen inriktar sitt värdenihilistiska utplåningsarbete mot framför allt fyra områden, enligt Lindbom: skapelseordningen, den mänskliga samlevnaden, det estetiska livet och den moraliska ordningen. Människan ska leva ut sina böjelser och begär. De ideologiska värdesystemen ersätts till slut av en atomism, en total individualitet, utan mening och utan mål. Musiken, konsten och litteraturen upplöses till slut i sina minsta beståndsdelar (till exempel atonal musik, kubistisk konst), när de inte längre strävar mot en högre gudomlig idévärld, det Skönas idé. Konsten riktar sig nu istället nedåt, mot den vegetativa sinnesrörelsen. Konsten blir till slut en destruktion, en antikonst, syftande till en evig vegetativ pendelrörelse mellan retning och bedövning. (Lindbom 1995 s. 153 ff.)

I denna estetiska revolution avlöser det ena gränsöverskridandet det andra – till slut finns ingenting att revolutionera, att överskrida. Konst blir antikonst, musik blir antimusik. (Ibid s. 154)

Inte heller när det gäller den moderna statens styrelse finns det några fasta värden och normer. Statistiken blir den moderna statens administrativa styrmedel, samtidigt som de ständiga voteringarna blir maktmedlet. Majoritetsväldet blir totalt, enligt Lindbom:

Till "treenighetens" pseudometafysiska dimension, Människoriket, och dess ontologiska dimension, Modernismen, fogas en tredje, den nakna fysiskt-politiska makten, Demokratien. Ty i detta modernistiska, demokratiska Människorike tvingas vi att votera om allt – även om rättfärdigheten. Och vad gör vi då med de rättfärdiga minoriteterna? (Lindbom 1991 s. 85)

Sammanfattningsvis finner vi hos Tage Lindbom en kritik som riktar sig mot i stort sett allt vad det moderna västerlandet står för. Modern filosofi, modern vetenskap, moderna ideologier, modern teknik och industrialism, moderna pedagogiska metoder, modern konst, musik och litteratur kritiserar och fördöms. För Tage Lindbom är nämligen allt detta tecken på att den moderna västerländska människan försökt ta makten från Gud, den rättmätige härskaren. Istället ska den moderna människan, styrd av sina makt- och lustbegär, styra. Hon orienterar sig nu bort från det andliga och bort från idévärlden, samvaron med Gud, ned mot det materiella, sinnliga, vegetativa. Människan har därmed avsvurit sig det som gör henne till människa, enligt Lindbom.

Istället försvarar Lindbom de traditionella samhällen över hela världen som bejakar en högre transcendent verklighet. I dessa samhällen är det Gud som

härskar, enligt Lindbom. Människan förnekar här inte sin främsta förmåga, förmågan att intellektivt fatta Guds närvaro i denna världen och lyda Hans ord.

På detta sätt skiljer sig Tage Lindboms tänkande från det tänkande som är det vanliga hos västerländska filosofer och politiker som vi i vår tid brukar kalla konservativa. Lindbom bekänner sig visserligen till kristendomen, och kristendomen är specifikt västerländsk, men det är det ännu mera specifikt västerländska i form av inte endast sekularisering, liberalism, socialism och materialism, utan även filosofi och vetenskap, som angrips. Tage Lindbom tar också, som vi redan sett, avstånd från de mänskliga institutionernas konservatism, så som den förfäktats av "konservatismens fader", Edmund Burke. Konservatismen i Burkes tappning står på en allt för bräcklig och inomvärldslig grund, menar Lindbom. Slutligen är Lindboms analys och historiesyn utpräglat anti-materialistisk. Det är idéerna som har störst betydelse för utvecklingen.

3.3 De teologiska medlöparna

De mest förödande angreppen på kristendomens ställning har emellertid kommit från teologins egna företrädare, enligt Lindbom. Upplösningen börjar redan tidigt under högmedeltiden med den thomistiska logiken, som lätt faller offer för occamismen. (Lindbom 1984 s. 77f.) Den följer sedan i betydande delar det allmänna filosofiska mönster som redan diskuterats, om än med en betydande tidsförskjutning åtminstone vad gäller den katolska och andra traditionella kyrkor.

Den kristna kyrkan har kämpat sig till en teologi med en speciell prägel och inriktning, kyrkan som ett "kosmos", "det religiösa samhället", där alla kan upptas i ett andligt medborgarskap. Vägen dit har varit lång, menar Lindbom (Ibid s. 40f.):

Sena tiders människor kan le överlägset åt eller med förfäran betrakta de teologiska, dogmatiska striderna i forna tider. Men kyrkan är ett samfund i en föränderlig värld, den måste institutionalisera, teologisera för att kunna fylla sin uppgift. Den konstantinska omvälvningen, varvid kristendomen blir upphöjd till statsreligion, innebär därvid ingen förändring. Kristendomen får kämpa för livet i en värld, där det vimlar av filosofiska och pseudoreligiösa "frälsningsläror". Varje ord, varje bokstav har då sin betydelse i ett tillstånd, där andligt kaos råder. Det exoteriska verket, teologiseringen, dogmatiseringen, är inte något svek mot Kristi läror. Det är en nödvändighet. (Ibid s. 41)

Ännu under högmedeltiden är den gyllene kedjan, varigenom den religiösa ortodoxin lämnas över från generation till generation, obruten. (Ibid s. 92)

Det ödesdigra med Luther och reformationen är att kyrkan blir underställd den kungliga makten i de nya centraliserade nationalstaterna vid nya tidens början. De protestantiska kyrkorna blir därmed ett verktyg i händerna på den världsliga makten. (Ibid s. 91)

Genom den anglosachsiska puritanismen, för vilken världen är syndfull, underlättas den handlingsinriktade och kapitalistiska utsugningen av naturen. Puritanismen blir den världsligt handlingsinriktade kristendomsvariant som bäst överensstämmer med kapitalismen, enligt Lindbom. Samtidigt flyter tro och

otro tidigast ihop i denna variant. Frikyrkorna blir de kyrkor som i den puritanskt anglosachsiska traditionen tidigast rycks med i jämlikhets- och världs-förbättrar-strävandena. (Lindbom 1995 s. 87ff.)

Trons försvarare i de mera traditionella, hierarkiskt uppbyggda kyrkorna, främst den katolska, sätter sig dock länge till motvärn. De försvarar länge Gudsrikets socialetik, som innebär en dygdig efterliknelse och arbetet som en kvalitet, en ofullkomlig efterliknelse av Skaparens verk. Det jordiska livets dygder, ödmjukheten, medvetenheten om den andliga fattigdomen, barmhärtigheten och broderskapet, förmöjsamheten och tacksamheten försvaras konsekvent, enligt Lindbom. Det är dock först efter 1848 års revolution som katolska kyrkan verkligen reagerar mot industrialismens, kommersialismens och socialstatens nedbrytande krafter. Påvarna Pius IX och Leo XIII blåser då till strid mot modernismen. Thomistisk filosofi och klassisk naturrätt blir hörnpe-larna i detta nödvärn. Kyrkan måste dock obevekligen anpassa sig med en ny socialietisk förkunnelse som angriper den mänskliga egoismen. I denna strävan har kyrkan ofta fördömt den privata egoismen, men misslyckats med att fördöma den kollektiva egoism, som kommer till uttryck i de ideologiska massrörelser och intresseorganisationer som ofta gör anspråk på att själva representera rättfärdighet och jämlikhet (Lindbom 1981 s. 218ff.):

Å ena sidan förkunnas den kristna broderskärleken. Å andra sidan bejakas en samhällelig ordning där Människorikets intresseorganisationer i sin solidarism på det kollektiva planet uttrycker just det som skulle förintas: egoismen. Därmed blir Människorikets sinnliga strävanden en teologisk bejakelse. (Ibid s. 221)

Jämlikhetssträvandena hos de kollektivt egoistiska intresseorganisationerna upphöjs till rättfärdigheten själv, enligt Lindbom. Men strävan efter jämlikhet är väsensskilt från att hjälpa de fattiga. Därmed bejakar anpassningsteologin Människorikets strävanden att skapa en helt jämlik människa, som i en helt världsligt materiell tillvaro kan tillbedja sig själv istället för Gud. (Ibid s. 221)

Anpassningsteologins allt tydligare strävanden att upprätta ett helt inom-världsligt, materiellt och utopiskt lyckorike på Jorden på grundval av 1789 års idéer, blir under 1900-talet alltmer uppenbara, enligt Lindbom. (Lindbom 1980 s. 82ff.) Till och med den katolska kyrkan själv dras allt mer in i detta teologiska förstörelseverk, menar han. Den nuvarande påven, Johannes Paulus II, är ett exempel på detta. (Lindbom (Svensk Tidskrift) 1993 s. 31ff.)

Gränserna mellan teologin, en gång läran om Gudsriket, och Människorikets läror om en social utopi på Jorden flyter allt mer samman, enligt Lindbom:

Det talas allt mindre om att Skaparen en gång ska återtaga sitt verk, det talas allt mer om världen som en existentiell evighet, där människan skall inrikta sina krafter på ett jordiskt, socialt paradiset. Det som "hedningen" Plato lärde, att allt skapat är ett flöde och ett återflöde hos det högsta Gode, är glömt. I stället träder två samtida tänkare in som vägledare, Karl Marx och Martin Heidegger, lovande social frälsning i en värld, som aldrig skall ställas under den Högstes dom. Teologin är fången i ett hårdnande luciferiskt grepp, och därför får teologin dela Lucifers öde. Teologin är idag inte längre läran om Gud och hans Skapelse, om människan och hennes kallelse. Teologin är en ruinhög. (Lindbom 1986 s. 147)

Den utomvärldsliga, andliga och samtidigt verkliga fenomenvärlden kommer allt mer att uppfattas och tolkas i termer av mysterier eller mystik. (Lindbom 1990 s. 5)

Samtidigt upplöses religionen, den traditionella kristendomen men även andra traditionella religioner, och övergår i en privatreligiositet, där varje människa upplever sin "sanning". De subjektiva, inre mentala upplevelserna blir den enda rättmätiga källan till det andliga livet. New Age-rörelsen är ett exempel på detta, enligt Lindbom:

Förkunnarna av denna "privatreligiositet" är offer för ett illusionsspel, varvid det främst gäller att för sig själv dölja att det endast handlar om ett försjunkande i en sinnlig jagiskhet, ett narcissistiskt spekulerande till den egna själens välbehag. (Lindbom 1986 s. 45)

Sammanfattningsvis ser vi även här hur Lindboms tänkande ligger helt utanför de moderna ideologiernas räckvidd. Människan ska leva i enlighet med Guds vilja och inte förhäva sig eller sträva efter kortsiktig materiell rikedom på vare sig det privata eller det kollektiva planet. Kyrkans företrädare har sviktat i försvaret av de eviga värdena.

3.4 Tage Lindbom, konservatismen och de moderna ideologierna

Översikten i avsnitten 3.1, 3.2 och 3.3 ger en tydlig bild av förhållandet mellan å ena sidan Tage Lindboms tänkande och å andra sidan begreppen konservatism och politisk ideologi. Lindboms konservatism står mycket närmare den metafysiska konservatismen hos de Maistre än den kompromissande, liberalt influerade anglosachsiska konservatismen hos Edmund Burke. Gud är den sanne härskaren över hela Skapelsen, inklusive människan. Människans främsta egenskap är att intellektivt fatta Guds närvaro i Skapelsen och känna förtröstan och tillit till Gud, den högsta auktoriteten. Människans agerande i världen bör vägledas av denna medvetenhet, tillit och förtröstan. Människan får inte förgripa sig på Skapelsen genom att bryta mot auctoritäs-principen i de ekonomiska och sociala förhållandena.

Västerlandets sekularisering bryter mot allt detta. Människan vill härska i Guds ställe. Allt socialt utopiserande, all industrialism, kommersialism, individualism, kapitalism, liberalism, socialism, marxism etc. är bara olika uttryck för detta, enligt Lindbom.

Tage Lindbom är inte ensam om denna gränsdragning mellan det medeltida traditionella och det moderna. Johan Asplund, som jag redan refererat till i detta arbete, gör en liknande gränsdragning:

Under medeltiden – eller i den medeltida ideologin – fanns det, tillspetsat uttryckt, inga aktörer; det fanns en försyn men knappast några aktörer, och fanns det inga aktörer så var deras rationalitet respektive irrationalitet heller inte aktuell. Sedan dök aktörerna upp på scenen (och Försynen avskaffades). Efterhand utrustades aktörerna med intentioner och preferenser, och till sist blev det så att de gjorde ingenting annat än träffade rationella val. Den rationella människomodellen är också den en produkt av historien, dvs tidsrummets förvandlingar, och frågan är om den inte idag börjar se litet otidsenlig ut. (Asplund 1992 s. 123)

Det är visserligen inte ideologierna som skapar sekulariseringen, enligt Lindbom. Ideologierna blir istället ett sent men nödvändigt inslag i sekulariseringsprocessen, när människorna förlorat den vägledning som det traditionella religiösa samhället ger:

De västerländska ideologierna är oupplösligen förbundna med sekulariseringen. Den förmörkelse som all sekularisering innebär framkallar behovet av att tända luciferiska "ljus", som skall leda människorna ut ur den tilltagande förvirringen. Ideologiernas värld är en pseudoreligiös värld, och i denna värld griper människorna, stympade och invalidiserade som de är, ivrigt efter dessa människoandens proteser. Ty de ideologiska segertågen är ingalunda bara frukter av demagogers och politikernas löften och övertalningar. Ideologierna är det surrogat som människorna griper efter när bristsjukdomarna inställer sig. (Lindbom 1981 s. 174f.)

Ideologierna blir de verktyg med vars hjälp den moderna västerländska människan försöker skapa ordning i en individualiserad, atomiserad värld, enligt Lindbom. De blir samtidigt det viktigaste uttrycket för Människorikets fortsatta handlingsinriktade segertåg mot det gudlösa, världsligt materialistiska framtidsriket, där människan av egen kraft har full kontroll över tillvaron.

När konservatismen i sitt försvar av de religiösa och traditionella värdena initialt tvingas in i de moderna ideologiernas värld, är den dömd att förändras till oigenkännlighet. Den måste nämligen då försvara vad den uppfattar som eviga, orubbliga värden och sanningar i en värld där alla utgångspunkter och axiom snabbt förändras, vilket innebär en absolut motsägelse:

Konservatismens förfall börjar i det ögonblick då konservatismen framträder som ideologisk rörelse. Ty därmed har konservatismen sökt sluta förbund med sin dödsfiende, 1789 års idévärld och den måste då såsom ideologi anpassa sig till en värld där det är den sinnliga människan som härskar – och sinnlighet betyder ständig föränderlighet. "Rörelse är liv, stillestånd är död" – det är en trosformel i denna sekulariserade värld. Det är till denna värld med dess individualism, dess framstegsidéer, dess vetenskapspositivism och teknologi, som konservatismen förtvivlat försöker anpassa sig – men aldrig lyckas. Ty konservatismen måste då uppege – förr eller senare – det som är eller borde vara dess väsens kärna, den orubbliga tron på orubbliga eviga sanningar och värden. (Ibid s. 183f.)

Lindboms konservatism är därför, med vår i avsnitt 2.1 givna ideologidefinition, inte i egentlig mening någon modern politisk ideologi. Detta beror på att Lindboms konservatism så starkt betonar den första punkten i Kirks definition av konservatismen (se avsnitt 2.2), nämligen förekomsten av en högre, transcendent makt som istället för människan styr hela den moraliska ordningen i världen. Den betraktar de moderna politiska ideologierna med en mycket stor distans, som innebär att även höger-vänster-skalan blir ointressant. Istället söker den sig tillbaka till den tid, när "alla var konservativa" i den meningen, att religionen genomsyrade hela samhället och förändringar skedde mycket långsammare än idag.

Liberalismen med sitt fri- och rättighetstänkande med alltid samma utgångspunkt i den enskilda individen, blir i Lindboms framställning den kraft som framför alla andra bryter sönder den traditionella ordningen, vilket framgår tydligt i synnerhet i avsnitt 3.2. Liberalismen introducerar framstegstanken på

det praktiskt-politiska planet, individen som tillvarons kraftkälla, den individuella äganderätten och den fria marknaden.

Ideologier som socialismen och marxismen bygger visserligen vidare på liberalismens horisontella jämlikhetsförkunnelse i motsats till det traditionella samhällets hierarkiska och vertikala maktförhållanden (marxismen som ideologi betecknas till och med av Lindbom som den mest konsekventa förkunnelsen av Människoriket). Liberaler som den amerikanske presidenten Franklin D. Roosevelt har därför i vissa historiska situationer haft förvånande lätt för att samarbeta med företrädare för till exempel det kommunistiska Sovjetunionen, enligt Lindbom. (Lindbom 1985 s. 96ff.) Hos de socialistiska ideologierna finns samtidigt en vilja att återupprätta något som i framför allt arbetslivet gått förlorat genom individualiseringen, marknadsekonomi och den tekniska utvecklingen. Socialismen framstår därför på ett sätt som mindre konsekvent i sin motsatsställning till konservatismen än liberalismen. Möjligen kan detta förklara den amerikanske sociologen Seymour M. Lipsets iakttagelse, att det politiska klimatet i konservativt traditionalistiska regioner och länder med Ryssland och Kina som främsta exempel, i modern tid snabbt slagit om till socialism och kommunism. (Lipset 1966 s. 201ff.)

4. Vad kan vi lära av Tage Lindbom?

Tage Lindboms författarskap ska kanske främst ses som en massiv kritik mot ett samhälle där tecknen på upplösning blir allt fler. Det är en vädjan om en förändring i inställningen till livet hos varje enskild människa, snarare än ett politiskt program. Lindbom skulle säkert inte heller själv acceptera att hans tankesystem sågs som bara ännu en i raden av politiska handlingsprogram eller ideologier. Hans tänkande är ju ingen politisk ideologi i modern mening. Den enligt min mening viktigaste statsvetenskapliga lärdomen av denna uppsats är dock hur Lindboms tänkande skulle kunna användas i forskningen om politiska ideologier.

Under 1990-talet har det publicerats inte mindre än tre statsvetenskapliga doktorsavhandlingar om Moderata Samlingspartiets ideologiska utveckling under 1900-talet. Den första var Torbjörn Aronssons "Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner" (1990), följd av Jan Hyléns "Fosterlandet främst" (1991) och Stig-Björn Ljunggrens "Folkhemskapitalismen" (1992). De slutsatser författarna drar av sina studier skiljer sig i betydande utsträckning åt. Aronsson och Ljunggren hävdar att partiets idéutveckling i stort sett varit rätlinjig, vilket innebär att det inte skulle ha skett några klara brott i partiets idéutveckling. Partiet har i oförändrad utsträckning förblivit konservativt. (Aronsson 1990 s. 263ff; Ljunggren 1992 s. 416f.) Hylén hävdar å andra sidan att en högst väsentlig förändring inom partiet bort från en kollektivistisk konservatism med en pessimistisk människosyn grundad på traditionell kristen tro mot en liberal individualism och en optimistisk människosyn ägt rum. (Hylén 1991 s. 253)

I debatten om Moderaternas ideologi stöder jag i stort sett reservationslöst Jan Hylén. I linje med Tage Lindbom går det nämligen att hävda att den västerländska konservatismens utveckling är omöjlig att förstå, om den inte ses i ljuset av den sedan åtskilliga hundra år fortgående sekulariseringen i västerlandet. Charles Covell sammanfattar till exempel sitt studium av ett antal framstående samtida konservativa tänkare på följande sätt:

This book has suggested that the conservative theorists with whom it deals failed to reconstitute the connections between law, morality and the state. It has suggested further that they failed either because of an adherence to the underlying ethical and metaphysical principles of the liberal tradition they sought to challenge; or because of a sense, which Cowling's work endorses, that the liberalising drift towards secularisation was not to be reversed. (Covell 1986 s. 240)

Tage Lindboms tänkande kan tillföra ett längre tidsperspektiv, ett sekulariseringsperspektiv och därmed också en ökad vaksamhet vad gäller klara grunddefinitioner till denna debatt.

Referenser

- Aronsson, T, 1990. *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Stockholm, Norstedts.
- Asplund, J, 1987. *Det sociala livets elementära former*. Göteborg, Bokförlaget Korpen.
- Asplund, J, 1992. *Storstäderna och det fortskänkta livet*. Göteborg, Bokförlaget Korpen.
- Beneton, P, 1988. *Le Conservatisme*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Boudon, R, 1989. *The Analysis of Ideology*. Cambridge, Polity Press.
- Bova, R, 1991. "Political Dynamics of post-Communist Transition. A Comparative Perspective" i *World Politics* 44, s. 113-138.
- Braconier, F (red.), 1984. *Är konservatismen död?* Artiklar införda i Svenska Dagbladet under perioden oktober 1983 till januari 1984. Stockholm, Svenska Dagbladet Förlags AB.
- Bryder, T, 1990. *Machiavelli and Modern Political Analysis*. København, Forlaget Politiske Studier.
- Burke, E, 1969 (originalutgåva 1790). *Reflections on the Revolution in France*. Harmondsworth, Middlesex och New York, Penguin Books.
- Callinicos, A, 1991. *The Revenge of History. Marxism and the East European Revolutions*. Cambridge, Polity Press.
- Covell, C, 1986. *The Redefinition of Conservatism. Politics and Doctrine*. Houndmills och London, MacMillan.
- Crowther, I, 1988. "Eric Voegelin" i *Conservative Thinkers. Essays from the Salisbury Review*. (Red:) Roger Scruton. London och Lexington, The Clarendon Press.
- de Maistre, J, 1994 (1797). *Considerations on France*. (Engelsk översättning) Cambridge, Cambridge University Press.
- di Palma, G, 1991. "Legitimation from the Top to Civil Society. Politico-Cultural Change in Eastern Europe" i *World Politics*, 44, s. 49-80.
- Engdahl, P, 1979. *Fribytare i folkhemmet*. Stockholm, Cavefors.
- Fredriksson, G, 1986. *Konservativa idéer. Om pessimismens politiska filosofi*. Stockholm, Tidens förlag.
- Fukuyama, F, 1992. *The End of History and the Last Man*. London, Penguin Books.
- Girvin, B, 1988. "Introduction: Varieties of Conservatism" i *The Transformation of Contemporary Conservatism*. (Red:) Brian Girvin. London, New York, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi, Sage Publications.
- Grant, R.A.D., 1988. "Burke" i *Conservative Thinkers: Essays from the Salisbury Review*.

- (Red:) Roger Scruton. London and Lexington, The Claridge Press.
- Gray, J, 1986. *Liberalism*. Stony Stratford, Open University Press.
- Habermas, J, 1970. *Towards a Rational Society*. London, Heineman.
- Hansson, S, 1983. *Moderna ideologier*. Stockholm, Liber Förlag.
- Hayek, F, 1975. "The Principles of a Liberal Social Order" i *Ideologies of Politics*, (Red:) de Crespigny, A och Cronin, J. London, Oxford University Press.
- Hayek, F, 1990. *Det stora misstaget*. Stockholm, Timbro AB.
- Hylén, J, 1991. *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom Högerpartiet 1904-1985*. Stockholm, Norstedts Juridikförlag.
- Jamieson, J, 1988. "de Maistre" i *Conservative Thinkers: Essays from the Salisbury Review*. (Red:) Roger Scruton. London och Lexington, The Claridge Press.
- Johnsson, A och Käärrik, A (red), 1982. *Höger om? Konservatism på villovägar*. Stockholm, Förlaget Akademitratur AB.
- Karlsson, E, 1992/ 1993. "Från Ungdomsförbundet till Atlantis", intervju med Tage Lindbom i *Arbetarhistoria*, årg. 16/7, nr. 3-4 1992, nr. 1 1993.
- Kirk, R, 1982. *The Portable Conservative Reader*. Harmondsworth och New York, Penguin Books.
- Kirk, R, 1986. *The Conservative Mind. From Burke to Eliot*. (Sjunde upplagan.) Chicago och Washington D. C., Regnery Books.
- Landes, D, 1969. *The Unbound Prometheus*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press.
- Le Goff, J, 1990. *Ockraren och döden. Ekonomi och religion på medeltiden*. Ludvika, Bokförlaget Zelos AB.
- Lewin, L, 1972. "Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion" i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, årg 75, nr. 4, s. 437-468.
- Liedman, S-E, 1981 (sjunde upplagan). *Från Platon till Mao Zedong. De politiska idéernas historia*. Stockholm, Aldus.
- Lindbom, T, 1938. *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900*. Stockholm, akademisk avhandling.
- Lindbom, T, 1947. *Arbetarrörelsen och kulturen*. Stockholm, Arbetarnas bildningsförbund.
- Lindbom, T, 1951. *Efter Atlantis*. Stockholm, Kooperativa förbundets förlag.
- Lindbom, T, 1968. *Otidensliga betraktelser*. Stockholm, Norstedt och söners förlag.
- Lindbom, T, 1970. *Mellan himmel och jord*. Stockholm, Norstedts Bokförlag.
- Lindbom, T, 1974. *Agnarna och vetet*. Stockholm, Norstedts Bokförlag.
- Lindbom, T, 1975. "Familj – varför?" i *Rätt till familjeliv*. med bidrag av Tage Lindbom, Kristina Humble, Stig Strömholm med flera, Uppsala, Bokförlaget Pro Veritate.
- Lindbom, T, 1977. *Myt i verkligheten. En studie i marxism*. Borås, CETE Bokförlag.
- Lindbom, T, 1978. *Jakobs dröm*. Stockholm, Norstedts Bokförlag.
- Lindbom, T, 1978. *Människoriket*. Svensk Pastortidskrifts småskrifter nr. 29, Uppsala.
- Lindbom, T, 1979 (originalutgåva 1962). *Sancho Panzas väderkvarnar*. Borås, CETE Bokförlag.
- Lindbom, T, 1980. *Är religionen en social utopi?* Borås, CETE Bokförlag.
- Lindbom, T, 1981. *Riket är ditt*. Stockholm, P. A. Norstedt och söners Bokförlag.
- Lindbom, T, 1982. *Tankens vägar*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1983. *Omprövning*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1984. *Den gyllene kedjan. Falsk och äkta gnosis*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1985. *Roosevelt och det andra världskriget*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1986. *Bortom teologin*. Borås, Norma-bokförlag.
- Lindbom, T, 1988. *Fallet Tyskland*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1990. *Mystik*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1991. *Demokratien är en myt*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1993. *Före Solnedgången*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1993. "Det himmelska och det jordiska." i *Svensk Tidskrift*, årg. 80, nr. 1, s. 29-33.
- Lindbom, T, 1994. *Ett är nödvändigt*. Borås, Norma Bokförlag.

- Lindbom, T, 1995. *Modernismen*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lindbom, T, 1996. *Konservatism i vår tid*. Borås, Norma Bokförlag.
- Lipset, S M, 1966. *Den politiska människan. Studier i politikens sociologi*. Stockholm, Aldus/Bonniers.
- Ljunggren, S-B, 1992. *Folkhemskapitalismen. Högers programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm, Tiden.
- Machiavelli, N, 1958 (originalutgåva 1513). *Fursten*. Stockholm, Natur och kultur.
- Macpherson, C B, 1977. *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Macpherson, C B, 1980. *Burke*. Oxford och New York, Oxford University Press.
- McLellan, D, 1986. *Ideology*. Stony Stratford, Open University Press.
- Nisbet, R, 1986. *Conservatism*. Stony Stratford, Open University Press.
- Nordin, S, 1981. *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall*. Lund, Bokförlaget Doxa AB.
- Nordin, S, 1990. "Konservatismens fader eller upplysningens son?" i *Förnuft och inlevelse. Burke mellan upplysning och romantik* (Red:) Per Dahl och Carl Johan Ljungberg. Stockholm, Timbro AB.
- Palmer, R R, 1958. *Nya tidens världshistoria. Del 1*. Stockholm, AB Svenska bokförlaget.
- Prebble, J, 1969. *The Highland Clearances*. London, Penguin Books.
- Prebble, J, 1990. *Culloden. De skotska klanernas stora nederlag*. Stockholm, Atlantis.
- Schmandt, H J, 1965. *De politiska idéernas historia*. Stockholm, Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Solsjenitsyn, A, 1972. *Augusti fjorton*. Stockholm, Wahlström och Widstrand.
- Tingsten, H, 1962. *Mitt liv. Mellan trettio och femtio. Del 2*. Stockholm, Bokförlaget PAN/Norstedts.
- Tingsten, H, 1966. *De konservativa idéerna*. Stockholm, Bokförlaget Aldus/Bonniers.

Översikter och meddelanden

Statsvetenskaplig Tidskrift

100 år

Lördagen den 27 september 1997 avhåller Fahlbeckska stiftelsen ett symposium i hörsalen, Eden (Lund) på temat *Folks, staters och kulturers förfall och undergång* för att fira Statsvetenskaplig Tidskrifts 100. årgång.

Program

- 10.00 Præses Lars-Göran Stenelo hälsar välkommen
- 10.15 Ylva Stubbergaard: Demokratiers nedgång och fall
- 11.15 Eva Österberg: Manskulturens fall
- 12.00 Lunch på Statsvetenskapliga institutonen
- 13.15 Dag Anckar: I skuggan av Sovjets fall
- 14.15 Bo Rothstein: Den svenska modellens fall

15.15 Ingemar Ståhl: Socialstatens konstitutionella problem

17.00 Middag i Pelarsalen, Universitetshuset

Symposiets tema har hämtats från Pontus Fahlbecks gåvobrev för skapande av Fahlbeckska stiftelsen 1918, där han skriver:

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja ... Det gäller det stora ämnet om *folks, staters och kulturers förfall och undergång*.

Allmänheten hälsas välkommen till föreläsningarna.

Lars-Göran Stenelo
Fahlbeckska stiftelsens præses

Charles Taylor och den sociala tesen. Är kommunitarism förenlig med liberalism?

Inledning

I politisk filosofi diskuteras traditionellt olika sätt varmed staten och de politiska institutionerna kan legitimeras och rättfärdigas. De argument som man då anför, samt de antaganden som de stödjer sig på, leder sedan till olika ståndpunkter beträffande statens funktioner och syften. Politisk filosofi är i den bemärkelsen den mest grundläggande disciplinen inom

statsvetenskapen (eller den närmast avgrunden). Håller man med om detta godtar man naturligtvis också att filosoferandet är en meningsfull sysselsättning, att det är en sysselsättning av (åtminstone potentiell) reell betydelse.

En riktning inom den politiska filosofin under senare år som verkligen velat betona filosofins roll som legitimitetsskapare är "communitarianism" (kommunitarism). Den har utifrån ett studium av moralfilosofins och tänkandets historia framfört olika sorters kritik mot den politiska praktik och filosofi som enligt dem är förhärskande i dagens utvecklade samhällen; liberalismen. Charles Taylor, som ofta ansetts vara en av riktningens främsta företrädare, har uttryckt *en sida* av sin kritik mot

liberalismen i en tes som kallats "the social thesis" (den sociala tesen):

I am arguing that the free individual of the West is only what he is by virtue of the whole society and civilization which brought him to be and which nourished him; that our families can only form us up to this capacity and these aspirations because they are set in this civilisation... (Taylor 1979a: 45) ... the free individual who affirms himself as such already has an obligation to complete, restore, or sustain the society within which this identity is possible. (s 49)

Det finns enligt Taylor en plikt att skydda vårt samhälle som vi måste acceptera om vi värdesätter den frihet och autonomi som vi har i dag. Detta är en plikt som liberalismen förbisett både i sin teori och praktik. Annorlunda uttryckt kan vi säga att Taylors kritik är på samma gång *begreppslig* och *empirisk*. Begreppslig i det att den framhäver den liberala föreställningen om frihet som motsägelsefull. En teori som ger de individuella rättigheterna absolut prioritet kan inte sägas försvara friheten eftersom den inte samtidigt erkänner skyldigheten att upprätthålla dess sociala förutsättningar. Empirisk i det att en neutral liberal stat faktiskt skulle komma att undergräva dessa förutsättningar. Frihet är inte något som en individ kan ha isolerad från ett samhälle och de värden som där är gemensamma.

Plikten att upprätthålla den kultur som skapat vår frihet kan självfallet ses på många sätt. Flera liberala teoretiker har i själva verket hävdad att den sociala tesen inte är något som liberalismen förbisett och att den därför inte heller är ett problem för dem. "It is quite clear then that liberals endorse Taylor's social thesis and this is particularly manifest in their writings..." (Caney 1992:280) skriver tex Simon Caney i en analys av Taylors tes. En liknande slutsats drar Allen Buchanan om den påstådda kritiken: "... the liberal political thesis has the resources to incorporate much of what is valuable in communitarian thought ..." (Buchanan 1989: 882).

Det är uppenbart att Taylors sociala tes och dess liberala kritiker förtjänar vår uppmärksamhet. Hur kan det komma sig att det den ene

uppfattar som en kritik inte ses som en sådan av de kritiserade? Det är ur viljan att försöka förstå detta som uppsatsen kommit till.

Mitt syfte är att studera Charles Taylors sociala tes och dess liberala kritiker, sett som en kritisk idéanalys av en av sammandrabbningarna mellan kommunitarismen och liberalismen. De frågor jag avser att besvara är: Vad innebär Taylors sociala tes? På vilket sätt bemöter liberala teoretiker denna tes? Är den sociala tesen förenlig med liberalism? Den sistnämnda frågan är viktig därför att, som antytts, liberala kritiker själva hävdad att en motsättning i stort sett inte finns. De menar att liberalismen inte är så okänslig för våra gemensamma värden som Taylor påstått. Det är också på den här nivån som min egen hypotes, den tes jag ämnar driva, befinner sig; att Taylors sociala tes gör mycket starkare påståenden än vad som i förstone kan tyckas, och att den därför inte är förenlig med liberalismen. Det är alltså enligt mig i någon bemärkelse missvisande att påstå att Taylors sociala tes skulle gå att införliva med liberalismen.

Avgränsningarna som mina frågeställningar ställer upp gör det klart att det inte ligger någon poäng i att göra en fullständig beskrivning av kommunitarism, eller liberalism, i sig. Det som här intresserar mig är Taylors sociala tes och dess explicita liberala kritik. Både för sammanhangets skull och för analysens kräver detta naturligtvis en beskrivning av vissa delar av liberalismen och kommunitarism.

Avgränsningen till endast Taylors texter som exponenter för kommunitarism är försvarlig, tror jag, av två anledningar. Han kan ses som rörelsens centralfigur i det att han producerat så mycket under så lång tid och på så sätt dominerat debatten. Han har också uttryckt sin kritik av liberalismen på ett så pass allomfattande sätt att den blir allmänt intressant och relevant. Av de som jag kallar liberaler har jag däremot valt att utelämna teoretikern par excellence John Rawls. Det har ofta sagts att var man än börjar inom politisk filosofi så måste man börja med att ta ställning till Rawls' *A Theory of Justice*. Problemet är då ofta att man inte heller kommer längre än så. Den kommunitära kritiken av Rawls har sitt

tydligaste uttryck i Michael Sandel, det är därför så att man också måste ta tag i Sandels texter om man vill analysera Rawls och kommunitarism – men då är vi redan inne på en helt annan uppsats.¹

Uppsatsen är upplagd så att den inleds med en kortare beskrivning av kommunitarismen. Därefter följer den huvudsakliga analysen av Taylors tes och argument. De båda efterföljande avsnitten behandlar den liberala kritiken av Taylor, respektive de sammanfattande diskussionerna om liberalismen och Taylors kommunitarism.

Vad är kommunitarism?

Själva termen kommunitarism har sitt ursprung i engelskans "community" vilket antyder riktningens vurm för värden med någon form av relation till en större gemenskap. Även andra översättningar av den engelska termen har dock förekommit i svensk debatt. Uttryck som "kommunalister", "gemenskapare" eller "kommunitarianer" förekommer, trots att en del av dem utan tvekan lätt leder associationerna fel. Jag föredrar därför termen "kommunitärer".

Kommunitarism är främst en akademisk företeelse och inte en enhetlig ideologi eller ens ett politiskt program. För de som kallas kommunitärer är inte begreppet självt en del av deras självförståelse eller identifikation på samma sätt som för en liberal eller socialist (Mulhall & Swift 1992:ix). Istället är det så att kommunitärerna sinsemellan politiskt skiljer sig mycket åt. Det finns exempel på kommunitärer med konservativa (Alisdair MacIntyre), klassiskt liberala (Charles Murray) och socialdemokratiska (Michael Walzer) sympatier (se Uddhammar 1993). De kan ändå sägas, som vi snart skall se, dela en viss typ av grundläggande antaganden som de anser står i konflikt med liberalismen.

Kritiken kan ses som framförd på ett *metodologiskt* och ett *politiskt* plan där det första rör vilka utgångspunkterna skall vara för en politisk teori, och där det andra enbart rör de politiska rekommendationerna. Vilken metod

vi använder oss av bestämmer vad vår politiska teori skall utgå ifrån men inte vilken politisk teori vi skall välja. På den metodologiska nivån kan vi så skilja på teorier som är individualistiska och kommunitära, liksom vi kan skilja på en liberal och kommunitär politik. Ens ståndpunkt på det ena planet determinerar alltså inte det andra planet (Miller 1990:482f). Förhållandet mellan de båda nivåerna tål däremot att återkomma till.

Den metodologi som kommunitärerna förespråkar kan uttryckas som att vi bör ta hänsyn till att människan alltid befinner sig i, och är formad av, en mängd sociala relationer. Politiska ideal och värderingar måste därför utgå från en förståelse av dessa relationer och inte från en abstrakt idé om "individen" (ibid.). Kommunitärer, i synnerhet Taylor, har hävdad att det är liberalismens felaktiga metodologi som är dess problem. Konflikten mellan kommunitarism och liberalism kan alltså ses som en metodologisk fråga om vilken föreställning om människan och samhället som är riktig eller relevant för politikens idéer och institutioner. Den skulle kunna ses som "metodologisk individualism" vs. "metodologisk holism". De båda synsätten kan också ses som kompletterande varandra och var för sig oundgängliga perspektiv på samhället.²

Konflikten är nu också politisk, eller normativ. Utifrån den bild av människans relation till samhället som det metodologiska planet ger tenderar en viss typ av politiska ställningstaganden att infinna sig. Den politiska nivån kan delas upp i en normativ och en empirisk del. De politiska utsagorna omfattar ju i regel även denna empiriska del som beskriver vilka konsekvenserna eller effekten av en handling är/blir. De metodologiska frågorna är å andra sidan inte normativa utan enbart deskriptiva men sätter ändå vissa (icke-logiska) ramar för vilka normativa påståenden de går att kombinera med.³ De politiska frågorna har främst handlat om den mänskliga friheten, till skillnad från frågor om jämlikhet och rättvisa som i det post-Rawlska debattklimatet annars dominerat (Mulhall & Swift 1992:xi-xx).

Oavsett nivå har det ibland hävdats att kommunitarismen är mer av en negativ teori än en

positiv. Kommunitärerna har, enligt till exempel Amy Gutman, mer sysselsatt sig med att kritisera än att konstruera och skulle därmed förlora i betydelse eftersom de inte själva kunnat lägga fram ett alternativ (Miller 1990:433, Gutman 1985:131-136). Det tycks mig vara riktigt att påstå att kommunitärerna betonat den ontologiska, eller metateoretiska, nivån framför det politiska, men detta säger inget i sig om deras politiska *betydelse*. Kanske har Gutman rätt när hon menar att kommunitarisomens viktigaste insats är att visa på att det finns allvarliga brister inom liberalismen som de liberala måste ta i tu med. Hon anser att bristerna inte är allvarligare än att de går att justera inom ramen av det liberala samhället och de liberala idéerna (Gutman 1985: 133f). Hon intar därmed den åsikten att kommunitarism i huvudsak är förenlig med liberalism, en åsikt som jag senare i uppsatsen skall diskutera. Vi skall nu se ett exempel på en definition av de påståenden som kommunitarism kan anses stå för:⁴

1. En handlings rätt eller fel beror delvis på en idé om det goda och kan inte bestämmas helt oberoende av en sådan idé.
2. Varje individs idé om det goda (i) bestäms åtminstone delvis av den miljö som samhällets struktur och natur ställer upp, och (ii) definieras i viss utsträckning i relationen till det samhället.
3. Ett samhälle bestående av rationella och moraliskt medvetna individer är något värdefullt i sig som inte kan reduceras till det goda som individerna, var och en för sig, upplever i form av lycka eller nytta.

De uppfattningar som kommunitärer i allmänhet ställer sig bakom är således i hög grad förknippade med samhället i det att samhället; påverkar individens värden (2i), har en betydelse i hur vi skall förstå hennes värden (2ii), och har ett eget värde (3). Den första paragrafen kan förstås som en kritik av vad som kallas "rättigheternas primat". Enligt (1) kan vi inte på ett för olika föreställningar om det goda neutralt sätt uttala oss om vad som är "rätt". "Det goda" skall här förstås som en idé om

vilket liv som är det mest värdefulla. Kommunitärerna menar att alla moraliska omdömen i grunden förutsätter en sådan idé, det går aldrig att vara moraliskt "neutral". En annan följd av den definition av kommunitarism som visats tycks vara någon form av anti-universalism. Eftersom det rätta alltid i någon grad beror av det goda, och detta goda alltid definieras i förhållande till ett visst samhälle, så kan inte vad som är det rätta antas vara universellt, dvs vara detsamma för människor från olika samhällen.

De påståenden som vi sett (1-3) är i den bemärkelse som använts ovan metodologiska och inte politiska. Men att ett påstående är metodologiskt visar snarare på vilken funktion det har än vad det innehåller, då "metodologiskt" endast säger något relativt något annat begrepp. Vi ser då att påstående nr 3 är *normativt* till skillnad från de två första. De är i stället *ontologiska* eftersom de uttalar sig om vad som existerar (relationer och värden) på en djupare nivå. Det är på detta sätt jag i fortsättningen kommer att förstå kommunitarismen; de framför både ontologiska och normativa påståenden.⁵

Att en analys av den sociala tesen kräver en anknytning till ontologi kanske inte är uppenbart. Den sociala tesen här också setts som en rent politisk kritik av olika former av rättighetstänkande, t ex av den typ som Robert Nozick har framfört (se t ex Green 1988:197-200). Mitt syfte är emellertid att undersöka både vilka ontologiska antaganden den grundar sig på och vilka eventuellt andra politiska implikationer Taylors tes kan få. Ontologiska antaganden blir uppenbart relevanta om vi betraktar den sociala tesen som ett inlägg i en debatt om vad mänsklig frihet är. Det är också det som kan tyckas spännande med kommunitarismen; att den ansett det vara nödvändigt att återföra den politisk filosofiska diskussionen på det ontologiska planet. Om den nivån har någon relevans är därför en fråga som kommer att ha en viss betydelse. Huruvida ontologin är rimlig, vilket kunde testas med någon form av hållbarhetsprövning, är däremot en fråga som faller utanför syftet med uppsatsen.

Den sociala tesen

Strukturen i den sociala tesen är som vi sett i inledningen ungefär så här: Anser vi att friheten är ett värde att värna om så måste vi också erkänna en skyldighet att bevara de kulturella och sociala institutioner som utgör förutsättningarna för frihetens existens.⁶ Denna Taylors tes har flera intressanta konsekvenser och vilar bland annat på en bestämd uppsättning ontologiska påståenden. Den kan emellertid utökas i precision. Vi skall se att Taylor i själva verket gör två olika normativa påståenden: (1) att vi har en skyldighet att bevara de institutioner i samhället som är nödvändiga för vår frihets existens, och (2) att staten bör ta ställning för detta och andra värden som är gemensamma i samhället. De kommer i fortsättningen att kallas ST1 resp ST2. Det kan emellertid redan nu vara värt att notera att det första påståendet inte på något sätt *tycks* implicera det andra. ST1 uttalar sig om *vad* som skall värnas, ST2 indikerar *vem* som skall värna samtidigt som *vad* som skall värnas har utvidgats till att gälla alla våra gemensamma värden.

Staten nämns alltså inte i ST1, vilket den inte heller gör i uppsatsen *Atomism* där Taylor först formulerar den sociala tesen. Min tolkning, som vi snart skall se, är emellertid att Taylor i *Atomism*, men ännu tydligare i andra texter, ser ST2 som implicerad av ST1. Den sociala tesen skulle därmed omfatta både ST1 och ST2 till skillnad från vad som i inledningen framgick.

En annan viktig distinktion i analysen av Taylors olika ontologiska antaganden är den mellan våra värdenas *sociala ursprung* och deras *sociala innehåll* (Mulhall & Swift 1992: 15). Emedan innebörden av det förra påståendet torde vara klart uttalar sig det senare om en speciell typ av värden, nämligen de som till någon del omfattar det gemensamma som värdefullt i sig. Jag kommer i fortsättningen att med socialt innehåll avse värden som vi endast kan uppleva i en gemenskap.

Kulturen och friheten

ST1 förutsätter en bestämd uppfattning om vilka omständigheter som är nödvändiga för att en individ skall kunna åtnjuta frihet. Plikten att bevara den sociala och kulturella miljö i vilken vi befinner oss uppkommer därför att den på något sätt är relevant för friheten. Taylor gör påståendet att vår frihet har ett socialt ursprung.

"The kind of freedom valued ... is a freedom by which men are capable of conceiving alternatives and arriving at a definition of what they really want ..." (Taylor 1979a:43). Taylor uttrycker här två kriterier på frihet; dels att vi har *förmågan* att se vilka alternativ som finns för oss, dels att vi kan *definiera* vad vi verkligen vill. Mänsklig frihet måste alltid gå att identifiera som utövandet av en förmåga – en förmåga som vi kan utveckla eller misslyckas med att utveckla – och denna förmåga kräver, för att kunna uppstå, en viss kultur eller en "social matrix" (ibid. s49). Det handlar inte *här* om att en viss kultur åt människan tillhandahåller en mängd meningsfulla valmöjligheter. Det är snarare så att vår förmåga till frihet kräver en identitet där vi uppfattar oss som moraliskt autonoma, och denna måste ha som sitt ursprung olika sociala omständigheter. Taylors resonemang om frihet förutsätter alltså *både* en förmåga till moralisk autonomi *och* att vi använder denna förmåga på ett sätt som leder till vad vi *verkligen* vill.

I uppsatsen *Atomism* beskriver Taylor moralisk autonomi som vår förmåga att välja och veta att det är vi själva som väljer. Men detta självmedvetna val är inte givet av naturen.

This is an identity, a way of understanding themselves, which men are not born with. They have to acquire it. ... But how can they acquire it unless it is implicit in at least some of their common practices, in the ways that they recognize and treat each other in their common life ... or in some mode of public recognition of individuality and the worth of autonomy? (ibid. s 44)

I andra texter beskrivs detta förhållande mer ingående. Vår kultur identifieras med vårt gemensamma språk, och detta skapar i oss ett gemensamt sätt att uppfatta varandra och om-

världen på. Vårt gemensamma språk ger oss de begrepp med vilka vi tolkar tillvaron. På så sätt bestäms vår erfarenhet, och vilka vi är, i stor utsträckning av vår kultur (Taylor 1975). Kulturen vidarebefordrar då, genom de sociala band och identifikationer som vi har, materialet varmed vi skapar vår moraliska orientering. Att orientera sig i sitt moraliska rum är något som vi ständigt gör. Det är så vi formulerar vår idé om "det goda" och hur vi själva och andra förhåller sig till det (Mulhall & Swift 1992:105f). Således är vi på djupaste sätt en del av, och har vårt ursprung i, en språklig och moralisk gemenskap. Det är på så sätt som vi kan förstå att Taylor ser hur insikten om våra världens sociala ursprung och ST1 hör ihop.

Att vara fri kunde också ses som att utöva autonomi på ett speciellt sätt. Detta framgår ytterligare i Taylors resonemang om negativ frihet.

Negativ frihet

Taylor påstående att vår identitet som fria och autonoma individer är beroende av detta sociala ursprung står öppet för prövning som det deskriptiva påstående om människans moraliska psykologi det är. Men istället för det empiriskt-psykologiska test som detta skulle kräva finns det en omedelbar begreppslig invändning, en invändning som Taylor själv a-priori bemöter: Tänk om inte frihet förutsätter någon moralisk *förmåga*? Det finns i sådana fall inte något "socialt ursprung", och därmed inte något värde i att försvara vår kultur.

Den som framförde ett sådant frihetsbegrepp kunde hävda att frihet endast är frånvaron av yttre tvång (då räknas i regel endast mänskligt och avsiktligt tvång in, Arblaster 1984: 56f); att få göra som man vill utan att kränka andras rättighet till frihet. Frihet blir till en rättighet och brukar i denna tappning kallas för en negativ frihet. En liknande syn har förespråkats av till exempel Thomas Hobbes, Robert Nozick och Isaiah Berlin.⁷ Ett sådant frihetsbegrepp skulle då vara rent formellt och härigenom undvika "faran" att legitimera paternalism för att gynna något bestämt värde.

Taylor försvarar sig mot detta på två sätt. För det första genom att visa att ett försvar av negativa frihet faktiskt måste grunda sig på vissa värden.⁸ Det som värderas är valet. Hur kan man då hävda att detta enbart bör respekteras och inte främjas? Borde inte egenskaper som självmedvetenhet och autonomi, vilka gör ett fritt val möjligt, stödjas även på ett aktivt sätt? Den enda förklaringen, enligt Taylor, till denna "negativa" syn är en föreställning om människan som *självvillräcklig*. Förutsättningarna för det fria valet uppstår ur individen själv och inte ur dennes sociala sammanhang – människan är "atomistisk" (Taylor 1979a: 34f). En försvarare av negativa frihet gör alltså ett antagande om den mänskliga naturen och teorin är därför inte så formell som den i förstone verkade. Antagandet är enligt Taylor dessutom felaktigt. Det är detta den sociala tesen velat framhäva.

För det andra hävdar Taylor att teorin om negativ frihet är otillräcklig eftersom vi faktiskt har substantiella krav på vad det är att vara fri. Vi kvalificerar olika val som mer eller mindre fria i och med att det även finns *interna* hinder till att vara fri, och dessutom så uppfattar vi de externa hindren som *olika* viktiga.

De interna hindren till att utföra ett val kan utgöras av känslor eller dispositioner som "inte riktigt är våra egna". Vi vill inte ha dem (t ex fruktan och skam), och skulle vi bli av med dem skulle vi också kunna göra saker som vi dittills inte *kunnat* men ändå *velat* göra. Det vi värderar är att vi gör val som vi vill göra. "... in-the meaningful sense of 'free'; that for which we value it, in the sense of being able to act on one's important purposes, the internally fettered man is not free." (Taylor 1985a: 227).

På samma sätt som vi finner det meningsfullt att skilja på vilja och välja finns det enligt Taylor en skillnad mellan olika grader av externa hinder för vår frihet. De hinder som trafikljus utgör tvekar vi att kalla ett frihetsberövande medan vi upprörs å det yttersta när vi hör talas om förbud mot vissa trosuppfattningar. Anledningen till att vi upplever en skillnad är att frihet inte endast är frånvaron av hinder i sig, utan frånvaron av hinder till *essentiella handlingar*, de som människan håller för vik-

tiga (ibid. s 218). Att vara fri är att kunna handla i enlighet med det som är viktigt för en själv. För att veta vad detta består i krävs det självkännedom (s 228f). Vår självkännedom, sökandet efter vad som är viktigt för oss själva, måste göras i den sociala miljön, "... this self-understanding is not something we can sustain on our own ... our identity is always partly defined in our conversations with others..." (Taylor 1979a: 49). Taylors använder begreppet "self-interpretating animal" om människan för att beskriva vårt *kontinuerliga* beroende av den sociala omgivningen. Vi kan se detta som en annan sida av den moraliskt autonoma människan som nyss skisserades. Här är inte det viktiga att exakt fixera vad Taylor menar med "self-interpretating animal". Det intressanta är att se hur detta begrepp medför att inte endast vår identitet som fria människor har ett socialt ursprung, utan att det också krävs ett förtlöpande socialt sammanhang för vår förmåga att vara fri (Mulhall & Swift 1992:110-112). Taylors slutsats av detta resonemang blir att en försvarare för negativ frihet måste tillskriva människan en uppenbart absurd psykologi, nämligen att vi är helt och hållet själv tillräckliga.

Motivet bakom en handling är alltså relevant för en människas status som fri/ofri. Följden av detta "diskriminerandet av motiv" blir att individen själv inte kan vara den som i slutändan avgör om hon faktiskt var fri när hon agerade. Hon kan inte alltid själv veta om den handling hon väljer står i överensstämmelse med hennes grundläggande mål. Att vi då hamnat i den fälla som försvararna för den negativa teorin fruktade – att vi sanktionerar "totalitarian manipulation" – förnekar Taylor. Varje individs grundläggande mål, hennes självförverkligande, är unikt och det finns därför ingen anledning att tro att en statsapparat av någon sort heller skulle kunna göra en säker bedömning (Taylor 1985a:215f).

Enligt Taylor är det därför inte möjligt att med ett negativt frihetsbegrepp undvika ST1; att den som försvarar friheten också har en skyldighet att bevara dess kulturella och sociala förutsättningar.

För att summera de argument Taylor anför som stöd för ST1 kan vi se att de består av två påståenden. För det första har Taylor hävdad att vår moraliska autonomi, som gör oss *kapabla* till att vara fria, har ett *socialt ursprung*. För det andra hävdar han att *utövandet* av friheten kräver att vi agerar i enlighet med våra egentliga mål. Det senare påståendet omfattar Taylors uppfattning om människan som "self-interpretating", som kan liknas vid någon form av självförverkligande. Med vår tidigare distinktion kan detta ses som frihetens *sociala innehåll*.

Staten och friheten

Givet att Taylor har rätt, att de förmågor som ligger till grund för vår frihet är beroende av kulturella förutsättningar, en social matris, både som ursprung och som innehåll, så är det ändå inte uppenbart att detta är något som *staten* måste ta hänsyn till, mer än genom att se till att dessa förutsättningar består. Ändå är det just detta som ST2 påstår. Staten måste ta ställning för och "förkroppsliga" vårt *gemensamma goda*, "our common good". Staten skall alltså inte vara neutral. Denna idé försvarar Taylor med argument som knyter an till vad vi just sett var en viktig del av vår frihet; det sociala innehållet. Vi skall se att Taylor försvarar en sådan ståndpunkt på både den ontologiska och den normativa nivån. På den förra är det frågan om individens självförverkligande, på den senare är utgångspunkten problemet om distributiv rättvisa.

På den ontologiska nivån utgår Taylor från en distinktion av Hegel mellan "*Sittlichkeit*" och "*Moralität*". "*Sittlichkeit*" betyder ungefär seder, eller de etiska principer som är specifika för ett visst samhälle. "*Moralität*" är å andra sidan de abstrakta och universella moraliska principer som därmed inte är rotade i en viss typ av gemenskap. Liberalismen ser moralen i enlighet med "*Moralität*", medan Taylor och Hegel menar att det är genom "*Sittlichkeit*" som vi kan realisera friheten.⁹ Moralens innehåll måste komma ur den gemenskap i vilken vi ingår, från vad som *är*. Moralerna kan inte härledas ur formella principer så att *bör*

och är hamnar i motsättning till varandra. "Sittlichkeit" som ideal kräver att vi måste utöva vår strävan efter moralisk fulländning i och genom samhället/gemenskapen (Taylor 1975: 178ff). Individens strävan kan inte förverkligas individuellt utan endast genom gemenskapen, eller snarare: genom delaktighet i staten. Samhällets seder, dess idéer, måste uttryckas i statens institutioner och praxis. Detta är en förutsättning för individernas deltagande, genom vilket de, och gemenskapen, kan förverkliga sig själva. "Participation ... is only possible if there is a ground of agreement, or of underlying common purpose." (ibid. s 194). Det är när så inte är fallet som människan upplever alienation till sitt samhälle och sin kultur (s 188f). Idealet är närmare den klassiska statsstaten, "polis", än den moderna "Machtstaat". Skillnaden "civilt-offentligt" är där inte lika skarp (s 190).

Denna väsentliga roll som staten intar för människans frihet lät Taylor framskymta även i uppsatsen Atomism, alltså där vad som här kallats ST1 först formulerades; "... the political institutions in which we live may themselves be a crucial part of what is necessary to realize our identity as free beings." (Taylor 1979a: 47).

Poängen med "Sittlichkeit" för Taylor kan också formuleras som att individerna i ett samhälle måste *deltaga* i staten för att kunna förverkliga sig själva, men att detta förutsätter att statens aktiviteter *manifesterar* samhällets gemensamma värden. Innehållet i vår frihet är därför i dessa båda bemärkelser socialt. Det kräver en social handling och ett socialt manifesterande.

Statens manifestation av värden har en viktig funktion i Taylors "Sittlichkeit". Institutionerna skall vara *expressiva*, förkroppsliga och uttrycka den livskvalitet och de uppfattningar som vi gemensamt värderar. Detta måste skiljas åt från institutioner som handlingsmönster, som formare av människors beteende. I det förra fallet representerar institutionerna en större helhet, något *andligt* som ger mening. I det senare är institutionerna enbart ett instrument för oss som individer och inte som gemenskap. Staten är som institution därför en

nödvändig komponent i Taylors frihetsbegrepp (Taylor 1979b: kap II).

Ytterligare ett exempel på kopplingen i Taylors texter mellan frihet och stat ges med erkännandet av att frihet förutsätter *värdighet*. För att vi skall kunna uppleva värdighet så måste frihet innebära självstyre, inte enbart avsaknad av yttre tvång, och självstyre är för Taylor lika med deltagande (Taylor 1989: 178ff). Som vi redan sett anser också Taylor att deltagande inte kan ske om staten och dess institutioner inte manifesterar det gemensamma goda.

Begrepp som samhälle och gemenskap har hittills använts på ett nästintill synonymt sätt. Taylor använder sig också av "society" och "community" (dess översättning) så att de åtminstone *kan* vara synonyma. Men det finns ändå en skillnad. "Community" är vad som utgör vår identitet, för Taylor i hög grad vårt språk och kultur. "Society" är å andra sidan de organiserade sociala förhållanden i vilka vi faktiskt befinner oss, t ex de politiska. Begreppen definierar således var för sig helt oberoende helheter, men de kan också sammanfalla. Det är detta Taylor tycks hålla som ideal; när ett samhälle och dess gemenskaper (alltid i pluralis) är förenat till ett, då uppstår inte längre de motsättningar som skapar alienationen i dagens samhällen (Taylor 1979b: kap. II: 6, och Taylor 1975: 191-197). Att på så sätt skilja mellan samhälle och gemenskap, som i Taylors teori normativt sammanfallande men begreppsligt sett åtskilda, tror jag är mest korrekt.

På den politiska nivån skall vi se hur "Sittlichkeit" framträder som betydelsefullt i Taylors syn på hur en teori om distributiv rättvisa bör utformas (även om "Sittlichkeit" självt inte nämns i detta sammanhang).

Varje teori om rättvisa måste på ett grundläggande plan ta hänsyn till det som kulturellt och moraliskt karakteriserar det samhälle eller den gemenskap i vilken teorin skall tillämpas (Taylor 1985b: 292-299).¹⁰ Hur relationerna i en gemenskap är utformade, och vilka värden dess medlemmar omfattar, är i någon grad specifikt för den. Som exempel nämner Taylor *familjen*. När vi talar om rättvisa inom en

familj måste vi ta hänsyn till dess speciella struktur. Det skulle vara absurt att bryta upp familjen för att skapa rättvisa mellan dess medlemmar som individer (ibid. s 295). Sådana faktorer bildar de ramar, "framework", vars gränser ingen fördelning får kränka. I Taylors tankar utgör också det värdet vårt gemensamma goda. Ytterligare en följd är att rättvisans "framework" har som en komponent *formen* av gemenskap i vilken fördelningen skall äga rum. Taylors rättvisebegrepp omfattar följaktligen alla sammanslutningar där en rättvis fördelning skall skapas. Varje sammanslutning har sitt specifika "framework" som består av det gemensamma goda och sammanslutningens form.¹¹

Parallellen till det Taylor tidigare sagt apropå Hegel blir tydlig i hans distinktion mellan absolut och distributiv rättvisa:

To try to make a society more distributively just is to try to make it conform more to the constitutive understandings shared in its membership. To try to make a society absolutely just ... may well be to subvert and destroy the constitutive understandings. (ibid. s 302)

Den distributiva rättvisan står i överensstämmelse med "Sittlichkeit". Absolut rättvisa är att åkalla (det fördärvliga) "Moralität". Än en gång; det sociala innehållet i våra värden visas i det att substansen i de gemensamma institutionerna (här: samhällets teori om distributiv rättvisa) bestäms efter det gemensamma goda. För Taylor är det också avsaknaden av detta som är problemet i dagens samhällen (s 316f). Vi har misstagit oss då vi sökt härleda rättvisan från "Moralität".

På Taylors politiska nivå synes det därmed vara uppenbart att "socialt innehåll" är förknippat med staten. De värden som är gemensamma i ett samhälle måste påverka innehållet i de politiska lösningarna för att dessa skall kunna accepteras. Men för Taylor handlar det inte enbart om acceptans. Deltagandet i staten och statens manifesterande av det gemensamma goda är som vi tidigare sett avgörande också för individens självförverkligande och frihet; "... that what is most important to man can only be attained in relation to the public life of

a community, not in the private self-definition of the alienated individual." (Taylor 1975: 188).

Ontologi och politik

Kan vi då säga att Taylors sociala tes, ST1, står i någon sorts relation till tesen om statens ansvar, ST2? Vilka antaganden grundar sig egentligen den sociala tesen på?

Taylors föreställning om vad mänsklig frihet är utgår från att den har ett socialt ursprung, såväl som ett socialt innehåll. Den förra betonar kulturen, språket, och det sätt varmed de är bärare av en idé om frihet som gör den autonoma människan tänkbar. Den senare indikerar hur vi som "self-interpretating animals" utvecklar vår frihet i det sociala livet, i ett sorts ständigt pågående offentligt samtal. Det är klart att Taylor inte anser det möjligt att uppnå någon större grad av frihet om inte det gemensamma goda och staten blivit till ett, dvs då vi har "Sittlichkeit".

Ser vi återigen på Taylors uttalande i uppsatsen Atomism, där den sociala tesen som tydligast avtecknar sig, så framträder mot bakgrund av innebörden i socialt ursprung och socialt innehåll en något annorlunda bild än i uppsatsens inledning.

... since the free individual can only maintain his identity within a society/culture of a certain kind, he has to be concerned about the shape of this society as a whole. He cannot ... be concerned purely with his individual choices and the associations formed from such choices to the neglect of the matrix in which such choices can be open or closed, rich or meagre. ... This means that the political institutions in which we live may themselves be a crucial part of what is necessary to realize our identity as free beings. (Taylor 1979a:47)

En tolkning av Taylors sociala tes är därför att ST1 implicerar ST2. Vi kan hos Taylor inte skilja på skyddandet av frihetens sociala förutsättningar och staten som aktiv i detta. För att implikationen skall vara giltig måste vi emellertid acceptera Taylors beskrivning av vad frihet är. Det var med föreställningen om frihetens sociala innehåll, vilken i sin tur grun-

dade sig på en viss syn på människan, som Taylor såg nödvändigheten av "Sittlichkeit", dvs staten. Denna syn på friheten framgick som en del i argumentationen också för ST1.

Men det skulle också kunna hävdas att Taylors argument om frihetens sociala innehåll inte är *nödvändig* för ST1. Påståendet att vår frihet har ett socialt ursprung kan tyckas vara ett *tillräckligt* argument för ST1.

Den andra tolkningen av den sociala tesen som då framträder söker istället att skilja ST1 och ST2 åt. En sådan tolkning skulle innebära att medan ST1 följer ur tesen om frihetens sociala *ursprung*, så följer ST2 ur tesen om frihetens sociala *innehåll*. Det skulle härmed vara möjligt att förneka det ena påståendet samtidigt som det andra godtas och vice versa. Men väljer vi denna tolkning så måste vi antingen förneka att friheten har ett socialt innehåll, eller förklara varför inte ST2 följer ur ett sådant antagande. Det går alltså inte att förkasta ST2 och acceptera ST1 utan att beröra frågan om frihetens *natur*.

Vad som kvarstår som nödvändigt för att senare kunna jämföra den sociala tesen och dess liberala kritiker, är att klassificera Taylors argument enligt det analysverktyg som formulerades i uppsatsens början.

Jag skilde där på ontologiska och normativa påståenden. Men i vilken av dessa kategorier kan vi placera Taylors beskrivningar av människan som en "self-interpretating animal", som en individ för vilken friheten uppnås genom vissa sociala aktiviteter? Den bygger på en filosofisk antropologi – en uppfattning om människans natur. Taylors uppfattning är dock ett uttryck för en speciell typ av antropologi i det att den inte endast ser till de kausala relationer som människan ingår i, utan även till vad det är att *vara* människa – vad som utgör hennes identitet (i det här fallet: hennes identitet som fri människa) (se Taylor 1985c)

Om vi tolkar ST1 som implicerande ST2 så måste vi följaktligen också godta de filosofiska antropologiska antaganden som Taylor gör. Väljer vi att se ST1 och ST2 som var för sig åtskilda behöver vi däremot endast acceptera det mer begränsade sociologiska påståendet att våra värden har ett socialt ursprung.

Men vi måste fortfarande, som nyss nämnts, ta ställning till Taylors filosofiska antropologi. Även en värdeteori döljs någonstans bakom Taylors argument för ST men den tycks inte ha någon relevans för statusen på det som ST1 och ST2 uttalar sig om: förhållandet stat/kultur-frihet/ människans natur.

Det kan då identifieras åtminstone två olika sätt varmed Taylors slutsatser tycks komma i konflikt med den liberala idén om en minimal och neutral stat. För det första eftersom staten måste bevara vår gemensamma kultur. För det andra eftersom våra gemensamma värden, det gemensamma goda, måste avspeglas i staten. Och då båda påståendena, enligt Taylor, är förutsättningar för mänsklig frihet så brister alltså liberalismen i värnandet av sitt eget mest centrala värde: friheten.

Den liberala kritiken

När man vill bemöta en framförd kritik så finns det i princip två möjliga strategier. Antingen justerar man sin egen ställning genom någon form av *ad hoc*-preciseringar; man *tillmötesgår* kritiken. Eller så inriktar man sig på att tillbakavisa kritiken; man *distanserar* sig då från vad som framförts. Antingen görs det genom att påvisa att antagandena som kritiken vilar på är orimliga, eller att konsekvenserna av vad som framförts på ett eller annat sätt är motbjudande.¹²

Dessa möjligheter har då också erbjudits de liberala teoretiker som velat bemöta Taylors sociala tes. Det som är intressant är därför att se i vilka sammanhang strategin blir tillmötesgående eller distansnerande.

Taylors ontologiska argument för den sociala tesen kunde ses som två påståenden om frihetens villkor, som socialt ursprung och som socialt innehåll. I den mån en liberal accepterar Taylors politiska slutsatser, sammanfattade i ST1 och ST2, är det således inte nödvändigt för honom att bestrida de ontologiska påståendena och vice versa. En tredje variant är också att acceptera de ontologiska påståendena men samtidigt hävda att andra politiska slutsatser än vad Taylor gjorde står i bättre

goda? Detta skall emellertid diskuteras mera längre fram. I det andra fallet står dock Taylors argument än så länge obesvarat. Taylor ansåg ju att en avgörande anledning till splittringen och "atomiseringen" i de västerländska samhällena var bristen på legitimitet för staten. Om legitimitet är önskvärdt och Taylor har rätt i vad orsakerna till bristen på den är, så kan vi alltså ännu inte nöja oss med de argument som framförts. Buchanan har inte givit skäl för att kulturmarknaden skulle kunna utgöra en stabiliserande faktor i ett fragmenterat samhälle.

Ett försvar som åkallar kulturmarknadens välsignelser har nu inte ingivit alla liberaler förtroende. "Hegel was right to insist that a culture of freedom is a historical achievement, and liberals need to explain why the cultural marketplace does not threaten that achievement..." (Kymlicka 1989b:178), skriver liberalen Will Kymlicka. Kymlicka har istället för en fullständigt fri kulturmarknad velat se en mer aktiv stat som förenlig med liberalism. Kymlicka försöker se den liberala staten som förenlig med både den politiska och ontologiska sidan av Taylors kritik. För det första i statens skyddande av den gemensamma kulturen, för det andra i statens manifesterande av samhällets gemensamma värden. Han tar därmed även hänsyn till argumentet om statens legitimitet.

Kultur med stat

Enligt Kymlicka så råder det ingen oenighet mellan komunitärer och liberaler om giltigheten av den sociala tesen. Oenigheten är snarare om vilken roll staten skall ha (Kymlicka 1990:230). En liberal måste i själva verket vara beredd att erkänna det gemensamma ansvaret för en pluralistisk kultur.

This is so because everyone has an interest in having an adequate range of options when forming their aims and ambitions, and even those who experiment with or leave behind the conventional ways of life in society draw none the less on the social stock of meanings and beliefs in developing their alternative life-styles. (Kymlicka 1989a: 81)

Idén om individen som en "autonomous chooser of ends" måste enligt Kymlicka innebära ett offentligt ansvar för den kulturella gemenskapen. Vad det inte måste innebära är däremot att staten är "perfektionistisk", dvs att det är staten som utifrån en viss föreställning om det goda avgör vad som skall skyddas eller inte skyddas. Det är, säger Kymlicka, en skillnad på "state perfectionism" och "social perfectionism". I det förra fallet blir frågan om vad som skall skyddas till en politisk fråga, där det inte längre endast är frågan om att skydda utan också att gynna vissa specifika former av kultur. I det senare fallet är det däremot det civila samhället som avgör vad som skall gynnas och staten kan förbli neutral. Ett sådant arrangemang kan till exempel bestå av skattelättnader eller annat som skapar incitament till de som gör kulturella insatser (Kymlicka 1990: 217f, 1989b: 170ff).

Kymlicka medger att ett sådant system i princip ändå skulle kräva ett viss mått av tilltro till kulturmarknaden, och att det innebär vissa risker, men att riskerna med att överlåta ansvaret på staten överväger. Risken är att de politiker som styr staten på grund av de påtryckningar de utsätts för inte skulle kunna *identificera* vad som skulle stödjas eller inte på ett riktigt sätt. Även om identifieringen av vad som skall stödjas kan skötas, så finns det ändå en mängd svårigheter med att låta staten *genomföra* stödet (Kymlicka 1989b: 178-184).

Det gemensamma goda

I och med att riskerna nämnts med att överlåta värderandet av olika alternativ på staten så kommer vi också in på frågan om det gemensamma goda och staten. Kymlickas invändning mot att låta staten ansvara för vad som skall skyddas grundade sig på en misstro mot statens förmåga att rätt agera utifrån olika idéer om det goda. Taylor ansåg i kontrast till detta, av skäl som tidigare nämnts, att det tvärtom är viktigt att staten omfattar och manifesterar det gemensamma goda. Den neutrala liberala staten uppvisar i detta en brist. Kymlickas svar är att den liberala staten faktiskt alltid förutsätter ett gemensamt gott. En gemensam före-

ställning om vad *rättvisa* är skapar den gemenskap som ger det liberala samhället sin legitimitet (Kymlicka 1990:225).

I den liberala staten utgörs det gemensamma goda av rättvisa, men detta är *inte* en idé om det goda livet, enligt Kymlicka. På detta sätt skiljer sig en "communitarian" och en liberal åt. Det är också i och med denna distinktion som det gemensamma goda och neutralitet i fråga om staten går att förena (Kymlicka 1989b: 83f).

Den liberala staten inte bara vilar på en idé om det gemensamma goda, utan gynnar den också. Dels genom att respektera individernas intresse av att fritt få fullfölja sina egna idéer om det goda. Staten skall behandla alla lika, eller jämlikt, oavsett vad deras idéer om det goda består i (ibid. s 34). Dels genom att väga samman och förverkliga individernas preferenser i en kollektiv beslutsprocess. Det som individerna *vill*, gynnas därmed, så länge som inte andras rättigheter kränks (s 76f). Det liberala gemensamma goda är respekten för individen som en "autonomous chooser of ends".

Staten och det gemensamma goda är givetvis ett spörsmål som rör en mängd andra frågor, och där en liberal kan finna fler än ett skäl till att inte låta staten ta ställning för en specifik idé om det goda livet. Förutom de risker för totalitarism som redan nämnts, och kravet på jämlikhet finner Kymlicka skäl utifrån värdet *av ansvar*.

Det finns något värdefullt med att individen själv tar ansvar för sina livsplaner. Staten skall *inte försöka genomdriva en idé om det goda livet åt* individen. Allt annat lika så är det bättre om individen själv fullföljer sin idé om det goda (s 38f). Än mer är det så eftersom vi både som individ och kollektiv lätt tar fel i identifierandet av det goda (s 12). En viss grad av värdescepticism och ett värderande av det individuella ansvaret är för Kymlicka således skäl till att inte låta staten sträva efter att genomföra en idé om det goda livet.

Men det som Kymlicka ser som det liberala gemensamma goda, och det faktum att staten på något sätt tar ansvar för den gemensamma kulturen, är förvisso oförenligt med en stat som är neutral i sina *konsekvenser*. En del

kommer att gynnas och andra missgynnas av de principer för rättvisa som antagits och av den kulturpolitik som förs. Men det viktiga för den *liberala* staten är enligt Kymlicka ett neutralt *legitimerande*. Om staten bygger på en idé om rättvisa så har den inte tagit ställning för eller emot någon speciell idé om det goda livet. Staten är därmed neutralt legitimerad. "The state does not justify its actions by reference to some public ranking of the intrinsic value of different ways of life, for there is no public ranking to refer to." (Kymlicka 1989b: 169).

Ett av Taylors skäl till att staten skulle omfatta det gemensamma goda var att medborgarnas politiska deltagande på så sätt gynnas. Staten skulle få ökad legitimitet, medborgarna skulle kunna identifiera sig mer med en stat som omfattar det gemensamma goda. Kymlicka håller med Taylor om att politiskt deltagande är värdefullt, inte minst för att ge staten legitimitet i medborgarnas ögon. Men Kymlicka ser inte varför de liberala principerna om rättvisa som ett gemensamma goda inte skulle kunna vara tillräckligt för att ge staten legitimitet. Ett gemensamma goda som är kommittärt, en idé om det goda livet som hämtas ur existerande seder eller traditioner, har åtminstone två problem enligt Kymlicka.

För det första är det tveksamt om ett sådant överhuvudtaget existerar. Vad skulle kunna utgöra ett gemensamma goda i det mångkulturella samhälle som de flesta nationer utgör? (Kymlicka 1989a: 86).

För det andra så är de värden som kommittärerna pekar på, värden som är historiskt nedbäddade i en kultur, snarare orsaken till motsättningar och orättvisor än en lösning på några problem: "... our historical sentiment and traditions are 'part of the problem, not part of the solution'" (Kymlicka 1990: 227) Det är dessa värden som tjänat till att förtrycka och särbehandla andra raser, kvinnor, sexuellt avvikande osv. Att vända sig mot traditionella värden skulle enbart leda till minskad legitimitet för staten själv (Kymlicka 1989a: 85ff).

Kymlicka menar istället att det är det ännu ofullbordade liberala gemensamma goda – rättvisan – som många gånger skapar brist på

legitimitet för staten. Den liberala statens rättvisa måste utjämna de orättvisor som fortfarande finns som en följd av den historiskt sett diskriminerande kulturen mot svagare grupper. Men det är då otillräcklighet av det liberalismens gemensamma goda, och inte av det kommittära gemensamma goda, som gjort staten illegitim i mångas ögon.

Taylor is right to emphasize the importance of his social thesis, and hence the importance of a secure social context, of public principles of justice, and of civic participation. All these are of unquestionable importance. ... Liberal principles of justice may be misconceived, but not because they deny any of these obvious truths about our social situation. (ibid. s 95)

Om vi rekapitulerar Kymlickas argument framgår det att han velat tillmötesgå Taylors ontologiska slutsatser. Både att vi har ett svar för vår gemensamma kultur som en förutsättning för friheten, och att ökat offentligt deltagande är värdefullt (inte minst i att skänka legitimitet åt staten). Kymlicka har däremot förnekat att lösningen finns i ett gemensamma goda som är något annat än just rättvisa. Skyddandet av kulturen, menar han också, kan säkerställas utan att staten beslutar om vad som skall skyddas. Den liberala neutrala staten, som är neutral i förhållande till idéer om det goda livet i sitt legitimerande, skulle därmed vara förenlig med mycket av det som Taylor ansåg vara värdefullt.

Kritikens träffbild

Kymlicka och Buchanan har som vi sett i stort ansett att Taylors sociala tes grundar sig på riktiga antaganden som det är värdefullt att ta hänsyn till. De värden som Taylor poängterat vill även de befrämja. Buchanan och Kymlicka tycks ha tillmötesgått Taylors ontologiska antaganden, men distanserat sig från delar av hans normativa slutsatser.

Det finns en uppenbar gemensam nämnare i Buchanan och Kymlickas resonemang i deras vilja att minimera statens betydelse. För dem uppstår problemen om staten får för mycket ansvar. Kultur, deltagande och gemenskap gynnas bäst av att staten omfattar det liberala

gemensamma goda som är rättvisa. Skillnaden mellan liberalerna och Taylors syn på staten skulle då tyckas vara enbart *instrumentell*. Det är samma värden som skall gynnas men det råder oenighet om vilka metoder som bäst gör detta. Kymlicka uttrycker en sådan föreställning då han anser att oenigheten inte är om den sociala tesen, utan om vilken roll staten skall ha (Kymlicka 1990:230). Även David Miller ser statens funktion i Taylors teori som rent instrumentell, som ett redskap för att uppnå en kulturell gemenskap (Miller 1989: 63).

Men motsättningen befinner sig, om vi erinrar oss Taylors idé om det gemensamma goda, inte enbart på ett instrumentellt plan. För Taylor är deltagandet i det offentliga, och de politiska institutionernas manifesterande av det gemensamma goda, viktigt för att vi skall kunna skapa oss en identitet som fria människor. Våra institutioner representerar olika idéer om hur relationerna inom samhället värderas. Det är då viktigt inte bara att vi kan acceptera dem, utan att de manifesterar det som är *vårt* (Taylor 1975: 183f). Det är i denna bemärkelse, vilket har beskrivits tidigare, som vår frihet har ett socialt innehåll. Staten kan inte skiljas ut från detta.

De olika synsätt vi stött på i fråga om vad frihet är kan illustreras med en trappa av motsättningar som människan måste övervinna för att bli verkligt fri (Schwarzenbach 1991: 552f). Först har vi det externa, fysiska, tvånget. Sedan kommer det interna, psykiska, tvånget. Slutligen följer så de hinder som organiserad mänsklig samlevnad sätter upp. Om försvarare av negativ frihet endast anser det nödvändigt att övervinna det första steget, så kräver de med en syn på frihet som autonomi att även det andra steget passeras. Men det är först med "Sittlichkeit" som det tredje steget kan beträdas. Med "Sittlichkeit", eller frihetens sociala innehåll, omvandlas samhället till en del av människan och hennes frihet.

Oenighet ifråga om staten röjer därför en fundamental oenighet mellan Taylor och liberalerna. Det som först kan tyckas vara en instrumentell skillnad är en oenighet både på ett normativt och ett ontologiskt plan. På det normativa i det att vad mänsklig frihet kräver av

staten inte längre är okontroversiellt. På det ontologiska i föreställningen om vad det är att vara människa. Det var ju ur Taylors filosofiska antropologi, där "self-interpretating man" var ett centralt begrepp, som han ansåg att frihetens sociala innehåll uppkom.

Ur ett sådant perspektiv så handlar debatten snarare om människans natur och villkoren för hennes frihet. Men i kritiken av den sociala tesen har sällan denna sida tagits upp. Det har förvisso förts en debatt om den liberala bilden av vad en människa är. Denna har dock setts som åtskild diskussionen kring den sociala tesen.¹⁵

Det gemensamma goda är för Taylor inte endast ett instrumentellt begrepp som är nödvändigt för att öka deltagandet eller skapa stabilitet. Det är nödvändigt därför att detta i sig är en förutsättning för en del av människans frihet. Det är därför mot denna föreställning vi måste vända oss för att se på vilket sätt den sociala tesen (som ST1 och ST2) förhåller sig till liberalismen.

Jag tror därför att det återstår två huvudfrågor att besvara för att kunna avgöra till vilken grad Taylors tes är förenlig med liberalismen. Den första rör staten och friheten. Till vilken grad kan den liberala staten tillmötesgå Taylors syn på frihet som socialt innehåll? Buchanan och Kymlicka har som vi sett hävdade att Taylors tes har tillmötesgåts, men det är alltså detta påstående som vi ytterligare måste undersöka.

Den andra är hur vi skall se på filosofiskt antropologiska påståenden, är de överhuvudtaget relevanta för normativa frågor? Är svaret nekande måste naturligtvis Taylors filosofiska antropologi som bäst betraktas som överflödigt.

Kritik och relevans

I inledningen talade jag om Taylors tes som en begreppslig och empirisk kritik av liberalismen. Buchanan och Kymlicka försvarade mot detta de liberala politiska idéerna och försökte visa att de varken var begreppsligt (neutralitet) eller empiriskt (otillräcklighet) oförenliga

med kravet på gemensamt ansvar för vår kultur. Men om vi nu med den sociala tesen menar ST1 och ST2 visar det sig att Taylors tes inte så lätt låter sig införlivas. Jag skall därför först visa på olika sätt att uppfatta det gemensamma goda. Därefter skall något av kritiken mot den typen av berättiganden inom politisk filosofi diskuteras.

Liberalism, det goda och staten

I begreppet "Sittlichkeit" utgörs det gemensamma goda av olika värden och seder. Detta kritiserades av Kymlicka för att enbart leda till att äldre och förlegade föreställningar som ofta varit diskriminerande återigen dras fram. Men med "Sittlichkeit" menar Taylor att våra gemensamma institutioner måste manifesteras de människouppfattningar som vi faktiskt har. Det är inte nödvändigtvis så att detta ger äldre, nu förlegade, värden prioritet.

Som exempel visar Taylor på vad han menar vara en identitet som produceras som växt fram som västerlandets "Sittlichkeit". En sådan identitet förutsatte ständigt ökad tillväxt i samhället och kom därför i kris i takt med den begynnande medvetenheten om kostnaderna för dessa framsteg. Vi blev alienerade då våra institutioner inte längre återspeglade vår nya identitet (Taylor 1979b:164f).

I och med att vår identitet, som t ex fria individer eller producenter, har ett socialt innehåll blir behovet av "Sittlichkeit" enligt Taylor allt tydligare. Vårt jag utgörs till en del av vårt samhälle (Mulhall & Swift 1992:110-112). Vi måste därför "... be concerned about the shape of this society/culture as a whole." (Taylor 1979a:47). Kulturen och staten är inbegripna i detta. På så sätt kan Taylors tes försvaras mot kritik av den typ som Green framfört. Green menar att Taylor måste visa, för att den sociala tesen skall kunna gälla, att människan inte endast är ett socialt djur, utan även i huvudsak ett politiskt djur. Taylor måste ge skäl för upphävandet av distinktionen "state – society" (Green 1988: 199).

Ytterligare ett exempel på det gemensamma goda som socialt innehåll kan vi se med den orkesterliknelse som Ronald Dworkin hämtat

från Rawls. I en orkester är varje enskild medlems välgång beroende av hela orkestern lyckosamhet. Det spelar ingen roll hur väl jag lyckas som enskild person om inte samtidigt alla lyckas. Vi identifierar oss med helheten och det är därför viktigt vilka värden som helheten manifesterar (Dworkin 1989: 209). Dworkin menar nu, i motsats till Taylor, att det i ett samhälle, såväl som i en orkester, endast är *vissa* värden som är gemensamma. Så har t ex varken orkestern eller ett samhälle ett sexliv. Hur de enskilda individerna praktiserar sex hör inte till helhetens gemensamma goda (ibid. s 214f). Hävdar vi däremot, vilket Taylor tycks göra, att det är viktigt att samhället manifesterar alla värden, därför att hela vår identitet reflekteras genom det, så kan en sådan distinktion inte längre upprätthållas.

Vad som är intressant med Taylors gemensamma goda är att det tycks ha både ett partikularistiskt och ett universalistiskt element. Det förra är tämligen klart. Våra värden formas av och måste manifesteras i vårt samhälle. Det goda är alltså relativt då det varierar mellan olika samhällen. Det senare är en viss föreställning om människans natur. Själva grunden till påståendet om vårt beroende av de offentliga institutionerna är begreppet "self-interpretating animal". Om begreppet vill beteckna en egenskap hos människan *som* människa, så måste det vara universellt och inte partikularistiskt. Taylors gemensamma goda vilar, vilket vi också sett tidigare, på en viss filosofisk antropologi. Detta leder till att det är alltför förenklat att som Kymlicka påstå att det goda som kommunitarismen förespråkar är historiskt bestämt, till skillnad från det marxistiska (universellt) och det liberala (individuellt) (Kymlicka 1990: 203).

Givet att denna tolkning av Taylors resonemang är riktig, så kan inte heller Kymlickas syn på det liberala gemensamma goda som rättvisa vara tillräckligt. Kymlickas försvar tar visserligen vara på en del av Taylors kritik, den som var riktad mot det negativa frihetsbegreppet. Men då han skiljer på frågan om det goda livet och staten så hamnar det liberala gemensamma goda alltid på något sätt i motsättning till en sida av människan; den sida

som, enligt Taylor, behöver erkännande och förverkligande genom de offentliga, och då inte minst de politiska, institutionerna. För Taylor är det gemensamma goda en del i förverkligandet av vår frihet. Om en stat inte har som sitt mål att gynna en idé om det goda livet så utesluter den möjligheten att kunna förverkliga den frihet som vår mänskliga natur i det samhället är förknippad med. De liberala politiska rättigheterna missar därför en sida av friheten. Detta skulle kunna ses som ett utslag av att liberalismen, som det har hävdats, är en teori om politisk och inte social frihet (Arblaster 1984: 66). I Taylors tappning är inte dessa åtskilda. Det är också i detta avseende som det framträder en likhet mellan Taylors tes och den marxistiska traditionens mål; att förena politisk och mänsklig frigörelse.¹⁶ Ett sådant mål måste anses stå i skarp kontrast till den liberala föreställningen om friheten som en angelägenhet att förverkliga individuellt.

Det kan urskiljas två förklaringar till en liberals motvilja mot den typ av gemensamma goda som Taylor skisserat. För det första finns det den klassiska liberala misstänksamheten mot *staten* som vi tidigare stött på. Misstänksamheten grundar sig delvis på föreställningen att människan klarar sig bäst i det "spontana ordningar" som uppstår utanför staten. Förutom de tidigare nämnda argumentet om kulturmarknaden, som Buchanan, Murray och i viss mån även Kymlicka anslöt sig till, så är detta en poäng i Friedrich Hayeks politiska system (Lundström 1993: 61-68). Ett annat skäl till misstänksamhet är den generella misstron mot kollektivet. I det liberala tanke-systemet finns det en fara för individens självständighet och genialitet då hon tvingas in i ett kollektiv. Staten är bara ett av flera sådana kollektiv (Arblaster 1984: 45ff).

För det andra finns det en mer generell skepsis mot idén om ett goda för människan. Argument för detta har tidigare framkommit, bland annat uttryckt i tveksamheter över möjligheten av att kunna identifiera vad det goda är (Kymlicka 1989b: 178-184). Ur filosofiskt perspektiv har det ansetts som godtyckligt vilken av de mänskliga egenskaperna som skall gynnas. Och de konflikter mellan olika goda

för människan som vi ofta upplever har i stället tagits som intäkt för att påstå att det goda är pluralistiskt. Det finns inte *ett* gott för människan (Gray 1986: 47ff). Ur ett politiskt perspektiv har kravet på *genomskinlighet* framförts. Statens institutioner, och motiveringarna till hur fördelningen av makt, frihet osv, skall vara öppna och tillgängliga för allmänheten. Medborgarna skall kunna ifrågasätta principerna som styr samhället (Waldron 1987: 132f, 146f). En viss idé om det goda livet, en föreställning om människans natur som ligger till grund för statens agerande, skulle inte kunna tillmötesgå detta krav om den hade status av en sanning.

Det är alltså klart att Taylors gemensamma goda, grundat på en föreställning om människans natur som "self-interpretating animal", kommer i konflikt med liberalismen.

Det goda för människan

Frågan är då vilken status ett filosofiskt antropologiskt påstående egentligen har. Är ett sådant påstående relevant i legitimerandet av staten oavsett de liberala politiska argumenten? Ett filosofiskt antropologiskt påstående är ett ontologiskt, dvs deskriptivt, påstående. Sedan David Hume har det ofta hävdats att ett sådant påstående inte kan ha några normativa implikationer rent logiskt. Men bland kommunitärerna har inte enbart de ontologiska påståendena poängterats, de har av vissa också givits en ny status.

Så vill till exempel Alisdair MacIntyre se filosofiskt antropologiska påståenden som "funktionella begrepp". Människan har vissa funktioner, en natur, mot vilka olika företeelser ter sig som goda eller inte. Vi kan inte definiera vad en människa är oberoende av vad det är att vara en god människa. Att säga att X är gott för människan är därför ett deskriptivt påstående som kan vara sant eller falskt (MacIntyre 1981: 57-61). Det är inte längre ett värdeomdöme som är godtyckligt, i avsaknad av relevans för hur vi bestämmer frihetens innehåll.

Historiskt sett är också distinktionen mellan fakta och värde något som varit förknippat med liberalismen. Andra traditioner, förutom den Aristoteliska som MacIntyre hänvisar till, som den kristna och marxistiska, har ansett att; "... questions about the nature of the world and of human beings have to be asked and answered before it is possible to answer the question 'But how ought I to live?'" (Arblaster 1984: 18f).

Liberala försök har emellertid funnits. Ett försök att grunda en politiska filosofi på en mänsklig egenskap gjordes i John Stuart Mills utilitarism. Egenskapen som var central för Mill var förmågan att känna lycka. Med en utilitaristisk filosofi skulle denna tillfredsställas samtidigt med de klassiskt liberala rättigheterna. Detta projekt anses emellertid ha misslyckats eftersom lycka och frihet som värden ibland måste komma i konflikt. Friheten skulle därmed kunna tänkas få stryka på foten på ett för den klassiska liberalismen oacceptabelt sätt (Gray 1986: 52f). En del liberaler har därför sett sig nödgade att, hellre än att försöka grunda politiken på en teori om människan, definiera syftet med en politiska filosofi som artikulerandet av de värden som finns i den politiska kulturen. Det viktigaste är då att principerna som skall ligga till grund för samhället kan accepteras av alla dess medborgare. Villkoret för en politiskt teori är allmänt accepterande ("public justifiability") snarare än sanning (Mulhall & Swift 1992: kap. 5). En sådan utgångspunkt står i överensstämmelse med kravet på genomskinlighet men tycks vara ett avsteg från det liberala anspråket på universalitet.

Det finns alltså en motvilja inom liberalismen mot filosofiskt antropologiska berättiganden. I de fall som det har funnits ett behov av att karaktärisera människan, och de sidor av henne som anses värdefulla, så har detta ofta gjorts genom att se henne som autonom. Så t ex John Grays beskrivning;

The conception of human nature which liberalism expresses is ... the conception of man as a being with the moral capacity of forming a conception of the good life and the intellectual

capacity of articulating that conception in a systematic form. (Gray 1986: 91)

En sådan beskrivning är emellertid normativ snarare än ontologisk. Vad människans drivkrafter eller grundläggande egenskaper är – vad hennes vara är – lämnas obesvarat.

Två alternativ tycks därmed stå till föga. Antingen bör vi bygga vår politiska teori på en speciell föreställning om vad det mänskligt goda är. Eller så bör vi försöka undvika att legitimeras teorin med annat än argument som finns i den egna politiska kulturen. Det bör noteras vilka nivåer av diskurs som denna oenighet berör. För det första har vi den metodologiska/ontologiska nivån. Dit hör frågor som "Finns det ett högsta goda för människan?"

För det andra har vi en fråga om grad av rationalism eller konstruktivism, dvs i vilken utsträckning som det finns en tro på att det går att konstruera politiska institutioner i syfte att nå vissa mål. Denna nivå sammanhänger inte nödvändigtvis med den ontologiska. Man kan hävda att det finns ett gott för människan, att detta bör vara styrande för hur politiska institutioner skall legitimeras, men ändå vara antirationalist och tro att det goda, eller vad det nu är, i praktiken inte kan förverkligas. Omöjligheten till att få fullständig information kan vara en orsak till en sådan antirationalism.¹⁷ Liberalism och socialism har sett rationalism som en förutsättning för politiken. Det goda skall kunna uppnås på ett rationellt sätt, ett sätt som är begripligt, antingen det nu är med marknadsmekanismer eller planering.¹⁸ Men ett gott som definierats som en mänsklig egenskap måste vara mer tillgängligt för rationalism än ett gott som definierats kulturellt och partikulärt. Vad är det som säger att just vår kulturs goda är något eftersträvansvärt? Det verkar inte orimligt att universella värden, som marxism och liberalism traditionellt utgått från, främjar rationalism genom att de i detta har samma status som vetenskapliga påståenden. Förespråkare för filosofisk antropologi skulle alltså vara mer rationalistiska än förespråkare för allmän acceptans.

Taylors tes om frihetens sociala innehåll blir i fråga om rationalism svårbestämd. Å ena sidan vilar antagandet på en viss filosofisk an-

tropologi. Eftersom den för Taylor är sammankopplat med staten så måste vi också anta att han har en tilltro till möjligheten av dess förverkligande. Om detta goda definieras som en mänsklig egenskap så är det också *begripligt* på det sätt rationalismen kräver. Å andra sidan har vi tidigare nämnt svårigheten för Taylors "Sittlichkeit" att förenas med kravet på genomskinlighet. Människan finner enligt Taylor sin frihet genom de värden och den kultur som vi faktiskt har. Vi kan med Miller fråga om dessa är förenliga med kravet på att vi som människor skall kunna ha fullständig kontroll över vår tillvaro (Miller 1989: 64). Det tycks som om "Sittlichkeit" sätter vissa gränser för vad vi kan/bör göra. Sådana gränser för vårt förnuft måste komma i konflikt med rationalismen.

Denna tvetydighet är inte oavsiktlig. För Taylor var det bristerna med "Moralität", de universella moraliska principerna, som gjorde "Sittlichkeit" nödvändigt. De universella grunderna för friheten måste fyllas ut med ett innehåll som finns i samhället. Därför anser Taylor att den frihet som liberalismen (den Kantianska) och marxismen förespråkar är "tom". Deras frihet "wanted to go beyond the given altogether" (Kymlicka 1989a: 102). Men Taylor stödjer sig både på det universella (människans natur) och det partikulära (kultur och sed).

Men det slutgiltiga avgörandet om vilken relevans filosofiskt antropologiska påståenden har för en normativ teori måste ske inom kunskapsteorin. Oavsett den status som vi då ger sådana påståenden kan det ändå tyckas rimligt att ontologiska frågor är relevanta i det att de bestämmer vilka möjligheter som en teori har att utgå från.¹⁹

Avslutning

Syftet var att analysera Charles Taylors sociala tes och de argument som de liberala kritikererna har framfört mot den. Vad jag där har velat visa är att den sociala tesen måste ses som en del av Taylors teori om frihet. Den omfattade såväl staten som de kulturella institutionerna

och bygger ytterst på en viss filosofisk antropologisk uppfattning. Så uppfattad kan inte Taylors tes anses vara förenlig med liberalismen. På det ontologiska planet har vi sett att det för en liberal är problematiskt att identifiera det goda i filosofiskt antropologiska termer. På det normativa planet kommer Taylors gemensamma goda i konflikt med det liberala kravet på genomskinlighet och jämlikhet.

Allen Buchanan och Will Kymlickas bemötande av den sociala tesen sker till större delen med politiskt-empiriska argument. Allmänt kan deras ståndpunkter ses som ett försök att anpassa de liberala politiska institutionerna till de värden som Taylor betonat. Men eftersom de därmed undviker de ontologiska frågorna undviker de, enligt mig, att konfrontera den djupa normativa oenigheten med Taylor om vad frihet och det mänskligt goda består i.

Ludvig Beckman

Noter

1. Den senare Rawls har emellertid glidit närmare den komunitära ståndpunkten. Se Schwarzenbach 1991, och Mulhall & Swift 1992 kap.5.
2. Svante Nordin, "Människan är en samhällsvarelse", *Svenska Dagbladet*, 30/4 1994.
3. Jag följer i detta Taylor: "Taking an ontological position does not amount to advocating something; but at the same time, the ontological does help to define the options which it is meaningful to support by advocacy." (Taylor 1989:150f).
4. Följande definition bygger i stort på Ellis 1991: 56f.
5. Min klassificering är alltså en variant av Millers (jfr även Avineri & de-Shalit 1992). Taylors egen distinktion är mellan ett ontologiskt och ett "kämpande" (advocacy) plan (Taylor 1989: 159f).
6. Med undantag av statens roll, som senare skall diskuteras, så är det relativt okontroversiellt med vilka dessa essentiella institutioner är. Taylors exempel omfattar bl.a. universitet, partier, tidningar, kommunikationsmedel (Taylor 1979a: 45).
7. De som Taylor explicit kallar för atomister är Robert Nozick och John Locke. Det går dock inte att ta miste på att kritiken också gäller övriga liberala tänkare och den liberala kulturen per se.

8. I själva verket hävdar Taylor att vi i alla moraliska sammanhang måste utgå från någon idé om det goda. Det är därför omöjligt att föreställa sig "rent proceduriella" beslutsmetoder överhuvudtaget (Mulhall & Swift 1992: 114-120).

9. Se vidare Avineri och de-Shalit 1992.

10. På många sätt påminner Taylors här intagna ståndpunkt om Michael Walzers teori om rättvisa. Taylor hänvisar också explicit till Walzer i denna text.

11. Ett sådant "framework" är inte det enda som bestämmer Taylors distributiva rättvisa. Det finns också en "balance of debt", som är förtjänst i proportion till hur man bidragit till det "gemensamma goda" (Taylor 1985b: 297f).

12. Fler sätt att att undergräva en kritik finns givetvis, t ex argument *ad hominem* som till skillnad från de här nämnda strategierna inte är sakliga.

13. Buchanan anser inte att en liberal stat kan vara verkligt neutral, endast att den faktiskt är *mer* neutral. (Buchanan 1989: 859).

14. Den här typen av argument är allmängods i den svenska debatten, se t ex Moderata Samlingspartiet, *Allsidighetens samhälle - ett programförslag*, (Stockholm 1993), spec. s 9-11 och s 61-63.

15. En del av den debatten brukar refereras till som "the embeddedness thesis" (se Mulhall & Swift 1992: passim, Kymlicka 1989a: kap. 4, och Caney 1992: 274-279).

16. "Political emancipation" och "human emancipation", efter en distinktion av Karl Marx i *Zur Judenfrage*.

17. Detta var också som bekant Hayeks åsikt (Lundström 1993: 62f).

18. Att kravet på begriplighet kan ses som ett problem för de som förespråkar marknadsekonomi har också påpekats (Waldron 1987: 148f).

19. Eller som Taylor uttrycker det; "What they purport to do, like any good ontological thesis, is to structure the field of possibilities in a more perspicuous way." (Taylor 1989: 161).

Referenser

- Arblaster, A, 1984. *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford: Blackwell.
- Avineri, S & de-Shalit, A (red), 1992. "Introduction", *Communitarianism and Individualism*, New York: Oxford University Press.

- Buchanan, A, 1989. "Assessing the Communitarian Critique of Liberalism". *Ethics* 99.
- Caney, S, 1992. "Liberalism and Communitarianism: a Misconceived Debate", *Political Studies* 40.
- Dworkin, D, 1989. "Liberal Community", i Avineri, S & de-Shalit, A (red) 1992, *Communitarianism and Individualism*. New York: Oxford University Press.
- Ellis, R, 1991. "Toward a reconciliation of Liberalism and Communitarianism", *The Journal of Value Enquiry* 25.
- Gray, J, 1986. *Liberalism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Green, L, 1988. *The Authority of the State*. New York: Oxford University Press.
- Gutman, A, 1985. "Communitarian Critics of Liberalism", i Avineri, S & de-Shalit, A (red) 1992, *Communitarianism and Individualism*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W, 1989a. *Liberalism Community and Culture*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W, 1989b. "Liberal Individualism and Liberal Neutrality", i Avineri, S & de-Shalit, A (red) 1992, *Communitarianism and Individualism*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W, 1990. *Contemporary Political Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Lundström, M, 1993. *Politikens Moraliska Rum*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- MacIntyre, A, 1981. *After Virtue*. 2:a uppl. (1985) London: Duckworth.
- Miller, D, 1989. "In what sense must Socialism be Communitarian?", *Social Philosophy and Policy* 6.
- Miller, D, 1990. "The Resurgence of Political Theory", *Political Studies* 38.
- Mulhall, S & Swift, A, 1992. *Liberals and Communitarians*, Oxford: Blackwell.
- Murray, C, 1988. "Små Plutoner", i Uddhammar, E (red) 1993, *Gemenskaparna*. Stockholm: Timbro.
- Schwarzenbach, S, 1991. "Rawls, Hegel and Communitarianism", *Political Theory* 19.
- Taylor, C, 1975. "Hegel: History and Politics", i Sandel, M (red) 1984, *Liberalism and its Critics*. Oxford: Blackwell.
- Taylor, C, 1979a. "Atomism", i Avineri, S & de-Shalit, A (red) 1992, *Individualism and Communitarianism*. New York: Oxford University Press.
- Taylor, C, 1979b. *Hegel och det Moderna Samhället*. sv. översättning, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Taylor, C, 1985a. "What's wrong with negative liberty?", *Philosophical Papers 2*. New York: Cambridge University Press.
- Taylor, C, 1985b. "The Nature and Scope of Distributive Justice", *Philosophical Papers 2*. New York: Cambridge University Press.
- Taylor, C, 1985c. "Introduction", *Philosophical Papers 2*. New York: Cambridge University Press.
- Taylor, C, 1989. "Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate", i Rosenblum, N (red) 1989, *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Uddhammar, E (red) 1993. *Gemenskaparna*, Stockholm: Timbro.
- Waldron, J, 1987. "Theoretical foundations of Liberalism", *The Philosophical Quarterly* 37.

Platonian Justices¹

In the contemporary debate about justice, one outstanding landmark in the history of philosophy does not seem to have received proper attention, Plato.² This is remarkable, since the question asked by Plato in *The Republic*, 'What is justice?', certainly is also fundamental to the contemporary debate. Moreover, as we will see *The Republic* has exercised a distinct influence, directly and indirectly, on some 'classical' texts from the seventeenth and eighteenth century that have contributed to the definition of the contemporary universe of discourse. Accordingly, a closer look at *The Republic* may not only reveal

the origin of many contemporary ideas about justice, but also shed some light in the contemporary debate. In this essay, I will therefore track the origin of some modern ideas about justice from the discourse of *The Republic* and also contemplate somewhat on Plato's own position.

The method is intertextual. Although running the risk of displaying a modern insensibility before an ancient context, I will nevertheless use the spectacles of the contemporary (Western, academic) discourse in order to understand the (ancient, Greek) discourse of *The Republic*.³ The reason for focusing on *The Republic* is not only because it has been named 'the principal work of Plato', 'the height of platonism', 'the

most important work in Greek prose' and 'Plato's most brilliant dialogue'.⁴ *The Republic* is written in the form of a dialogue where Plato's own teacher, Socrates, is assumed to present the position of Plato, and the other participants in the dialogue represent different philosophical positions.⁵ *The Republic* therefore exhibits an ancient discourse on justice, reflecting not only one justice but several 'justices', which I think are traceable down to contesting positions in the contemporary debate.

At first glance, it may seem unlikely that an 'archetype of totalitarianism' like Plato could have anything interesting to say about justice.⁶ Indeed, for modern democrats Plato's 'ideal' republic in many respects looks like the incarnation of injustice. If we sum up the totalitarian elements in Plato's philosophy, it can be claimed that Plato desires a republic where the state has the right to lie to its citizens and he indeed thinks it must use that right. His ideal state secretly controls the marriages and reproduction of its citizens on the basis of eugenic considerations. The state has abolished the family, at least among the ruling 'guardians' and it has forbidden parents to take care of their own children. It has placed 'superior' children in state reformatories, while it has seen to that 'inferior' children are 'disposed of'. It is a state of strict censorship that has extensive powers to control the lives of its citizens. The state pursues strict discipline. The leaders live under scarcity in radical communism and some sort of regimentation. Presented in this way, it indeed seems tempting to join the 'stigmatization choir' of many studies of Plato. Nevertheless, I will now go on with other aspects of Plato's political philosophy that I think will show that there is much of interest for students of justice in his thinking.

Four notions of justice

Now, which conceptions of justice does *The Republic* exhibit? Well, to begin with it can be established that the idea of justice occupies a central position in *The Republic*.⁷ It is worth noting that the (modern, English) subtitle of the book is 'on justice'.⁸ The very reason why Plato deline-

ates his vision of the ideal state is that participants in a discussion about justice force him to make a definition of the concept. Since the discussion of the ideal state begins here, it seems likely that Plato—just as Rawls today—considers justice to be a 'cardinal virtue of society'.

The discussion brings forth four perspectives on justice: (1) justice is to give every man his due, (2) justice is what is in the interest of the strongest party, (3) justice is a mutually beneficial agreement between rational egoists, (4) justice is minding your own business and not interfering with other people. The last definition is delivered by Plato himself and turns up lodging a radical understanding of equal opportunities as well as a conceptualization of justice as opposite to tyranny.

The first definition, however, is initially formulated by Plato as "... truthfulness and returning anything we have borrowed".⁹ The definition is immediately developed by Polemarchus into "... to give every man his due".¹⁰ As a distributive principle, Polemarchus' definition could have inspired Aristotle's notion of distributive justice, according to which everyone should receive in accordance with his or her virtue. However, Polemarchus' position is quickly left aside and does not seem to be considered worthy of any deeper inquiry by Plato.

The second perspective on justice is developed by the sophist Thrasymachus.¹¹ As a harbinger to Nietzsche Thrasymachus ascertains that "... justice or right is simply what is in the interest of the stronger party."¹² Might becomes right! In a world of contesting powers, the powerful takes his own right and the strongest self-interest more or less arbitrarily defines what is right. In fact, Thrasymachus position seems to be the first formulation of the nihilist tradition, wholly or partially inspiring the thinking of Machiavelli, Nietzsche and contemporary post-modernism, and indirectly inspiring Hobbes and contemporary theories of rational choice.

Plato, however, quickly moves into opposition of this definition. His counterargument is that even the stronger party can sometimes be mistaken about his real interest. In such case it would be wrong for the subjects to obey their rulers. Plato thereupon defines the real interest of the

ruler as identical with the interest of his clients or subjects. As a professional doctor, a truly professional ruler should not act in his own interest.

”‘And therefore, my dear Thrasymachus’, I concluded, ‘no ruler of any kind, *qua* ruler, exercises his authority, whatever its sphere, with his own interest in view, but that of the subjects of his skill.’”¹³

The basis of Plato’s argument seems to be a distinction between the concrete ruler in real life, who may act in his own interest, and an abstract notion of a ruler, the ruler *qua* ruler, who obviously is conceived as an unselfish professional and therefore acts in the interest of those subject to his skill, the public. This argument seems to be consistent with Platos doctrine of ideas, where every distorted phenomenon emanates from an ideal, a pure idea. In real life governments may be tyrannical and act in their own interests. But that is a distorted phenomena which should not be confused with the pure idea of government, which is to act in the interest of those subject to the skill of the ruler, to act in the interest of the citizens. Even though Plato fails to express it literally, he implicitly seems to redefine an ancient Greek darling, the idea of *the common good*. The innovation here seems to be that Plato defines its relation to justice. A just government, goes the argument, acts in the interest of the public, *i e* for the sake of the common good.

The sign of equality between justice and the common good implicitly or explicitly reappears in many modern theories about justice.¹⁴ Of course, Plato certainly does not mean the same thing as modern theorists when he speaks about the common good. However, the important here is that he conceives justice as formally equivalent with the public interest. This is formative to the future discourse, it defines the parameters of contemplation which have both enabled and limited future thinking. If counteracting tyranny was a preoccupation of ancient Greek thinkers, it became an obsession for early modern liberals. The guilt of Plato here seems to define tyranny as the ultimate injustice. As in early liberal political theory, tyranny in ancient Greek political vocabulary meant ruling in your own interest.

Pressed by Platos argumentation, Thrasymachus retreats into a new position, where he claims that the pursuit of unrestricted self-interest or injustice pays better than that of justice and right.¹⁵ An unjust person who steals and robs becomes rich and has a much more comfortable life. By orchestrating this retreat, Plato makes Thrasymachus abandon his first nihilist position and implicitly accept the fact that justice exists, which not surprisingly also happens to be the position pursued by Plato. Plato rejects Thrasymachus’ second argument with the claim that unrestricted pursuit of self-interest and injustice corrupts the character, while justice and pursuit of the common good will ennoble the character. Plato also claims that a just person will be more happy than an unjust person, since in a just community he will be able to perform his ‘function’, the things he’s most suited for.¹⁶

‘Justice as mutual advantage’: Glaucon v:s Hobbes

The third perspective on justice is developed by Glaucon, who in real life was Plato’s brother. Proceeding from the same radical egoistic presumptions as Thrasymachus, Glaucon questions Plato’s ‘romantic’ view on justice. He claims that people accept justice merely out of necessity, not because of their goodness.

”This we can most easily see if we imagine that a just man and an unjust man have each been given liberty to do what they like, and then follow them and see where their inclinations lead them. We shall catch the just man red-handed in exactly the same pursuits as the unjust, led on by self-interest, the motive which all men naturally follow if they are not forcibly restrained by the law and made to respect each other’s claims.”¹⁷

Glaucon then tells a story about a shepherd who accidentally finds the magic ring of Gyges. The ring makes the bearer invisible when the bezel of the ring is twisted to the inside of the hand. When the shepherd realizes the power of the ring he immediately wheedles into the royal palace, seduces the queen, murders the king and seizes the

throne.¹⁸ Glaucon's conclusion is that at heart all men are radical egoists. In reality, man is so radically self-interested that he/she actually thinks it is:

"... a good thing to inflict wrong or injury, and a bad thing to suffer it, but that the disadvantages of suffering it exceed the advantages of inflicting it; after a taste of both, therefore, men decide that, as they can't evade the one and achieve the other, it will pay to make a compact with each other by which they forgo both. They accordingly proceed to make laws and mutual agreements, and what the law lays down they call lawful and right. This is the origin and nature of justice. It lies between what is most desirable, to do wrong and avoid punishment, and what is most undesirable, to suffer wrong without being able to get redress; justice lies in between these two and is accepted not as being good in itself, but as having a relative value due to our inability to do wrong."¹⁹

Brian Barry makes a distinction between two theoretical traditions on justice.²⁰ According to Barry, the first tradition regards justice as an agreement between self-interested and rational agents. Actually people would like to rob each other, but they are deterred by fear of others doing the same. Hence, they agree to a truce, as a *modus vivendi* in a conflict of self-interests. This tradition Barry calls 'justice as mutual advantage' and he primarily associates it with Hobbes.²¹ According to Barry, the other theoretical tradition regards justice as impartiality. While this tradition indeed makes an assumption about moderate selfishness, it ends up in a quite different position on justice. While ultimately striving for the removal of distorting influence of asymmetrical power in their design of the compact, distributive justice here is conceived in more egalitarian terms.²²

The position of Glaucon obviously could be seen as representing the first tradition of justice as mutual advantage. Glaucon regards justice as a mutually beneficial equilibrium between self-interested agents, a truce where rational restrictions are laid down preventing people from doing what they really want, to steal, plunder, rape and kill. Glaucon in fact almost literally antici-

pates Hobbes' notion of the social contract in his formulation "... men decide that (...) it will pay to make a compact with each other by which they forgo both. They accordingly proceed to make laws and mutual agreements".²³

While undeniable similarities exist between Glaucon and Hobbes, big differences also seem to exist. Glaucon actually can be considered a better representative of the tradition of justice as mutual advantage than Hobbes. Hobbes agrees with Glaucon on the egoistic reasons for concluding the social contract. A person should restrict his freedom to do whatever pleases him, as Hobbes says; 'for the sake of peace and his own protection'. However, according to Hobbes the restrictions must be symmetrical, so that every member of a political community ends up with the same freedom, or the same rights. Nobody is obliged to a one-sided restriction of his or her freedom, since that would be the same as exposing oneself to the risk of being fleeced.²⁴ Given this logic, Hobbes believes that everybody would realize that a civil society based on equal rights, both 'pays' better and is the only reasonable solution to the insecurity of the state of nature. So just as Glaucon, Hobbes considers rationally restricted self-interest as the foundation for a civil (=peaceful) society, where justice prevails. But while Glaucon is somewhat obscure on the distributive result of the compact (see below), Hobbes thinks that the result would be egalitarian.

Brian Barry raises two substantial objections against Hobbes. The first is that if radical self-interest is the sole reason behind a *modus vivendi*, the contract can only be provisional. As soon as a change in the balance of power makes it profitable for one party to violate the contract, he or she will do it in order to maximize his or her own interest.²⁵ Accordingly, justice as mutual advantage becomes highly unstable. It would only sustain for as long as the circumstances or power that prevailed during the conclusion of the contract sustained. Barry's other objection is that it is unrealistic to believe that a *modus vivendi* contract will be based on equal rights.²⁶ Due to inevitable asymmetries in resources, the stronger self-interested party would always be able to claim privileges, which the other participants

would have to accept if they want peace. Therefore, what is mutually beneficial is more likely to turn out to be an unjust (and unstable) truce than a just peace.

Now, from what we know so far, it indeed seems justified to direct these ‘accusations’ against Glaucon. Glaucon excludes any other personal motives than radical egoism for concluding the compact. He also seems to mean that the result of the compact could be unequal shares. Glaucon says that justice merely has ... “a relative value due to our inability to do wrong.”²⁷ Does this mean that the distributive outcome of the negotiation is relative, depending on ‘our inability to do wrong’, on our negotiative strength? If so, this would imply that greater ability to do wrong, *i.e.* more power, would prove useful in the negotiation. The powerful party indeed would be in a position to demand a greater share. In that case Barry obviously is right both concerning the instability of the compact and about its inequalitarian results. However, it seems like he’s attacking the wrong guy.

Because, Hobbes actually could be ‘innocent’! Let’s ponder somewhat over the following passage, where Hobbes tries to justify the absolute power of the sovereign:

“The final Cause, End, or Design of men ... is the foresight of their own preservation, and of a more contented life thereby; that is to say, of getting themselves out from the miserable conditions of Warre, which is necessarily consequent (as hath been shewn) to the natural Passions of men, when there is no visible Power to keep them in awe, and tye them by feare of punishment to ... observation of (the) Lawes of Nature ... For the Lawes of Nature (as *Justice, Equity, Modesty, Mercy*, and (in summe) *doing to others as we would be done to,*) of themselves, without the terrour of some Power, to cause them to be observed, are contrary to our natural Passions, that carry us to Partiality, Pride, Revenge and the like.”²⁸

So, according to Hobbes, the natural passion of selfishness carry man to partiality and eventually to war, while the terror of an absolute power is necessary if the laws of nature – justice, equity, modesty, mercy and in sum *doing to others as we would be done to* – are to be observed. Hobbes

repeats the reference to the golden rule when he defines the Laws of Nature in more detail. According to Hobbes, the first Law of Nature says that every man “... ought to endeavour peace”, the second Law states:

“*That a man be willing, when others are so too, as farre forth, as for Peace, and for defence of himselfe he shall think it necessary, to lay down his right to all things; and be contended with so much liberty against other men, as he would allow other men against himselfe. ... This is the Law of the Gospel; Whatsoever you require that others should do to you, that do ye to them. And the Law of all men, Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.* (What you don’t want others to do to you, you should not do to them).”²⁹

These passages are of great importance. The references to ‘the golden rule’ actually situates Hobbes closer to the tradition of ‘justice as impartiality’ than to the tradition of ‘justice as mutual advantage’. In many respects Hobbes’ position resembles Glaucon’s. In fact, he seems to copy most of his presumptions about radical selfishness and even – to some extent – his understanding of the social contract. Here he is nothing but what his friends would call a ‘borrower’. However, Hobbes actually adds something to Glaucon’s ideas. Hobbes combines the position of Glaucon with the golden rule, and the result is the birth of modern liberalism. This is a small but crucial nuance that makes the difference between a thief and a genius.

This combination of theoretical elements not only marks the modern liberal conflation of self-interested contractualism with (judeo-christian) golden rule impartiality. Hobbes also strengthens his egalitarian conclusions by adding another reason for concluding the social contract, empathy. Hobbes indeed agrees with Glaucon on man’s ‘true’ nature. In a memorable formulation Hobbes states that there is

“... a generall inclination of all mankind, a perpetuall and restlesse desire of Power after power, that ceaseth only in Death.”³⁰

When merely considering the egoistic assumptions of Glaucon’s and Hobbes’ theories, Barry obviously is right. Parties who only strive for

maximization of their self-interest indeed makes an egalitarian solution seem unrealistic. Why would the powerful prefer an egalitarian solution before the state of nature? And further, wouldn't the powerful be strong enough to make life for the weak so 'solitary, poore, nasty, brutish and short', that they finally would come begging for peace, under any circumstances?

But Hobbes' insertion of the golden rule into the contract theory of Glaucon means that a counterbalancing force has appeared in the egoistic theory. The logic of the golden rule means you have to take other interests than your own into consideration. If people are to understand that they shouldn't do to others what they don't want others to do to themselves, they must step into the shoes of the neighbour and ask: What would I agree to from this position? Hence, while still being basically self-interested, the parties would also take the interest of others into consideration. This is also the fundamental theoretical combination of the 'impartiality' strand of liberal contract theory, developed further by Kant and given its latest expression in Rawls' theory of justice.

The balance between the two principles of self interest and common interest in Hobbes' theory can even be seen as tipping to the favour of the latter. Hobbes claims that the result of the contract can only be equal rights, in spite of mans 'restlesse desire of Power after power'. If not, one-member-would-be more-insecure-than-another and that would be contrary to the logic of the golden rule. If the two motives were equally strong there would be an apparent risk for a stalemate at the negotiating table. Out of self-interest, the powerful could block every agreement that wouldn't give them maximal privileges (relative to their bargaining strength), and due to the logic of the golden rule the powerless wouldn't agree to a discriminating solution. But Hobbes obviously believes that even the powerful will primarily obey the more altruist rationale of the golden rule, rather than their naked self-interest.

Accordingly, contemporary theories of rational choice ought to consider Glaucon as their intellectual father rather than Hobbes, who somewhat mistakenly often is given the 'honour' of constituting their tradition.

Totalitarian justice?

Now, back in the discussion of *The Republic* Plato/Socrates avoids giving a direct reply to Glaucon's argument. He only states that "... you must indeed have something divine about you, if you can put the case for injustice so strongly".³¹ He thereupon proceeds by describing the ideal state, because "... if we look at a society coming into existence, we might be able to see how justice and injustice originate in it."³²

Plato finally defines his own understanding of justice as "... minding your own business and not interfering with other people", which is also the fourth and final perspective elaborated in the discussion.³³ According to one translator, the Greek phrase is more exactly translated as 'doing your own thing'. The phrase has a positive connotation – getting on with and doing your own job – as well as a negative meaning – not interfering with other people. But sometimes the phrase is translated as 'performing ones proper function'.³⁴ Indeed, here Plato reveals a trait of fatalistic functionalism. People are seen as naturally suited for different tasks and the state is just only when everybody sticks to what he does best. Those suited for manual labour should work and those suited for ruling should rule. Bertrand Russel associates this functionalism with a determinist trait in Greek philosophy. According to Russel, the Greeks thought that every person and thing had its proper place and function, in accordance with a universal law of nature.³⁵

The functionalist interpretation of Plato's definition of justice suits nicely into the totalitarian interpretation of his political philosophy. A state that desires control over its subjects of course will be interested in an ideology that underlines that everybody has his proper place. However, the previous discussion could justify a more liberal interpretation. As a matter of fact, Plato immediately develops his definition in a direction that supports a less rigid reading:

"Suppose a builder and a shoemaker tried to exchange jobs, or to take on the tools and the prestige of each other's trade, or suppose alternatively that the same man tried to do both jobs, would this and other exchanges of the kind do great harm to the state?' 'Not Much.'"³⁶

The strict prohibition turns out to apply only to the change of class-based work.

”But if someone who belongs by nature to the class of artisans and businessmen is puffed up by wealth or popular support or physical strength or any similar quality, and tries to enter our military class; or if one of our military Auxiliaries tries to get into the class of administering Guardians for which he is unfit ..., well, I’ll think you’ll agree sort of mutual interchange and interference spells destruction to our state. ‘Certainly’”³⁷

So you can change your work rather freely within your class, but you must never change class-based work. But why would it be such a disaster if somebody changed his class-based job? Well, as the quoted passage displays, Plato wants the republic to be divided into three classes, the guardians (the ruling philosopher kings), the auxiliaries (the warriors) and the third estate (workers, business people, artisans etc.). The reason for the prohibition against the change of class seems to be that Plato wants to ensure that the guardian class will only embrace those who are most suited for ruling. According to Plato, the most suited are the most wise citizens who consider government to be a duty. The rulers should not strive for power, if they do they are unfitting for the job. Instead they should be the most unpretentious persons, who consider government to be a necessary obligation. Only virtuous and dutiful altruists who will act in the interest of the ruled are worthy of the responsibility of government.

However, it’s not only the prohibition against change of class-based labour that is motivated by concern for (what Plato assumes to be) the common good. The totalitarian laws and institutions seems to be motivated on similar grounds. The purpose of the strict censorship in culture and education seems to be to shape the characters of the guardians morally. Indeed, the sceptic might say that Plato has an exaggerated belief in education and social engineering, but this is an optimism that he shares with modern socialism. Other institutions of the ideal state seems to have the same purpose. One reason for the state to take care of all the children is that it wants to select the

best leaders on the basis of a radical understanding of equal opportunities (see more below). Another reason is that it wants to promote a feeling of the common good in the whole society. When the parents don’t know who their children are, and the children don’t know who their parents are, Plato hopes they will both treat all persons similarly, as their own parents, children, grandparents or grandchildren.³⁸

Even the strict communism and the abolishing of the family among the guardians, seems to be motivated by the same concern. Plato believes that once private property and family relations disappears among the rulers

”... litigation (will) virtually disappear ... There won’t in fact be any of the quarrels which are caused by having money, or children, or family.”³⁹

Plato obviously considers this environment necessary for the promotion of an altruist outlook. Popper seems to want us to believe that the guardians will have a lot of privileges, which indeed would imply a tyrannical government. Obviously this is not fair to Plato. The guardians are conceived merely as tools. They protect the perfect society and will definitely have more obligations than privileges, more duties than rights. The guardians must fulfil a lot of remarkable obligations, at the same time as they must withdraw entirely from distribution. They obviously will not have any benefit from their own rule. The only pleasure these communist idealists/philosophy-junkies will gain from governing is the unselfish satisfaction of their own infallible righteousness and supreme knowledge. Perhaps the reason is that even a fair share could jeopardize their altruism. Plato seems to fear that even a small taste of luxury would corrupt the guardians and transform them from tools of the common good, to agents of their own self-interest, which of course would undermine the foundations of the just society. Such communist ideas certainly have inspired thinkers like Rousseau and Marx theoretically, and would indeed have strengthened the moral case of real-socialism if realized in practice. In contrast to Platos imagined republic, really existing socialist states have all displayed the same inconsistent combination of a

communist ideology (for the subjects) and tyrannical rule (to the benefit of the elite).

Radical meritocracy

The ideal state is conceived by Plato as a theoretical alternative to democracy. In liberal democratic theory, the aim of democracy is often envisaged in a similar way as Plato conceives the aim of guardianship, as the safeguard for justice and the common good. The ultimate aim of guardianship certainly is to make the state identical with the 'idea of the state'. However, the virtues of justice and the common good obviously occupy a central positions within the 'idea of the state'. According to Plato, guardianship will control the government and safeguard the common good even better than democracy, which he at this particular time of his 'theoretical career' considered to be a perverted government. The institutions of the ideal state are there to assure that the state is run by those who are most suited for the task, the virtuous who have the most unpretentious, wise, righteous etc. characters. The selection of guardians in fact is a meritocratic alternative to the democratic procedure. Just like the democratic process, this selection is a fair procedure. The intention is to select the most talented children in a lengthy procedure of education, training and various tests, running from their birth and forward. Every child, boy or girl, high or low, has the same chance and is seen as a potential guardian.

Indeed, Plato considers it likely that the offspring of the guardians are the most talented and therefore most suited for becoming rulers. However, children to parents of the third estate may also become rulers if they have the right talent, just as children to rulers may become workers if they turn out to be unfitting. In a notorious 'royal lie' Plato wants people to be told that if a silver (or bronze, or iron) child is born of golden (guardian) parents, the parents must "... harden their hearts and assign it its proper value, and degrade it to the industrial and agricultural class where it properly belongs."⁴⁰ Similarly, if a child of bronze or silver parents has gold or silver in its nature, it should be promoted to become a guard-

ian or a warrior. The reason Plato adds, is "... because there is a prophecy that the state will be ruined when it has guardians of silver or bronze."⁴¹ The purpose obviously is to secure the rule of the virtuous. But Plato's pragmatic and indeterministic understanding about who is the fitting reveals an egalitarian trait in his philosophy. The progressivity of Plato in the question of gender and power, should be interpreted in light of this ideology of equal opportunities. Plato in fact rejects every type of discrimination or privileges.⁴² Today we could call him an advocate of radical (meritocratic) proceduralism.

So, just as democracy in liberal democratic theory, a (radical) neutral procedure is conceived as the safeguard for justice in Plato's republic. However, Plato certainly takes the idea of equal opportunities more seriously than liberals. It does not only imply formal liberal equality of rights, but strict socialist equality of conditions. Every child is placed in a state nursery and treated in the same way. Hence every child gets exactly the same social preconditions. Only his or her talents and ability to learn will be decisive for his or her success in the procedure. Plato's idea of equal opportunities certainly exceeds the boundaries of democracy and clearly ends up in socialist totalitarianism. But the ironic reason is that he takes a liberal darling seriously, the idea of equal opportunities.

Even though Plato's radical meritocratic procedure may be fair, totalitarianism eventually gets the upper hand in his theory. Paradoxically, the reason is not a lapsus in the theory, but rather that his theory is too consistent. Just as many insane features of totalitarian socialist states, Plato's state nurseries, official lies, censorship and state conducted eugenics yet again mark how easily good intentions may end up in totalitarian absurdity.

The reason for this unfortunate ending obviously is that although Plato in many respects embraced egalitarian ideas, he remained an incorrigible epistemological elitist. Plato not only believed that it was possible for the elite to gain insights about the right, the truth, the beautiful, the good etc, that were unattainable for ordinary people.⁴³ He also thought it was possible to reproduce these insights systematically through

the procedure of selection that we have just described. It was this unfortunate combination of assumptions that pushed his in many other respects sympathetic ideas about equality between the sexes, equal opportunities etc., into the totalitarian abyss. If his thinking – on the other hand – had developed towards the epistemological egalitarianism that in fact peeps out in a few passages, the result would have been quite different. Strong egalitarian assumptions could have turned him an advocate radical democracy, which would be consistent with his – in many other respects – socialist ontology. However, had he only done a few egalitarian concessions the result could just as well have been representative democracy, since this political order indeed allows for meritocratic features.

Images of the contemporary discourse

To sum up, there are elements in *The Republic* which can be seen as a direct origin and an indirect inspiration to the contemporary discourse on justice. The most outstanding examples are the positions of Thrasymachus and Glaucon, which can be seen as formative to the relativist/nihilist tradition of Machiavelli, Nietzsche and Foucault as well as to the selfishness-tradition of rational choice and *modus vivendi* liberalism. Furthermore, Plato elaborates formal ideas about the relationship between justice and the common good, as well as about neutral proceduralism, which have reappeared in modern theories on democracy and justice. However, Plato's own contribution to the contemporary discourse on justice is more elusive and indirect than in the case of Thrasymachus and Glaucon. However, modern socialist theory indeed seems to have derived much inspiration from Plato's radical understanding of equal opportunities as well as from his ideas about guardianship communism.

Jouni Reinikainen

Notes

1. I would like to thank Gunnar Falkemark and Bo Lindensjö for fruitful comments on earlier versions of this paper.

2. One exception here is the opening discussion in Brian Barry's *Theories of Justice – A Treatise on Social Justice, Vol 1*, (London: Harvester, Wheatsheaf, 1989), where he observes the heritage from Glaucon and Thrasymachus in the thinking of Hobbes.

3. In contrast to a writer like Paul Veyne, the presumption made here is that political ideas indeed are intelligible between different contexts and – accordingly – that the ancient ideas actually have exercised a direct influence on modern thinking. Veyne's presumption about discursive non-intelligibility (partial or total) seems to end in a position where we have no possibility even to fully understand different contemporary contexts, even in our own culture. Taken seriously, Veyne's presumption implies that interpretation always becomes arbitrary and subjective. At the end of the day, one interpretation cannot be seen as more correct than another, which makes this inquiry unnecessary (as becomes big parts of his own book). See Veyne P, *Kände grekerna till demokratin?* (Stockholm: Symposion, 1991).

4. Platon, *Staten*, (Nora: Nya Doxa, 1993), p. 3-5.

5. These participants are persons and philosophers that actually existed in ancient Greece. The group included Platos own brother, Glaucon, and representatives of other theoretical schools.

6. A highly influential work that has shaped our understanding of Plato is Popper K.R., *The Open Society and Its Enemies – The Spell of Plato*, 5:th rev ed. (London: Routledge, 1977) (for a discussion of Popper's critique of Plato, see Månsson T, *Staten och Individens – Platon v:s Karl Popper*, Internal paper Department of philosophy, Stockholm University). On the whole, I agree with the repudiating conclusions of Popper. However, Popper may be 'guilty' of a too one-sided focus on the totalitarian aspects, while overlooking more egalitarian elements in Plato's philosophy. A more nuanced and fair discussion can be found in Dahl R.A., *Democracy and its Critics*, (New Haven: Yale University Press, 1989).

7. I will use the term 'justice' although the Greek word, *dikaïosyne*, may be translated as both 'justice', 'the right' and 'righteous(-ness)'. However, in English the common translation traditionally has been 'justice'.

8. Many translators seem to doubt this is an original title.
9. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., pp. 65.
10. *ibid*, p. 66.
11. Sophism was a philosophical school with relativist inclination. They were teachers in rhetoric and famous for their persuasive powers, they could 'turn black into white and evil into good'. Other famous sophists were Gorgias from Leontini and Protagoras from Abdera. Just as Thrasymachus, the thinking of the other two is primarily known from the writing of Plato.
12. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 77.
13. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 83.
14. Rawls, for instance, in his theory of justice, places the participants behind a *veil of ignorance*. In a situation where you don't know who you are, Rawls supposes you will act in the interest of all. Only in that situation we are assured that the choice is truly impartial, free from self-interest. The choice becomes an expression of what is in the interest of 'those subject to his skill'. Rawls, however, seems to develop an idea of impartiality that is already latent in the thinking of Plato, see Rawls J, *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press, 1971).
15. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., pp. 90.
16. *ibid*, pp. 98.
17. *ibid*, p. 105.
18. *ibid*, pp. 105.
19. *ibid*, p. 104.
20. Barry B, *Justice as impartiality – A treatise on social justice, vol. II* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
21. A contemporary proponent of the same perspective is David Gauthier.
22. Barry B, *Justice as impartiality – A treatise on social justice, vol. II* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
23. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 104.
24. Hobbes T, *Leviathan* (London: Penguin Books, 1985)
25. Barry B, *Justice as impartiality – A treatise on social justice, vol. II* (Oxford: Clarendon Press, 1995), p. 28-46.
26. *ibid*.
27. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 104.
28. Hobbes T, *Leviathan* (London: Penguin Books, 1985) p. 223.
29. *ibid*, p. 190.
30. Hobbes T, *Leviathan* (London: Penguin Books, 1985) p. 161.
31. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 116.
32. *ibid*, p. 117.
33. *ibid*, p. 204.
34. *ibid*. The English translation is made by Desmond Lee in 1955. In the Swedish translation by Claes Lindskog from 1922 the phrase is translated as 'doing your own job and not work with other things' (swe. 'att sköta sin egen syssla och ej idka mångsyssleri'). This translation obviously stresses functionalism, rather than the negative right to freedom from interference, that is stressed in the English translation.
35. Russell B, *Västerlandets Filosofi*, (Stockholm: Natur och Kultur, 1985). p. 111.
36. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., pp. 205.
37. *ibid*, p. 206.
38. This obviously can be seen as a version of the *veil of ignorance*, which Rawls deems necessary for the promotion of justice and the common good in his theory.
39. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 250.
40. Plato, *The Republic* (Harmondsworth: Penguin books, 1974) second ed., p. 182. It is worth noting that Plato is quite inconsistent on this issue. On the previous page we noted that Plato wants every child to be taken away from the parents and placed in a state reformatory. This passage, however, seems to presuppose the opposite, that parents indeed should take care of their children.
41. *ibid*.
42. Although he indeed seems to think that men in most cases are better than women.
43. I would like to thank Peter Strandbrink for directing my attention to this aspect of Plato's theory.

Demokratibegreppet i skolans läroböcker sedan 1920. En projektskiss

Olika samband mellan demokrati – skola/utbildning

Ordet demokrati används i många olika sammanhang och med skiftande innebörd. Jag avser här inte att analysera begreppet semantiskt utan vill göra några reflektioner kring sambandet mellan demokrati och skola – utbildning.

Alltsedan ett representativt demokratiskt styrelsesystem börjat tillämpas i USA och i de västeuropeiska länderna har det inom statsvetenskapen förts en diskussion om vilken bildningsnivå medborgarna bör ha i en sådan stat. Att en viss miniminivå är nödvändig råder det allmän enighet om. Herbert Tingsten menar att den ökande folkbildningen under 1800- och 1900-talen varit en av förutsättningarna för demokratins framväxt. ”Den småningom stigande folkbildningen har gjort en debatt inom vida kretsar möjlig och bildat grundvalen för en opinionsbildning i mera egentlig mening.” (Tingsten 1945:91) Han ser också ökad folkbildning som ett skydd mot osund propaganda.

Även Robert Dahl framhåller hur viktig upplysning och utbildning är för medborgarna i en demokrati.

”But to know what it wants, or what is best, the people must be enlightened, at least to some degree” (Dahl 1989: 111-112).

Samma inställning till folkbildning har Jörgen Westerståhl, som menar att ”demokratien knappast är genomförbar innan folkbildningen nått en viss nivå.” (Westerståhl 1970: 25-26 i Boström 1988: 183).

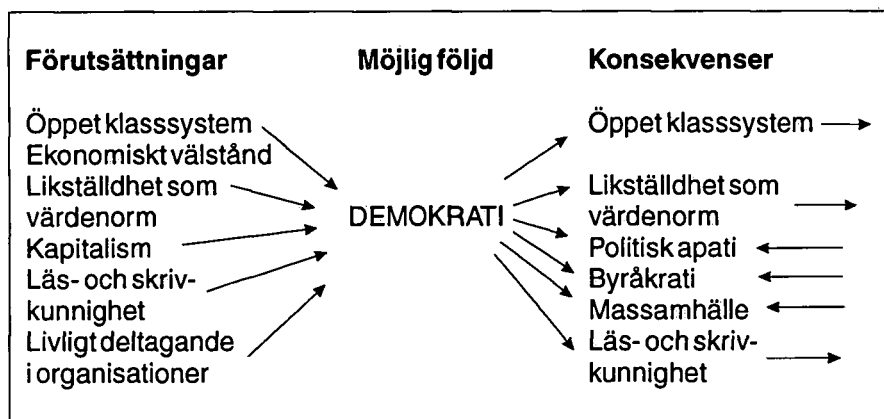
En något annorlunda syn ger Leif Lewin uttryck för i sin demokratimodell. Han pläderar för ett ökat deltagande från medborgarnas sida i beslutsprocessen förenat med interaktion med de styrande eliterna. Det ökade deltagandet vill han åstadkomma genom utjämning av

inkomster, förmögenhet och utbildning och genom en sorts eliternas fostran av medborgarna till allmänanda ”... genom deltagande skall den enskilde förändras till sin personlighet, hans politiska ansvarstagande och engagemang skall vidgas till att omfatta systemet som helhet. Deltagande är medlet, allmänandan målet.” (Lewin 1970: 38).

Diskussionen om medborgarnas utbildningsnivå har också gällt hur samhället/skolan bäst skall göra eleverna till goda demokratiska medborgare. Amy Gutmann har i John Deweys anda pläderat för en utbildningspolitik med demokratins ideal om icke-förtryck och icke-diskriminering som ledstjärna.

”A democratic theory of education focuses on what might be called ’conscious social reproduction’ – the ways in which citizens are or should be empowered to influence the education that in turn shapes the political values, attitudes, and modes of behavior of future citizens.” (Gutmann 1987: 14). Hon diskuterar också folkbildningens betydelse för demokratin i USA i perspektivet av den stora mängd ”functional illiterates” – uppskattningsvis ca 20 % 1976 – som finns i USA. Gutman menar: ”Schooling should be compulsory for children because it is the primary means by which democratic governments can educate citizens. But schooling must not therefore be compulsory for illiterate adults” (Gutman 1987: 280-281). Som skäl till att vuxna inte skall tvingas till att utbilda sig anges bl. a. respekten för deras frihet och värdighet som medborgare. Hon pekar också på en rad svårigheter med att få vuxna som inte kan läsa och skriva att fullfölja sina alfabetiseringskurser.

Det finns i den vetenskapliga litteraturen statistiska belägg för det angivna sambandet mellan hög utbildningsnivå och demokratiskt styrelsesätt i ett land. Lipset har i *Political Man* (1959) gjort en undersökning omfattande ett flertal länder, där index över välstånd, industrialisering, urbanisering, skolutbildning har jämförts. Indexvärdena för de fyra faktorerna var mycket högre för de västerländska industriländerna än för övriga undersökta länder. Hans slutsats blev att ju mer välbärgat, industrialiserat, urbaniserat och högutbildat

Figur 1. Förutsättningar och följder av demokrati. (Källa: Lipset 1966: 59)

ett folk är desto större är utsikterna att det är demokratiskt styrt. Man kan utan överdrift säga att de här refererade demokratiteoretikerna räknar utbredd folkbildning som en viktig förutsättning för demokrati.

Att det existerar ett statistiskt samband mellan demokrati och utbildningsnivå (skolutbildning) i ett land har genom Lipsets undersökning blivit vedertaget. Nästa frågeställning blir då huruvida det finns ett orsakssamband dvs. att hög utbildningsnivå leder till demokrati och att demokrati leder till hög utbildningsnivå. Lipset anförde flera skäl till att utbildningsnivån hos medborgarna har stor betydelse för att stabilisera och stärka demokratin. "Opinionsundersökningar inom flera av länderna har visat att tolerans mot olikänkande och känsla för demokratiska värden ökade ju högre skolutbildning medborgarna hade och att utbildningsgraden spelade större roll för utvecklande av demokratisk praxis än yrket. Samma jämförelse visade också att människor med låg utbildning läste böcker och tidskrifter mera sällan, deltog i organisationslivet mera sällan, var sämre politiskt informerade och hade en ljummare inställning till demokratin.

"Skolutbildning kan antas vidga människors perspektiv, motverka tendensen att bli anhängare till extremistiska läror och öka deras förmåga att rösta på ett rationellt sätt som valmän" (Lipset 1966: 45). Lipsets slutsats

blev att hög bildningsnivå måste/kan räknas som ett nödvändigt villkor för demokrati men ej som ett tillräckligt villkor. Han menar också att frågorna om orsakssamband är svåra att besvara. Dagens samhällen består av så många och komplicerade system med sammansatta karakteristika vilka har mångskiftande orsaker och verkningar att det just kan vara svårt att särskilja förutsättningar och följder av en faktor. Som exempel sätter han upp en tabell (Se figur 1) över förutsättningar och följder av demokrati.

Att en faktor räknas både som förutsättning och konsekvens såsom t. ex. läs- och skrivkunnighet innebär att när demokrati väl har skapats blir läs- och skrivkunnighet en faktor som vidmakthåller och utvecklar demokratin. Även om detta är en metodologisk modell, menar Lipset: "Utifrån denna ståndpunkt blir det svårt att fastställa någon enda faktor som definitivt förknippad med eller som 'orsak' till ett visst socialt karakteristikum." (Lipset 1966: 59-60). Modellen kan hjälpa till att förklara varför det är svårt att ge något enkelt svar på ovanstående frågeställningar.

Innan jag lämnar Lipset skulle jag vilja göra en invändning mot hans faktor utbildningsnivå. Så vitt jag förstår mäter den endast utbildningens längd och tar ingen hänsyn till innehållet i utbildningen. Den ensidiga indoktrinering, som utbildningen i diktaturländer ger och där det fria ordet är bannlyst kommer då att

jämföras med utbildningen i demokratiska länder vars mål är att utveckla fritt och självständigt tänkande individer, vilket gör jämförelsen haltande. Jag återkommer strax till problemet.

En annan aspekt på utbildningens/läs- och skrivkunnighetens betydelse för det moderna europeiska samhällets framväxt anlägger fransmannen Emmanuel Todd i sin bok, *L'Enfance du monde* 1984.

Visserligen nämner han inte ordet demokrati, men indirekt framgår att moderniseringen av Europa också måste innefatta demokratiseringsprocessen. När Todd försöker förklara det europeiska samhällets framväxt (1500-1900) är han inte benägen att acceptera den mer traditionella uppfattningen att den ekonomiska (industriella) revolutionen i England har varit huvudorsaken till de stora förändringar som lagt grunden till samhällena i dagens Europa. Han menar, att Europa genomgått tre revolutioner under modern tid: den kulturella, den demografiska och den ovan nämnda industriella. Jag kommenterar huvudsakligen vad som innefattas under den kulturella revolutionen, eftersom det berör sambandet mellan läs- och skrivkunnighet och utvecklingsnivå och därmed också sambandet styrelsesätt – utbildningsnivå.

Todd menar att läs- och skrivkunnigheten är en kontinuerlig process som fortskridit i Europa alltsedan medeltiden. Han tillskriver boktryckarkonsten stor betydelse för spridning av läskunnigheten och poängterar att spridningstakten varit olika.

Vid en jämförelse mellan alfabetiseringsgraden i Europa 1850 och BNP/capita 1979 visar han att det råder stor överensstämmelse mellan dessa båda kartor. Läs- och skrivkunnigheten i Skandinavien, Tyskland, Schweiz, Nederländerna och Skottland var 80 – 90 % (medan t.ex. siffran för England var 65 – 70 %) och detta menar han, förklarar att den sent påbörjade ekonomiska utvecklingen i Skandinavien och Tyskland gick så snabbt och att den med stora steg passerat England. Han ser detta som idéns triumf över Marx' materialism – "le savoir l'a emporté sur la fumée des usines" (Todd 1984: 59).

Han framhåller vidare att den kulturella axeln i Europa – från Sverige till Schweiz – avviker från bilden av att utvecklingen i England varit i centrum för "moderniseringen" i Europa. Han visar att läs- och skrivkunnigheten ökar ju närmare den germanska, skandinaviska eller skotska världen landet ligger och minskar i regioner som är mer avlägsna från dessa centra.

Todds framhävande av läs- och skrivkunnighetens stora betydelse för utvecklingstakten i moderniseringen av Europa är intressant och bidrar till att förklara Tysklands och Skandinaviens snabba modernisering. Den förklarar däremot inte varför demokratiseringsprocessen i Tyskland med sin höga utbildningsnivå utvecklades långsamt och efter en tid avbröts.

Kvalitativt samband

Som jag har påpekat är inte kvantitativa samband tillfyllest för att förklara sambandet mellan utbildningsnivå och demokrati. Det finns också en kvalitativ aspekt på undervisningen dvs. innehållet i undervisningen måste beaktas. Ett sätt att försöka belysa innehållet i undervisningen från gångna tider är att undersöka skolböcker, där man kan förvänta sig finna en relativt tillförlitlig bild av vad som statsmakterna ansåg skulle vara det väsentliga i undervisningen. Herbert Tingsten har i en klassisk undersökning av skolböcker och skolboks litteratur från de senaste hundra åren, *Gud och Fosterlandet*, 1969 – omfattande material från Sverige, Frankrike, Italien, Tyskland, Österrike och USA – kommit fram till att även om skillnaderna mellan olika länder kunde vara stora när det gällde innehållet kom i huvudsak samma mönster fram: Det religiösa inslaget var framträdande. Gud ansågs styra världen till det bästa. Överheten var av Gud och den borde lydas och respekteras. Människorna borde acceptera sin sociala ställning och inte försöka förändra samhällsordningen. De uppmanades: "arbeta duktigt men var framförallt förnöjsam" (Tingsten 1969: 14). Den egna nationen ansågs överlägsna andra

nationer och att få dö för fosterlandet betraktades som en stor ära. I alla konflikter hade den egna nationen alltid rätt och andra nationer, raser, religioner ansågs "underlägsna och tvevelaktiga". Tingsten ser denna skolundervisning dvs. en fostran till gudsfruktan och patriotism, som ett sätt för statsmakten att likrikta och behärska folket.

Genom denna undervisning kunde statens invånare "eggas till lydnad mot lagarna och överheten, till förnöjsamhet med sin ställning, till underkastelse i hängivenhet" (Tingsten 1969: 137). Samtidigt som skolan förmedlade "viss" kunskap blev den organ för de 'härskande' idéerna och spridare av "fördomar och villfarelser". Han citerar också en engelsk skolboksexpert – "Om utrikesdepartementet läste skolböcker i historia kunde de spara alla pengar, som nu ges ut på rapporter om den allmänna opinionen i främmande länder", heter det hos Tingsten. (Tingsten 1969: 15). Han menar att skolbokslitteraturen är en av forskare, diplomater och journalister förbisedd källa för opinioner.

En belysande interiör från den tyska skolan under den tidiga Weimarrepubliken ger Albert Speer, Hitlers chefsarkitekt, i sina memoarer – *Erinnerungen* 1969. I stort bekräftar han den bild som Tingsten redovisade.

Denn man erzog uns nach bürgerlich-konservativem Weltbild, die Machtverteilung in der Gesellschaft, die hergebrachten Autoritäten; wurden uns trotz der Revolution immer noch als gottgegebene Ordnung eingeprägt. Von den Strömungen, die sich in den frühen zwanziger Jahren allenthalben regten, blieben wir weitgehend unberührt. Auch Kritik an der Schule, an den Lehrstoffen oder an der Obrigkeit wurde unterdrückt, unbedingte Gläubigkeit in die unbefragte Autorität der Schule verlangt; wir kamen nicht einmal dazu, die Ordnung anzuzweifeln, denn in der Schule waren wir den Diktat eines gewissermassen absoluten Herrschaftssystems unterworfen. Zudem gab es keine Fächer wie Gesellschaftskunde, die unsere politische Urteilskraft hätte fördern können (Speer 1969: 24).

Citatet pekar på den hårda disciplin och den anda av underkastelse under de existerande

auktoriteterna som var betecknande för skolväsendet i dåtidens Tyskland. Speers konstaterande av att det inte fanns ett ämne som samhällskunskap, vilket skulle ha kunnat främja elevernas politiska omdöme är tänkvärt.

Även om jag inte har samma blinda tro på att individer och samhällen kan uppfostras till demokrati som den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey hade är jag överens med honom om att en orsak till instabiliteten i Tyskland i början av 1900-talet var skolsystemets överbetonande av lydnad och avsaknad av sådant som skulle kunna leda till utveckling av självständigt tänkande hos eleverna. Man kan mena att utvecklingen i Tyskland efter första världskriget visade att det inte räckte med hög läs- och skrivkunnighet för att behålla demokrati och att avsaknad av demokratiskt innehåll i skolundervisningen haft betydelse för demokratins avskaffande där.

Undervisningens innehåll

Att någorlunda säkert fastställa innehållet i undervisningen i själva klassrummet är en grannlaga uppgift. Det är inte heller syftet med mitt arbete, men då presentationen och behandlingen i klassrummet av det budskap som läroböckerna förmedlar till eleverna också är av intresse refereras några av de undersökningar, som gjorts inom den pedagogiska forskningen. Arno A. Bellack, Herbert L. Kliebard, Ronald T. Hyman och Frank L. Smith, Jr. har 1966 publicerat en undersökning med titeln: *The language of the classroom*. Syftet med undersökningen var att studera lärarnas och elevernas verbala beteende i klassrummet. Projektet utgick i sin teoretiska ansats från Ludwig Wittgensteins aspekt på språket – "the meaning of a word is its use in a language" och "the speaking of language is part of an activity, or of a form of life" (Bellack m.fl. 1966: 2-3). Wittgenstein menade att de verbala aktiviteterna i olika kontexter följde vissa regler och det gällde att försöka lära sig dessa "language games". Den verbala kommunikationen i klassrummet mellan lärare och elever försökte författarna se som en sorts "language

game". Klassrumsspelet består av en spelare, läraren, på ena sidan nätet och flera spelare, eleverna, på andra sidan. Det går ut på att de tillsammans skall föra ett samtal om ett givet ämne och "vinsten" i spelet mäts i hur pass goda kunskaper eleverna kan uppvisa vid diskussionens slut. Spelarna måste följa spelreglerna, som är av två slag: ett slags regler för läraren och ett annat för eleverna. Resultaten av undersökningen har kanske mera pedagogiskt än statsvetenskapligt intresse. Generellt sett stod lärarna för närmare 75% av de verbala aktiviteterna i klassrummet och när det gällde ställandet av frågor och sammanfattningar var siffran ännu högre, 86 %.

En annan undersökning om förhållandena i klassrummet har gjorts av Jan Einarsson och Tor G. Hultman, som givit ut en bok om språk och kön i skolan med titeln: *Godmorgon pojkar och flickor* (1985). Syftet med denna del av projektet var att belysa "makten över språket i klassrummet och makten genom språket i klassrummet, huvudsakligen i den svenska grundskolan" (Einarsson – Hultman 1985: 10). Undersökningen försöker ta reda på språkets funktioner i klassrummet, språkets s.k. pragmatiska handlingar och författarna använder sig därvid av det av Ludwig Wittgenstein konstruerade "språkspelet". Författarna frågar sig om det finns två olika uppsättningar spelregler för eleverna, en för flickor och en för pojkar. I sammanfattning beskrivs skillnader i pojkarnas och flickornas beteenden på följande sätt: i fråga om talaktivitet uppvisar pojkarna siffran 2/3 och flickorna 1/3 (samma förhållande som mellan lärare och elever), det framhålls att barnen är tämligen könsrollspräglade före skolstarten, flickorna tilltalas mjukare än pojkar ända upp i åk 1, flickorna sitter tysta och anpassar sig till skola och lärare (blir gärna lärarens s.k. hjälpreda) och prestationsmässigt har flickor 3.7 och pojkar 2.7 i medelbetyg i grundskolan.

I klassrummet är pojkarna dominerande, kräver mer av lärarens uppmärksamhet, använder svärord, bråkar och talar högt och tar makten över och genom språket. Frågeställningen om det finns olika spelregler för pojkar och flickor besvaras sålunda: om resultatet i

denna undersökning är generaliserbart, blir slutsatsen att "skolans omedvetna inövning och sociala utbildning inte är densamma för elever av olika kön" (Einarsson – Hultman 1985: 204).

Språkets betydelse i skolundervisningen har också studerats i en dansk undersökning, *Skolelage 1 och 2 Projekt Skolesprog*, Kongerslev och Köpenhamn 1979. Några unga forskare har studerat och analyserat språket och undervisningen i den danska folkskolan under ett antal lektioner. I sin teoretiska ansats utgår undersökningen från Bernsteins teser dvs. att han knyter språket till samhällsklass och menar att språket i medelklassen är mer analyserande och debatterande och ligger på en högre abstraktionsnivå än språket i arbetarklassen, vars språk är mera konkret och värderande.

En kort sammanfattning av slutsatserna lyder: Hypotesen var att läraren skulle dominera scenen i klassrummet, men så var inte fallet. Läraraktiviteten i klassrummet var beroende av vilken undervisningsmetod som var rådande. Vid klassundervisning var aktiviteten från lärarens sida något över 50 %. ML-barnen (medelklass) talade mer än AL-barnen (arbetarklass) i klassrummet, och ML-flickorna använde mer komplexa satskonstruktioner än AL-flickorna. Det visade sig att kön spelade en större roll för den språkliga aktiviteten än social bakgrund – pojkarna talade mer än flickorna i klassrummet. När det gällde orienteringsundervisningen ville undersökarna i hög grad beteckna den danska folkskolan som en medelklassens skola som förmedlade borgerlig ideologi.

Läroboksundersökningar

Vad innehållet i undervisningen under olika tider beträffar finns det åtminstone tre givna indikatorer: lärarutbildningen, läroplanerna och läroböckerna. Om läroböckerna i historia, samhällskunskap och geografi finns det en hel del skrivet och en del av detta är av intresse i detta sammanhang.

Göran Andolf har i sin doktorsavhandling, *Historien på gymnasiet – Undervisning och läroböcker 1820 – 1965*, behandlat historieundervisningen i läroverken under de gångna etthundrafemtio åren. Kring sekelskiftet präglades undervisningen i viss mån av nationella övertoner, men en diskussion om historieundervisningens mål började föras. Det var i huvudsak två synsätt på historien som anfördes. Enligt det ena skulle historieundervisningen stå i samhällets tjänst och dess främsta mål "vara att göra individen till en bättre medborgare". Att undervisningen skulle präglas av en nationell inställning ansågs ej vara oförenligt med kravet på objektivitet. (Andolf 1972: 62). Enligt det andra "skulle historieämnets betydelse ligga i dess nytta eller kanske nöje för den enskilde" och "kanske bibringa individen bättre förståelse för sin roll i samhället. (Andolf 1972: 63).

Målsättningen förändrades med tiden och samhörigheten med förfäderna ansågs efter hand mindre betydelsefull, och i stället blir relationerna med vår egen tid viktigare. Samhällsläran expanderade på historiens bekostnad.

Avhandlingen tar även upp själva undervisningen i klassrummet. Det framgår att den s. k. förhörsmetoden var vanlig, medan inhämtandet av kunskaper genom självständig läsning sällan förekom. I ett avsnitt om författarna till läroböcker i historia påpekas att de i allmänhet hade hög vetenskaplig utbildning – många var eller blev professorer – och var ofta politiskt verksamma och då i det konservativa lägret. (Andolf 1972: 134).

Läroböckerna i historia har ofta kritiserats för att det tar lång tid innan nyare forskningsrön tas upp i dem. Ett skäl till detta, menar Andolf, kan vara att läroboksförfattarna endast vill presentera vetenskapligt säkra påståenden och ej ägna sig åt hypoteser.

Förutom vad som ovan refererats av Tingstens läroboksundersökning kan följande vara av intresse. Läroböckerna i historia koncentrerades på äldre mera ärorika tider mycket därför att samtiden ingav tristess och främlingskap. Han använder därvid en metafor för att förtydliga budskapet. Vid läsningen av

skolböckerna säger han sig komma att tänka "på en pensionerad militär med krigsminnen, som talar om sin trygghet och sitt lugn med en något tvungen uppskattning, men plockar på sina medaljer, blir uppskakad vid tanken på det förflutnas faror och bedrifter och åtminstone stundvis tror sig längta tillbaka." (Tingsten 1969: 143).

Den enligt Tingsten märkligaste av alla svenska skolböcker är Värner Rydén's lärobok i medborgarkunskap (efter hans död utgiven av Arthur Thomson). De 14 första upplagorna hade i stort oförändrat innehåll – den sista från 1958 reviderades helt. Läroboken hade en ovanligt stor spridning och under 20 år dominerade den marknaden helt. Den gick allt som allt ut i 500000 exemplar. Författarna garanterade bokens värde, menade Tingsten. Båda var socialdemokrater – värt att notera med tanke på förkunnelsen. Enligt Tingsten är boken "den mest extremt och systematiskt genomförda nationalistiska insatsen i senare svensk skolhistoria" (Tingsten 1969: 208) och kan ses som en sammanfattning av den nationella skolpropagandan i Sverige. Han fortsätter: Boken är en "handbok som i fråga om nationell självhävdelse och självbelåtenhet söker sin like... (den) erinrar om de nationella diktaturens skolböcker" (Tingsten 1969: 208). Genom sin lättillgänglighet i språket och sin utmärkta pedagogiska uppläggning var denna lärobok, menar Tingsten, en huvudkälla för den stora massan av folket under demokratis första årtionden.

Beträffande hur fascismen och nationalsocialismen behandlades i läroböckerna hävdar Tingsten att det skedde med viss partiskhet och han slår fast att skolungdomen i Sverige och andra västerländska demokratier 1930 – 1945 "fick en falsk, förskönad bild av de i land efter land segrande totalitära riktningarna." (Tingsten 1969: 190). Avslutningsvis säger han om skolböckerna: De har "förkunnat och sanktionerat föreställningar och värderingar i den bestående ordningens tjänst: den härskan-de religionen, patriotismen, tron på nationens och överhetens förträfflighet genom tiderna, den djupare sett rådande harmonin inom samhället" (Tingsten 1969: 175).

Den bild som Tingsten här förmedlat om vad eleven fick läsa mycket om i historia och samhällslära torde till en del förklara varför inslag om demokrati hade svårt att tränga igenom i en skolmiljö, som främst var inriktad på att fostra till underdånighet och lydnad.

Gösta Wennberg har i en avhandling med titeln, *Geografi och skolgeografi – Ett ämnes förändringar* (1990), studerat och analyserat skolämnet geografi främst ur ämnesdidaktisk synvinkel, vilket innebär att olika faktorer som påverkat geografiämnet och dess förändringar såsom de olika vetenskaperna vid universitetet, läroplaner, kursplaner, läromedel och lärarens och elevens grundsyn tas upp till diskussion. Avhandlingen betonar skolgeografins och även övriga NO- och SO-ämnen samspel med och beroende av de vetenskapliga disciplinerna vid universitetet, eftersom han ser dessa som en viktig källa för innehållet i skolämnet. Såväl lärare som läromedelsförfattare anses påverkade av den förnyelse och fördjupning av kunskap som universitetet förmedlar. Han diskuterar två huvudlinjer för sambandet mellan innehållet i skolämnet geografi och de vetenskapliga disciplinerna – för det första den traditionella eller den scientistiska inställningen till kunskap dvs att se skolämnet som en förenklad kopia av vetenskapen, utbildningsfilosofiskt s.k. essentialism, och för det andra den sociologiska aspekten, som ser skolämnen som "sociala och kulturella konstruktioner, artefakter", s.k. progressivism.

Wennberg gör en jämförelse mellan skolgeografien i Sverige, Storbritannien och Västtyskland under 1950-, 60- och 70-talen med en koncentration på förändringsprocessen i ämnet. I Sverige omfattade studiet av geografiämnet endast högstadiet bl.a. på grund av den uppdelning av ämnet som skedde i gymnasiet 1965. Övergången eller paradigmskiftet till den s.k. nya geografin dvs att skolgeografin mera skulle inrikta sig på att konstruera modeller och arbeta med generaliserbara fakta initierades av delvis olika skäl. I Storbritannien spelade initiativrika lärare på de högre nivåerna och ämnesföreningarna en stor roll, medan förändringen i Västtyskland genom-

fördes via nya strukturer i vetenskap och läroplaner. I Sverige växte förändringen fram utan dramatik i positivistisk anda.

Avhandlingen innefattar också intervjuer med ett antal lärare i geografi och deras syn på sitt ämne, något som är av intresse för mitt eget arbete.

Här är några viktiga resultat:

- geografilärarna känner dåligt till kursplanen för sitt ämne
- läromedlen styr i hög grad undervisningen
- viktiga faktorer som påverkar innehållet i läroboken blir då läroboksförfattarens tolkning av kursplanen, författarens egen grundsyn, lärarens akademiska grundutbildning, synen på ämnets traditioner mm. – allt detta blir de filter som påverkar tolkningen av kursplanen. Beträffande kursplanelärförfattarna var dessa, menar han, ämnesexperter utvalda av SÖ utan någon kontakt med ämnesföreningar eller universitetsinstitutioner.

Demokratin i läroböckerna – ett forskningsprojekt

För egen del arbetar jag sedan några år med ett forskningsprojekt med titeln "Demokratibegreppet i våra läroböcker 1918 – 1990". Ett grundläggande syfte med projektet kan sägas vara att studera den svenska demokratin självförsvar på ett väsentligt frontavsnitt.

Projektet utgår från följande frågeställningar:

Hur skildras demokratibegreppet i läroböckerna under perioden? Vad har begreppet angetts innebära och hur förändras det?

Vilka är aktörerna i sammanhanget och hur har dessa påverkat utformandet av demokratibegreppet i läroböckerna?

En ur statsvetenskaplig synpunkt intressant aktör är den vetenskapliga demokratidebatten – frågeställningen blir då: Vilket genomsnitt har de olika demokratiuppfattningarna haft i läroböckernas demokrati-framställning?

Mot bakgrund av att läroböcker varit mitt viktigaste arbetsredskap under mer än 30 år (har tjänstgjort som adjunkt i samhällskunskap, historia och tyska vid olika skolformer i Eslov) har jag frågat mig:

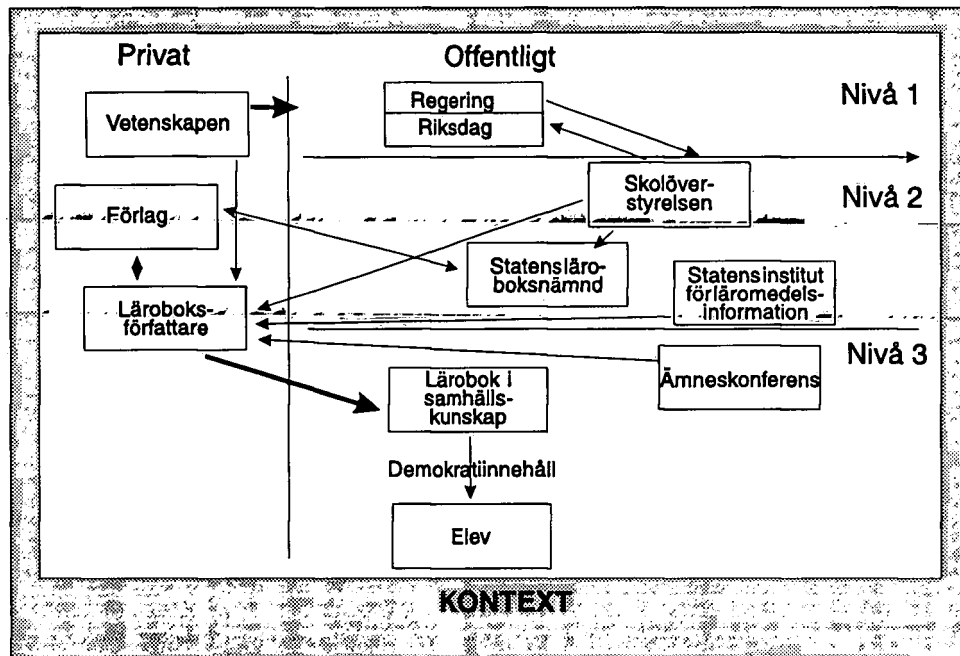
Skulle inte läroböcker, vilka visserligen har begränsat utrymme till sitt förfogande och ett språk anpassat till elevernas mognadsnivå, kunna vara ett tidsdokument användbart för statsvetenskaplig forskning på demokratiområdet?

Material

Huvuddelen av mitt material består av läroböcker. Av mer än ett skäl finner jag läroböcker vara intressanta (och väl också något förbisedda?) studieobjekt: dels anses de ha stor betydelse för skapande av opinioner i centrala frågor (jfr Tingsten 1969: 15) dels anses de i hög grad vara styrande för innehållet i den undervisning som bedrivs i klassrummet (jfr t.ex. Lundgren, Svingby, Wallin: *Läroplaner och läromedel* 1982: 12-14) samt det skäl som

anfördes, när frågeställningarna presenterades. Jag har koncentrerat min granskning till de mest frekventa läroböckerna och upplagesiffrorna har således blivit styrande.

En viss överblick över det övriga material som projektet bygger på ger figur 1 "Aktörer på läroboksarenan". Min ambition är att undersöka allt material som på något sätt haft inflytande på demokratiframställningen i läroböckerna – mycket återstår att göra. De propositioner från ecklesiastik/utbildningsdepartementen, där alla viktigare reformer på skolans område lagts fram har utgjort en del av mitt material – i något fall har även utskottsbetänkanden och riksdagsskrivelser använts. Dessutom har de av regeringen utfärdade undervisningsplanerna och läroplanerna samt publikationen ASÖ, Aktuellt från Skolöverstyrelsen, varit mina källor. Protokoll och läroboksförteckningar från Statens Läroboksnämnd (SLN), som inrättades 1938, och utlåtanden från Statens Institut för Läromedelsinformati-

Figur 1. Aktörer på läroboksarenan.

tion (SIL), som 1974 ersatte läroboksnämnden ligger också till grund för projektet.

Ytterligare källmaterial till projektet utgörs av inhemska och internationella vetenskapliga demokratidebatten som förts i böcker och tidskrifter. Huvudsyftet är ej att referera denna debatt men väl att spegla hur den slår igenom i läroböckernas demokratiframställning.

Dessutom har en del intervjuer gjorts och fler kommer att göras som underlag för projektet. Följande objekt skall intervjuas: läroboksförfattarna (några intervjuer redan gjorda), förlagen (en gjord), personer som arbetat i SLN – SIL, deltagare i den vetenskapliga demokratidebatten.

Preliminära resultat – politisk och administrativ påverkan

Vid genomgång av de förordningar som reglerade innehållet i de läroböcker som hittills granskats har jag försökt göra en uppskattning av i vilken utsträckning dessa dokument innehållit anvisningar om att demokratins principer skulle införas i läroböckerna. Varken i den proposition varigenom fortsättningsskolan infördes eller i undervisningsplanen för fortsättningsskolan 1918 förekommer formuleringar som visar på att demokratins principer bör behandlas i läroböckerna. Inte heller i 1919 års undervisningsplan för folkskolan nämns något om demokrati, men i kursanvisningarna i historia angavs att under ett fåtal timmar i slutet av vårterminen i avslutningsklasserna kunde några viktiga företeelser på samhällslivets område behandlas (senare visar det sig att demokrati ej räknades dit!).

Ecklesiastikminister och därmed politisk ansvarig för fortsättningsskolestadgan 1918 och folkskolans läroplan 1919 var socialdemokraten Värner Rydén.

I propositionen om omorganisation av den högre undervisningen vid 1927 års riksdag anförde departementschefen Nils Almkvist (lib.) i sin motivering för att anpassa den högre skolutbildningen till de nya samhällsförhållandena synpunkter med visst demokratiskt innehåll. Han menade bl. a. att de nya grupper i samhället som genom den allmänna rösträtten

erhållit ökat inflytande också borde få tillgång till ökad skolutbildning (han avsåg främst elever från ekonomiskt svaga hem, landsbygdsungdom och flickor) alla skulle ha "lika stora möjligheter att med hänsyn uteslutande till förefintliga anlag och utrustning kunna vinna utbildning för en framtida livsuppgift" (Prop. 1927:116 s. 21).

I undervisningsplanen av år 1928 för de allmänna läroverken finns fortfarande inte något om att demokratins principer skall behandlas i undervisningen. Genom denna undervisningsplan kom samhällslära in på skolschemat som ett moment i historieämnet och genom detta gavs möjlighet att behandla samhällets uppbyggnad och viktiga sociala och ekonomiska problem i avslutningsklasserna i realskolan och gymnasiet, men ingenting sades om att aspekter på demokrati skulle belysas.

I jämförelse med tidigare undersökta skolpropositioner, i vilka argument av demokrati-karaktär förekommit mycket sällan, är de desto vanligare i den av departementschef Josef Weijne (s) framlagda proposition 1950:70. Hela argumentationen för den nya skolan genomsyrades av demokratins grundprinciper – det heter t. ex. att skolans mål är att "i framtiden trygga ett demokratiskt samhälle" (s. 44), att skolan liksom det demokratiska samhället måste ta ett socialt ansvar för individen, att utbildning bör "vara tillgänglig för varje uppväxande samhällsmedlem efter hans förmåga att taga emot utan hänsyn till kön, hemort, social ställning och ekonomiska villkor" (s. 60), att en av skolans viktigaste uppgifter är att fostra eleverna till demokratiska människor dvs. att utveckla vissa egenskaper hos individen såsom kritiskt sinnelag och självständigt tänkande samt att hos eleverna utveckla en känsla av medansvar i samhället och att förmå individen att delta mer aktivt i samhällslivet (s. 71).

Huvudtankarna i 1950 års skolbeslut låg till grund för den 10-åriga försöksverksamhet med enhetsskola som föregick införandet av grundskolan och de har även i övrigt haft stort inflytande på de förändringar som senare kom att göras på skolans område. Hans-Erik Östlund kallar 1950 års reformbeslut för utbild-

ningspolitikens "bollhus" (Östlund, 1995: 17).

De i propositionen ovan framförda motive-ringarna för en skola grundad på demokratins principer återkommer i anvisningarna för försöksverksamheten med enhetsskola, där samhällskunskapen blev ett självständigt ämne, och i den nya undervisningsplanen för folkskolan 1955. Samhällskunskap blev genom det ett självständigt ämne i folkskolan.

I jämförelse med anvisningarna för enhets-skolan och folkskolan har de demokratiska principerna i 1950 års skolbeslut endast delvis trängt igenom i undervisningsplaner och kurs-anvisningar för de allmänna läroverken dvs. realskola och gymnasium under 1950-talet, vilket i viss mån kan förklaras av att samhällslära på dessa skolformer ej var ett självständigt ämne utan fortfarande sorterade under ämnet historia. I anvisningarna för realskolan talas det om att eleverna skulle fostras till ansvarskännande medborgare, men inget direkt om demokrati (ASÖ 1951:12 s. 116). Undervisningstiden i realskolan för samhällsläran var knapp. Samhällsläran på gymnasiet fick något mer undervisningstid på allmän linje, när den infördes 1953, men anvisningar om att demokratiprinciper skulle vara vägledande i undervisningen var knapphändiga. I de metodiska anvisningarna heter det att undervisningen skulle konfrontera eleverna med värden som människovärde, andlig frihet och kritisk förmåga. (ASÖ 1956:19 s. 296) Samhällslära fick mer utrymme i sista ringen på allmän linje från och med 1953. Kursplanen omfattade ca 20 moment, varav fyra innehöll demokratistoff, men en övervägande del av undervisningen ägnades åt historia. Även om samhällsläran fick en starkare ställning på allmän linje var den fortfarande ett bihang till historieämnet. Som tidigare nämnts blev samhällskunskap ett eget ämne vid försöksverksamheten med nioårig enhetsskola och i den nya folkskolan, men dess väg till självständigt ämne på det allmänna läroverket var betydligt mödosammare.

Motståndet mot införandet av samhällskunskap som självständigt ämne på gymnasiet kom främst från vissa historielärare som för-

svarade den bestående ordningen dvs att samhällslära skulle vara en del av historieämnet och menade att ämnet samhällskunskap var ett hot mot den klassiska bildningen. Förkämparna för det nya samhällskunskapsämnet var i huvudsak två grupper. Den ena var klasslärarna och den andra hade sitt ursprung vid statsvetenskapliga institutionen vid universitetet i Lund och leddes av professor Nils Stjernquist, som bl.a. menade att historielärarna "med sin vakthållning kring det bestående samtidigt också slår vakt om läroverkselevens isolering från samhället." (Stjernquist 1955: 204-210).

Efter förslag från SÖ beslöt regeringen: "... att läroämnet historia med samhällslära på gymnasiet i de allmänna läroverken från och med läsåret 1960/1961 skulle uppdelas i två ämnen." (Bromsjö 1965: 65):

I propositionen (1962:54) där den nya grundskolan föreslås återkommer de flesta av de motiveringar för att vår skola skall vila på demokratins grund – departementschefen anför bl. a. följande: skolans undervisning skall förstärka "demokratins principer för samverkan och tolerans mellan kön, raser och nationer" (s. 71), respekt för människans egenvärde och individens rätt till personlig integritet måste vara undervisningens mål.

I själva läroplanen för grundskolan återfinns under rubriken Mål och riktlinjer nästan ordagrant de av departementschefen ovan anförda motiveringarna för grundskolan (Lgr.62 s.18). Målformuleringen i ämnet samhällskunskap och huvudmoment med kursanvisningar är till övervägande del omformuleringar av de i proposition och mål och riktlinjer framförda tankarna. (Lgr 62 s. 210).

I såväl proposition (Prop. 1964:171), där den nya gymnasieskolans mål diskuterades, som i själva läroplanen för gymnasieskolan poängterades lika tydligt som i skolbeslutet 1950 och i Lgr 62 att demokratins grundprinciper skall vara vägledande för verksamheten i den nya gymnasieskolan – det heter t. ex. både i proposition och läroplan att en viktig uppgift för undervisningen på gymnasiet är att hos eleverna "utveckla ett självständigt och kritiskt betraktelsesätt" och att öka deras för-

ståelse och engagemang för andra människor (Prop. 1964:171 s. 264; Lgy 65 s. 13-14).

Sammanfattningsvis kan konstateras att den hittills gjorda granskningen av propositioner, undervisningsplaner/ läroplaner och andra motsvarande dokument utvisar att inslagen av demokrati i dessa dokument har varit väldigt få för att inte säga obefintliga fram till 1950 års skolbeslut, medan det stora genombrottet för demokrati som grundval för skolans verksamhet kom genom detta beslut och därefter har med en viss fördröjning för gymnasiet del de demokratiska idéerna i 1950 års skolbeslut varit vägledande för kommande skolreformer. H-E Östlunds karaktäristik av 1950 års skolbeslut som utbildningspolitikens "bollhus" är en metafor med god täckning i källorna. Man skulle också kunna travestera Churchills ord: Fram till El-Alamein och Stalingrad har vi inte haft en seger men därefter har vi inte haft ett nederlag, genom att säga att fram till 1950 års skolbeslut har demokratin i svenska skolbeslut inte haft en seger, men därefter inte ett nederlag.

Preliminära resultat

För att försöka komma fram till vilket demokratiinnehåll läroböckerna hade har jag konstruerat en frågemall med vars hjälp läroböckerna har granskats.

Redovisningen av det hittills uppnådda resultatet, som grundar sig på frågorna till läroböckerna, har jag tänkt ställa upp enligt följande:

Hur såg demokratiframställningen ut i läroböckerna omkring 1930, 1950 och 1970 och vad var typiskt och vad var avvikande? Läroböcker utgivna före 1950 har granskats i ämnen medborgarkunskap i fortsättningsskolan, historia i folkskolan, historia med samhällslära i de allmänna läroverken (dvs. i realskolan och i gymnasiet). Med tanke på vad som redan redovisats om de dokument som varit styrande för innehållet i läroböckerna fram till omkring 1930 hade jag inga större förväntningar om att få några mera ingående svar på mina frågor för det året.

Demokratiframställningen omkring 1930

Historieläroböcker

Läroböckerna skilde sig inte mycket från varandra – det gemensamma och typiska var att de innehöll mycket lite om demokrati. Enda gången historieläroböckerna nämnde ordet demokrati var när rösträttsreformen beskrevs och då oftast i rubrikform – "Rösträtten och det demokratiska genombrottet" (Grimberg), "Demokratins tid" (Häggman). I övrigt förekom där inget demokratistoff. Ett undantag utgjorde Hans Larssons lärobok från 1936. Han definierade demokrati såsom ett styrelsesätt där folkrepresentationen söker genomföra demokratiska reformer för att förbättra de mindre bemedlades ställning. Han framhöll också att en förutsättning för ett demokratiskt statskick är att folket är upplyst.

Läroböcker i medborgarkunskap

Läroböckerna i medborgarkunskap innehöll inte heller mycket som skulle kunna rubriceras som demokratiinslag – de båda mest använda läroböckerna i medborgarkunskap var Värner Rydén (efter 1930 Rydén – Thomsons) och Nils Helgers. I Helgers lärobok beskrevs några företeelser som hör demokratin till, vilket får stå som typiskt för demokratiinnehållet i läroboken i medborgarkunskap omkring 1930. Det tekniska tillvägagångssättet vid riksdagsval förklarades utförligt och i samband med mandatberäkningen nämndes de fyra stora partiernas namn, (men till skillnad från några andra undersökta läroböcker i medborgarkunskap förekom inget om partiernas program hos Helger).

I avsnittet medborgarförmåner, som inleds med § 16 i 1809 års regeringsform, presenterade Helger några av de friheter som hör demokratin till såsom tryck- yttrande- föreningsfrihet, rösträtt och likhet inför lagen, men han motiverade dem utifrån grundlagen och beskrev dem inte som hörande till ett demokratiskt styrelsesätt. Han såg parlamentarismen inte som en utvidgning av folkets inflytande utan som en inskränkning i kungens makt men beskrev den allmänna rösträtten som "den för-

nämsta medborgerliga rättigheten” (1934 års upplaga s. 62).

I Rydén lärobok förekom redan i 1925 års upplaga ordet demokratisk – om den svenska riksdagen, sades det, att den efter den allmänna rösträttens införande var sammansatt ”efter de mest demokratiska former” (s. 98). I övrigt var demokratiinslagen lika fåtaliga som i Helgers lärobok, om man inte tolkar författarens diskussion om en god medborgaranda som havande någon form av demokratiskt budskap. Förutsättningen för en god medborgare sades vara en ”fri och självständig personlighet”, som efter egen övertygelse tar ställning i politiska frågor och som tar sin del av ansvaret för det medborgerliga arbetet. Idéinnehållet i Rydén medborgaranda har vissa likheter med det som i läroböckerna längre fram i tiden presenteras som förutsättningar för demokrati, men Rydén kopplade inte ihop medborgarandan med demokrati. Kanske är Rydén medborgaranda lättare att förklara utifrån hans nationalromantiska historiesyn.

Vid genomläsningen av Rydén lärobok har jag inte kunnat undgå att stanna lite inför de två avsnitt – Vårt folk och Det svenska folkkyttet – som inlett alla utgåvor av läroboken i *Medborgarkunskap* utom den sista, 1958 års, redigerad av A. Thomson. Rydén förlägger germanernas urhem till stränderna kring Öresund och Bälten. Svenskarna räknas till den germanska grenen av indoeuropeerna: ”Den germanska folktypen känns igen på sin resliga växt, sitt ljusa hår, sin breda, höga panna och sina blå eller grå ögon. I vår tid förekommer denna folktyp ingenstades renare än i de nordiska länder, som efter Skåne (Scania) fått det gemensamma namnet Skandinavien.” (1950 års upplaga s. 2). Ytterligare några exempel på vår storhet: Sverige är det äldsta nu bestående riket i Europa. Sverige har alltid varit ett självständigt land.

Allmogen har alltid spelat en framträdande roll i landets historia. Så t.ex. kallar Rydén det unionsfientliga parti, som i Engelbrekts anda kämpade för nationellt oberoende för demokratiskt! Svenskarna säges ha stark frihetskänsla, utpräglad rättskänsla och ett kynne som utmärks av humanitet. Dessa båda inled-

ningskapitel har med stor säkerhet haft större genomslagskraft bland eleverna än de små stänk av demokrati som jag kunnat påvisa.

Historia med samhällslära

Samhällsläreavsnitten i historieläroboken (i några fall i separata läroböcker i samhällslära) innehöll demokratistoff i nivå med läroböckerna i medborgarkunskap dvs. mycket lite. De två läroböcker i samhällslära för realskolan och gymnasiet som gick ut i flest upplagor var Hildebrand – Vessberg (från 1935 Hildebrand – Kraft) och Herlitz (från 1950 Herlitz – Johansson). Jag kommenterar dessa båda eftersom de var och en på sitt sätt var avvikande i fråga om sin demokratisyn.

I 1933 års utgåva av Hildebrand – Vessbergs lärobok förekom en aspekt på den allmänna rösträtten, som jag ej funnit i någon annan lärobok. Såsom skäl mot allmän rösträtt anfördes ... ”rösträtten är ingen medfödd rätt utan ett offentligt uppdrag” (s. 12-13). Rösträttens utvidgande sågs ej som ett demokratiskt genombrott utan såsom något nödvändigt som måste accepteras. Läroboksförfattarna menade att arbetarna saknade förutsättningar att rätt bedöma samhällets invecklade förhållanden och det fanns risk för att de endast skulle tillgodose sina egna intressen och det gällde nu ”att kalla även den stora mängden (i 1938 års upplaga utbytt mot de stora massorna) till delaktighet i det politiska livets inflytande och ansvar.” (s. 12-13).

Herlitz’ lärobok avvek på ett annat sätt, nämligen så att redan 1932 års upplaga innehöll relativt mycket om demokrati. Han framhöll att vårt statsskick var demokratiskt och representativt och han ställde upp två kriterier för att kalla ett statsskick demokratiskt a) att hela folket skulle ha rätt att delta i statslivet b) att maktens tyngdpunkt skulle ligga hos folket (här åberopade han Rousseaus idé om folksuveräniteten) (s. 8-10). Båda dessa krav ansåg han att Sverige uppfyllde – det första genom den allmänna rösträtten och det andra genom att ett parlamentariskt styrelsesätt införts i Sverige. En fyllig presentation av partiernas framväxt, program och funktioner i en demokrati gjordes.

Förutom den fria kritikrätten betonades den personliga friheten, den fria opinionsbildningen och varje människas lika värde. Mot bakgrund av dagens debatt om egenintresse kontra allmänintresse hos de förtroendevalda kan det vara av intresse att återge de synpunkter i frågan som redovisades i läroboken. Han ställde höga krav på de förtroendevalda – de ska ”inte bara utöva en rättighet utan också fylla en plikt i det helas tjänst” och därför krävdes det kunskap om och erfarenhet av samhällslivets byggnad, kärlek till fosterlandet och beredskap att offra egna små intressen för fosterlandets välfärd (s. 135-136).

Sammanfattningsvis kan sägas att demokratiinslagen i läroböckerna omkring 1930 är få och att läroböckerna i allmänhet knappast försöker beskriva det demokratiska styrelsesystem som vi då hade. Om ordet demokrati förekommer är det liktydigt med att allmänna rösträtt har införts. Samtidigt kan konstateras att läroboksförfattarna beskrev, i vissa fall ganska utförligt, vissa företeelser som hör demokratin till såsom rösträttsregler och röstsammansättningsregler. Demokrati som styrelsesätt är definierat endast i de två böcker som utgjorde undantag dvs hos Hans Larsson och Nils Herlitz.

Demokratiframställningen omkring 1950

1950 års skolbeslut innehöll som tidigare betonats klara och tydliga signaler om att demokratins principer skulle ligga till grund för skolans verksamhet, varför mera utförliga svar på mina frågor var att förvänta. I jämförelse med 1930 har en ny lärobok granskats. I samband med försök med 9-årig enhetsskola inrättades ett självständigt ämne, samhällskunskap, som lästes 5 veckotimmar på högstadiet. Läroboken i medborgarkunskap försvann från arenan 1955 då fortsättningsskolan avskaffades.

Det är svårt att sammanfatta det typiska demokratiinnehållet i läroböckerna från början av 1950-talet: dels skedde då stora organisatoriska förändringar på skolans område t.ex. försök med enhetsskola, fortsättningsskolans avskaffande, en förändring av folkskolan, infö-

randet av allmän linje på gymnasiet, dels varierade demokratiinnehållet i läroböckerna mer än omkring 1930. Först redovisar jag några gemensamma drag och därefter avvikelser av intresse.

I jämförelse med demokratiframställningen i läroböckerna omkring 1930 har det generellt sett skett en markant förändring. Alla undersökta läroböcker omkring 1950 översatte ordet demokrati med folkvälde, folkstyre: en politisk demokrati sades vara en statsform där högsta makten tillkommer folket och skillnaderna mellan direkt och representativ demokrati klargjordes. Inte alla men de flesta av följande kännetecken på politisk demokrati presenterades i alla läroböckerna: allmän och lika rösträtt, fria och hemliga val, flerpartisystem, de s.k. politiska rättigheterna yttrande-, tryck-, åsikts- och föreningsfrihet, rätten att kritisera och kontrollera de styrande, personlig säkerhet och frihet genom lagarna, likhet inför lagen och majoritetsregeln som beslutsform. Generellt sett kan man säga att det är den liberala uppfattningen om demokrati som är förhärskande i läroböckerna dvs att demokrati endast är en beslutsform. I ett par av läroböckerna i det nya ämnet samhällskunskap framhölls emellertid att demokrati också borde tillämpas på politikens innehåll. Individen i en demokrati skulle garanteras ekonomisk grundtrygghet och social omvårdnad, och demokratin skulle sträva efter ekonomisk utjämning.

När det gäller den fortsatta redovisningen av läroböckernas demokratiframställning kan man dela in läroböckerna i utförlig, mindre utförlig eller – i vissa fall – ingen framställning alls. Endast de med utförlig beskrivning – av förutsättningar, problem och övergripande värden för demokrati – redovisas här. Det framhövdes i dessa läroböcker bl. a. att i ett demokratiskt land måste folkbildningen vara hög, och medborgarna måste ha möjlighet att bilda sig en egen uppfattning i politiska frågor och således sågs fri opinionsbildning, ett väl utvecklat organisationsväsen och en kritisk press som viktiga förutsättningar för demokrati.

Det problem för demokratin som genomgående togs upp var det svaga politiska intresset och i samma andetag uppmanades medborgarna att mera aktivt delta i debatt och opinionsbildning och i större utsträckning åta sig förtroendeuppdrag (jfr Herlitz' krav på de förtroendevalda s. 14). Endast tre av läroböckerna med utförlig framställning diskuterade och propagerade för demokratin övergripande värden såsom aktning för människovärdet, demokratin grundidé, tolerans och samarbete mellan individer och grupper samt respekt för demokratin spelregler.

Ordet demokrati fick i synnerhet efter andra världskriget en positiv värdeladdning, vilket förmodligen bidrog till att dess användningsområde utökades. Detta blev tydligt märkbart i läroböckerna. Så t.ex. betecknade en av gymnasieböckerna de politiska systemen i Sovjetunionen och Hitlertyskland som totalitära demokratier och en annan gy-bok återgav en vanlig kommunistisk definition av demokrati-begreppet dvs demokrati är en styrelse som handlar i folkets intressen.

I samtliga läroböcker nämns, med betoning på nämns, ordet företagsdemokrati, medan kulturell och ekonomisk demokrati förekommer endast i några få läroböcker. Ekonomisk demokrati gavs olika förklaringar antingen = samhällssystem som syftar till ekonomisk jämlikhet eller = socialisering eller = ett samhälle där inkomst och förmögenhetsskillnader är obetydliga eller inga.

I en av gy-läroböckerna förekom det jag kallar för direkt influens från den vetenskapliga debatten dvs att citat från etablerade statsvetare återgavs i läroboken. Det var Herbert Tingsten som citerades vid två tillfällen – det ena när den liberala demokratin strävde att skydda medborgarna mot en alltför stark maktkoncentration hos staten diskuterades. Det hette då, att i frihetens intresse "... all lagstiftning i socialistisk riktning måste motarbetas." (Norrman 1967: 22; från Tingsten 1945: 164). Det andra i samband med att spelreglerna i en demokrati togs upp till debatt "demokrati förutsätter en jämvikt mellan gemenskap och splittring mellan samverkan och strid. Man måste vara ense om vissa ting, i varje fall att de

demokratiska spelreglerna skola tillämpas, ..." (Norrman 1967: 21; från Tingsten 1945: 133). I samma lärobok dök även s.k. indirekt influens upp dvs. utsagor vars vetenskapliga ursprung är möjliga att härleda. Jörgen Westerståhls aspekt på demokrati som en styrelseform som måste erövras av varje släktled refererades (Norrman 1965: 92; från Westerståhl 1954: 15). I två av gymnasieläroböckerna förekom varningar för "propagandans snedvridande verkningar i opinionsbildningen" (Björkblom 1963: 153) och förslag på att det kunde avhjälpas genom att eleverna i demokratisk anda fostrades till att kritisera propaganda.

Sammanfattningsvis kan följande sägas om beskrivningen av demokrati-begreppet i läroböckerna omkring 1950. Alla läroböcker hade en framställning där den västerländska liberala beslutsdemokratin beskrevs även om utförligheten växlade. Några av läroböckerna i det nya ämnet samhällskunskap hade en med tanke på stadiet utförlig behandling av demokratin. Förutom att de menade att demokrati också skulle omfatta innehållet i politiken beskrev de demokratin förutsättningar, problem och övergripande värden.

Att gymnasiet läroböcker skulle ha ett mer omfattande demokratiinnehåll än enhetsskolans kunde man förvänta sig, om man inte närmare kände till vilken ställning ämnet hade på respektive stadium. I enhetsskolan var samhällskunskap ett självständigt ämne med allt vad det innebar av entusiastiskt nyskapande, medan samhällsläran på gymnasiet fortfarande var en ganska obetydlig del av historieämnet även om samhällsläran på den 1953 nyinrättade allmänna linjen fått en starkare ställning. Först efter det att samhällskunskap blivit ett självständigt ämne på gymnasiet 1960 började gymnasieläroböckerna uppvisa en mera utförlig demokratiframställning än de ovan nämnda enhetsskoleläroböckerna. Detta gällde i synnerhet en av de undersökta läroböckerna, Norrman – Boalt. Denna lärobok gav dessutom flera exempel på influens från den vetenskapliga debatten och på att ordet demokrati fått utökat användningsområde.

Demokratiframställningen omkring 1970

Resultaten från 1970 blir mera preliminära än de från 1930 och 1950 eftersom ett antal läroböcker från denna period ännu återstår att undersöka. Två viktiga skolreformer trädde i kraft under 60-talet. Grundskolan blev obligatorisk genom Lgr 62 och den nya gymnasieskolan infördes genom Lgy 65. Jag redovisar läroböckerna för grundskolans högstadium för sig och gymnasieläroböckerna för sig. Ett skäl till detta är att samhällskunskap nu blivit ett självständigt och betydelsefullt ämne i det nya gymnasiet och att skillnaderna i demokratiframställning i de båda stadiernas läroböcker blivit större, och det har därmed blivit mindre meningsfullt att redovisa dem tillsammans.

Framställningen av vårt demokratiska styrelsesätt i grundskolans läroböcker i samhällskunskap skilde sig något från den beskrivning av demokratin som gavs i enhetsskolans läroböcker omkring 1950. I stort gavs samma beskrivning av den liberala beslutsdemokratin med dess karaktäristiska fri- och rättigheter – demokrati definierades som ”en stat där medborgarna styr sig själva”. Man kunde kanske förvänta sig att beskrivningen av demokratin skulle ha fördjupats, men det är snarare så att vissa aspekter på demokratin ej har tagits upp. Ett omnämnande av de övergripande värdena i en demokrati, att demokrati också kan gälla politikens innehåll och en framställning av demokratins historiska ursprung saknades i de läroböcker som jag undersökt. Däremot kan man säga att demokratin gavs en mera konkret och pedagogisk framställning genom att läroboken vid sin förklaring av kommun och riksdag jämförde med en förening.

Lärobok nr 1 Nilsson – Moding

En mer nyanserad diskussion om demokrati började föras i det nya gymnasiets läroböcker i samhällskunskap. Jag väljer att först redovisa demokratiframställningen i den lärobok som tog upp mest om demokrati, Clarence Nilsson – Philip Moding 1969. Det påpekades inledningsvis att demokrati blivit ett ”honnörsord” som praktiskt taget alla stater på jorden bekänner sig till, vilket gjort att begreppet fått den

mest skiftande innebörd. Det var den västerländska uppfattningen av liberal demokrati som dominerade framställningen med en uppräkningslista av de gängse kännetecknen som allmän och lika rösträtt, de politiska friheterna och rättssäkerhet. Det framhölls att ”Demokrati skall ses, har vi sagt, som en metod, som ett sätt att samverka och fatta beslut.” (s. 52) och att demokrati som styrelsesätt inte ger särskilt mycket upplysning om den politik som förs i staten. Innehållet i politiken ”kan vara präglad av socialdemokratiska eller liberala eller konservativa mål” (s. 52). Här anar man indirekt influens från Tingsten: 1945: 57). Dessutom diskuterades svårigheten att skilja mellan formell och reell demokrati.

Som exempel på att det inte räckte med att ikläda sig demokratins former togs förhållandena i Sovjetunionen, där visserligen allmän rösträtt rådde, men där folkrepresentationen saknade reellt inflytande. Det sovjetiska systemet förklarades i läroboken med serien Folket = Proletariatet = Kommunistiska Partiet = Stalin och tvång sades ersätta demokratins fria diskussion och personliga frihet. Läroboken framhöll att en viktig faktor saknades i det formella sovjetiska systemet nämligen frihetsprincipen, som är karaktäristisk för den reella demokratin. I detta sammanhang förekom ett av flera exempel på direkt influens från den vetenskapliga debatten genom citat av Tingsten: ”Demokrati är både majoritetstyre och politisk frihet, men det är den politiska friheten som i samtidens debatt står i förgrunden. Enligt demokratins utgångspunkter är det först den efter en fri debatt tillkomna majoriteten, som har rätt att styra under hänsyn till de sårmeningar, som framkommit under debatten. Det gäller, liksom i diktaturen, att vinna allmän anslutning men genom debatt och allmän uppgörelse, icke genom tvång och propaganda.” (s. 45, från Tingsten 1967: 149).

Läroboken gjorde en uppställning mellan den ideala demokratin och den renodlade icke-demokratin enligt följande:

respekt för människan kontra förakt för människan
hävdande av individens autonomi kontra hävdande av auktoriteten

diskussion kontra tvång
rättssäkerhet kontra personlig otrygghet
(s. 49)

I läroboken fördes också en diskussion om den fria debattens roll – ingen sitter inne med den absoluta sanningen. Det är en grundtanke i demokratin, betonades det, att alla åsikter skall ha fritt spelrum och att besluten från de styrande skall redovisas öppet och att medborgarna skall kunna kontrollera dem.

Även frågan om vilka problem vår egen demokrati hade behandlades. Det fanns en risk för att politiken även i våra välutvecklade länder kunde bli en uppgift bara för specialister, hette det. Läroboken frågade sig i vilken riktning utvecklingen gick – en gång i tiden ansågs fattigdom skapa ointresse för politik och nu var frågan om inte välståndet med dess möjligheter att förverkliga olika intressen skapade politisk passivitet. Som skäl för denna utveckling angavs att de politiska frågorna blivit så komplicerade att den enskilde medborgaren fått svårt att förstå dem. Det är också möjligt, menade läroboksförfattarna, att inte heller de förtroendevalda riktigt kan förstå vad som skall beslutas och risken finns då att besluten blir alltför mycket påverkade av den teknokratiska och/eller byråkratiska elit som besitter specialkunskaper på skilda områden.

Det pris som demokratin kunde få betala för den fria tävlan mellan olika åsikter, påpekades det, var att motsättningarna mellan olika intressen kunde leda till instabilitet och ineffektivitet – här gav läroboken ytterligare ett exempel på direkt influens. Ett citat av Tage Erlander var infört: Det skulle vara "orimligt förneka, att problemet om hur man skall kunna förena en utbyggd demokrati och en rimlig grad av effektivitet har en ständig aktualitet för den som under inga förhållanden vill ge avkall på de demokratiska principerna" (s. 49). Ett annat problem eller snarare hot mot demokratin som togs upp i läroboken var konsekvenserna av en ohämmad politisk propaganda – som exempel gavs händelserna i Tyskland under nazismen. Det varnades för alla sorters ideologier som framhöll brutalitet och aggressivitet, men det betonades att hur extrem en politisk grupp agitation än var,

måste den i en demokrati bekämpas med lagliga medel.

Ett för demokratin viktigt principiellt problem är i vilken utsträckning majoriteten måste ta hänsyn till minoriteten vid beslutsfattandet. Ett annat problem är vilken grad av tolerans som skall råda mot icke-demokratiska yttringar. Läroboken behandlade båda dessa frågor genom att citera några rader av Herbert Tingsten i en faktaruta, en faktaruta i denna lärobok innehöll material som belyste och kompletterade den löpande texten, "... demokratin förutsätter en jämvikt mellan gemenskap och splittring, mellan samverkan och strid. Man måste vara överens om vissa ting, i varje fall om att de demokratiska metoderna skola tillämpas, ty om betydande grupper vägra att böja sig för majoritetens beslut och med alla medel sträva till makt, hotas folkstyrelsen med upplösning" (s. 46, från Tingsten 1945: 133).

I samma faktaruta framfördes synpunkter på de demokratiska spelreglerna av Alf Ahlberg, f.d. föreståndare på Brunnsvik, som menade att demokrati som samlevnadsform existerar under så stor frihet och så lite tvång som möjligt och att de mest skilda meningar får bekämpa varandra men i en debatt måste man acceptera de intellektuella spelreglerna (han jämför med reglerna i schack) dvs. de gemensamma uppfattningarna om vad som är rätt och orätt, hederligt och ohederligt.

Ytterligare aspekter på de demokratiska spelreglerna framfördes i faktarutan av filosofen Ortega y Gasset, som menade att de moraliska och demokratiska normerna är historiska produkter och att demokrati inte är detsamma som ett slags allmän uppkäftighet. Det är självklart, menade han, att man i en demokrati skall tänka fritt och ifrågasätta officiella sanningar, men "den demokratiska kampen måste försiggå under gemensamt accepterade av kultiverade former ... Men däri måste även ingå respekt för andra tänkesätt än mitt eget, hänsynsfullhet, strävan att försöka förstå och leva sig in i skilda ståndpunkter, resonlighet, vad man skulle vilja kalla debattkultur" (s. 46-47 ledare i SvD 1966-02-09) – de i faktarutan citerade författarna är ytterligare exempel på graden av influens från den vetenskapliga de-

batten. Hänsyn till andra och respekt för andras åsikter poängterades även på annan plats i läroboken som ett viktigt värde för demokratin.

När styrelsesättet i de nya enpartistaterna i Afrika diskuterades betecknades det som diskussionsdemokrati dvs. att målen inte medlen skulle vara det väsentliga och att den allmänna viljan bäst skulle förverkligas genom att makten låg hos ett parti dit alla hade tillträde och inom vilket fri diskussion skulle vara tillåten. På grund av de stora ekonomiska och sociala problem som rådde i dessa länder ansågs det förståeligt om de var mer benägna för den samhörighet och den centrala statliga ledning av utvecklingen som socialismen innebar än för vårt västerländska partisystem. I detta sammanhang återgavs ett uttalande av Tanzanias president, Julius Nyerere – ”Vi befinner oss i ett sådant krisläge (en jämförelse har gjorts mellan masspartisystemet och den politiska samlingen som kan ske i västerlandet i ett krisläge), och tills vi vunnit vårt krig mot fattigdomen, okunnigheten och sjukdomen kan vi inte låta vår enighet gå förlorad därför att man önskar, att vi skall följa följa reglerna i någon annans handbok.” (s. 51 – citatet av Nyerere är att beteckna som direkt influens). Detta kommenterades i läroboken med den ur demokratisynpunkt viktiga frågan: ”Hur långt kan man, med hänvisning till det svåra läget, inskränka medborgarnas frihet och ändå tala om demokrati?” (s. 52)

Ett problem som togs upp till diskussion var i vilken utsträckning den s.k. inre demokrati var förhärskande inom de större organisationerna i vårt politiska system. Frågan aktualiserades i hög grad av att organisationernas inflytande både i samhället i stort och över de enskilda medlemmarna ansågs ha ökat. Läroboksförfattarna menade att risken för att makten koncentrerades till ett fåtal mera kunniga och välinformerade specialister i toppen visserligen fanns, men de såg problemet mera som att medlemmarna var ganska ointresserade av att engagera sig i organisationernas interna arbete – ”högst 10 % av medlemmarna torde vara aktiva i sådana sammanhang.” (s. 129). Såsom förslag till lösning på såväl den

yttre (demokratin i hela samhället) som den inre demokratin betonades vikten av kunskap och information mellan ledningen och medborgarna/medlemmarna och inte minst viktig ansågs den information vara som gick andra vägen dvs. från medborgarna/medlemmarna till ledningen. Det hävdades därvid att de stora organisationerna försökte ge sina medlemmar ökad information och kunskap genom tidsskrifter och studiecirklar.

Ytterligare synpunkter på den interna demokratin i de politiska partierna gavs i en faktaruta, med titeln – Partidemokrati finns den? Från en ledare i DN återgavs en intervju med Tage Erlander, som menade, att partiaktiviteten inom det socialdemokratiska partiet inte var sämre än inom de övriga partierna men att mycket kunde göras för att bredda kontaktutbytet i partiorganisationen. I ledaren presenterades också Robert Michels berömda ”oligarkins järnlag” och några statsvetares invändningar mot den.

Henry Valen menade, att alltför få vetenskapliga undersökningar gjorts av hur partier fungerar för att en sådan slutsats skulle kunna dras. Lars Sköld och Agne Gustafsson poängterade att beslutsprocessen i en stor organisation var mer invecklad än vad Michels tes angav även om de var överens om att ledarskiktet i ett parti hade stort inflytande på dess politik. Avslutningsvis betonades att man därmed inte kunde säga att partierna var odemokratiskt styrda, eftersom alla inte kan ha lika stor reell makt i ett parti. Kärnpunkten i den inre demokrati i ett parti låg snarare i att ”ledarna handlar i överensstämmelse med medlemmarnas önskemål.” (s. 99), men svårigheten låg just i att ta reda på medlemmarnas önskemål! Citatet från Erlander är direkt influens och de återgivna uttalandena av Michels, Valen, Sköld och Gustafsson är att betrakta som exempel på indirekt influens. Ännu ett problem för den interna demokratin i partierna nämndes, nämligen kandidatnomineringsförfarandet, vilket också påverkar demokratin i hela samhället. Risk för skendemokrati ansågs föreligga om inte partimedlemmarna engagerade sig mer i nomineringsförfarandet.

Direkt influens förekom även i en faktaruta där läroboken redovisade Alf Ross' metod att försöka mäta graden av demokrati genom att undersöka dess intensitet, effektivitet och extensitet. Man kan alltså icke helt enkelt säga, att en statsform är demokratisk, när statsmakten tillkommer folket. Det är nämligen inte fråga om ett enkelt antingen – eller. "Det är bättre att säga att en stat är demokratisk i den mån som statsmakten tillkommer folket." (s. 51, från Ross 1963: 93).

I en annan faktaruta förekom ytterligare influens från Herbert Tingsten – där gavs en kort historik över demokratins utveckling under 1900-talet, varvid den indelning av jordens länder i demokratier och icke-demokratier som Tingsten använt redovisades. (s. 44, från Tingsten 1967: 39).

Lärobok nr 2 Björkblom m.fl.

Nästa lärobok som granskats är Björkblom – Altersten m.fl. 1972. Endast likheter och avvikelser av intresse i demokratiframställningen redovisas jämfört med föregående lärobok. Samma liberala demokratibegrepp med de vanliga kännetecknen presenterades och diskuterades. Därutöver beskrivs i denna lärobok vilken innebörd demokrati hade enligt kommunistisk ideologi – den socialistiska demokratin är i egentlig mening den enda riktigt demokratiska, eftersom den stöder sig på folket/arbetarklassen (jfr den definition som anförts ovan). I samband med denna beskrivning presenterades också den kommunistiska synen på den västerländska demokratin dvs. att en härskande klass av kapitalister förtrycker övriga klasser i samhället och de båda sidornas (kommunistanhängare och kommunistmotståndare) propagandainvektiv mot varandra – "Den borgerliga demokratin döljer hycklande härskarmakten hos de exploaterande klasserna" ... "att kommunistregimerna genom att kalla sig demokratier försöker dölja ofrihet, förtryck och våld" (s. 119).

Ett avsnitt i läroboken ägnades åt kritisk analys av den västerländska demokratin. Det var i synnerhet två författares synpunkter på demokrati och samhälle som refererades, C.B. Macpherson och Herbert Marcuse. Jag börjar

med den kanadensiske statsvetaren Macphersons *The Real World of Democracy*. Han laborerar där med olika demokratibegrepp dels demokrati i inskränkt mening innebärande ett styrelsesätt, där folket kan kontrollera de styrande dvs de liberala demokratierna i västländerna, dels demokrati i vidare bemärkelse, vilket innebär att ett styrelsesystem kan kallas demokratiskt om det strävar efter jämlikhet. Det senare gäller, menar han, både för avantgardestaterna och för u-länderna. I verkligheten betyder hans definitioner av demokratibegreppet att i det närmaste alla stater på jorden kan kalla sig demokratiska. Hans något kontroversiella syn på demokrati presenterades i läroboken utan annan kommentar än att hans bok "har mötts såväl med uppskattning som skepsis och kritik" (s. 128). I nästa upplaga av läroboken har avsnittet om Macpherson tagits bort.

Macpherson kritiserade också att den privata äganderätten till produktionsmedlen i de kapitalistiska samhällena är koncentrerad till ett fåtal, vilket förhindrar att jämlikhet uppnås. Han föreslår att rätten att förvärva produktionsmedel i marknadssamhällena måste begränsas om människorna skall kunna uppnå frihet och jämlikhet och bevara sina högt värderade friheter och individualism. Friheter som förhindrar reformer kan inte tillåtas – principen vid förändring av ett samhälle blir då "att nuvarande friheter offras för en vision av en fullständigare framtida frihet med större jämlikhet" (s. 130).

Nästa i läroboken återgivne kritiker av det kapitalistiska konsumtions-samhället är filosofen Herbert Marcuse, som i sin bok *An Essay on Liberation*, bl. a. menade att "Konkurrens-moralen och förvärvsbegäret (i det kapitalistiska samhället) har tvingat in människan i en ny ofrihet – behovet att äga och konsumera materiella ting har blivit ett tvång." (s. 130). Då någon opposition mot systemet ej skapats, eftersom individerna "indoktrinerats till fullständig anpassning till det etablerade samhället", måste ett mänskligare samhälle åstadkommas genom en total omvälvning/revolution, men den skall inte ledas av arbetarklassen, eftersom den är manipulerad utan av udda

grupper såsom "beatniks, hippies, revolterande studenter och flower-power-grupper" (s. 132).

Marcuse betonade samtidigt att i denna kamp för ett bättre samhälle måste man "gå hårt fram" mot dem som opponerar mot förändringen och "... visa en målmedveten intolerans". Intoleransen skulle främst gälla rörelser från höger medan rörelser från vänster skulle tolereras. Läroboken avslutar resonemanget om Marcuses intoleransbegrepp med kommentaren att detta skiljer sig markant från demokratins betoning av tolerans – framställningen om Macpherson och Marcuse utgör exempel på direkt influens.

I läroboken ägnades ett kapitel åt jämlikhetsfrågan. Det sades inledningsvis att det är omtvistat huruvida jämlikheten är en väsentlig del av demokratins, men det finns alltid någon sorts samband mellan demokrati och jämlikhet, ansåg läroboksförfattarna, eftersom de styrande måste ta hänsyn till majoritetens krav – "Privilegier kan endast bestå så länge de godtas av folkflertalet" (s. 134). Den sociala jämlikheten t. ex. i vilken utsträckning sociala barriärer rivits diskuterades. Likaså framfördes olika aspekter på hur långt en ekonomisk utjämning skulle kunna gå i ett samhälle.

Även i detta avsnitt förekom direkt influens – läroboken hänvisade till Michael Youngs bok *Intelligensen som överklass*, där han hävdade att det i framtidens samhälle kommer att skapas "en överklass, som innehar sin maktställning på grund av konstaterad högre intelligens hos medlemmarna" (s. 140). Ytterligare en delrubrik i avsnittet var jämlikhet i arbetslivet, som huvudsakligen behandlade utjämning mellan anställda i offentlig och privat tjänst och mellan tjänstemän och arbetare. Nästa jämlikhetsfråga som belystes var frågan om kulturell jämlikhet i betydelsen av att "alla ska ha lika möjlighet att bli delaktiga i de kulturella värdena". Det påpekades att den unga generationen redan hade denna möjlighet genom den obligatoriska skolan, men att det inom den äldre generationen fanns stora brister i utbildning och kunskaper, vilka skulle kunna avhjälpas genom utökad vuxenutbildning. Avsnittet avslutades med diskussion av

den mest kontroversiella jämlikhetsfrågan, jämlikheten mellan män och kvinnor – genom att på detta sätt knyta jämlikheten till demokratin gör sig läroboken till tolk för något annat än bara beslutsdemokrati nämligen att demokrati också handlar om politikens innehåll.

Lärobok nr 3 Garland m.fl.

Den tredje av de gymnasieläroböcker från denna period som jag undersökt är Sven Olof Garland och Staffan Helmfrids m.fl., 1969. Denna lärobok har en annorlunda framställning av demokratibegreppet än de båda andra. Avsnittet inleds med en skiss över individens roll i det politiska systemet. Den första fyrkanten i skissen har rubriken, Samhällsmiljön, varifrån individers och gruppers önskemål och krav utgår. Dessa tas sedan om hand i nästa fyrkant med rubriken, Organisationer och Massmedier, som samlar ihop och formulerar kraven (aggregerar och artikulerar) och skickar dem vidare till den sista fyrkanten med rubriken, Beslutande organ, där de politiska besluten fattas, ofta efter kompromisser. De beslutade åtgärderna påverkar sedan individer och grupper i samhället.

Läroboken ser alltså människan och politiken som ett kretslopp, en ständig sam- och växelverkan mellan "väljare, privata grupper, organisationer, partier, riksdag, regering och förvaltning", när det gäller systemet i Sverige (s. 94).

Det betonas att oppositionspartier som vi har i vårt demokratiska system är ganska sällsynta i världen i övrigt (endast ca 30 av världens då ca 130 stater hade en legal opposition) och att just politisk frihet med rätt till opposition är ett av de viktigaste kännetecknen på demokrati. Hur oppositionsrörelser i allmänhet behandlas uttrycks i följande citat: "I detta ögonblick utövar politiskt ledande grupper på skilda håll i världen den uråldriga konsten att fängsla, lem-lästa och döda sina motståndare. Just när ni läser detta försöker i en rad länder regering och opposition betvinga varandra med våldsmetoder. Utan all fråga är användandet av våld alltfjämt det vanligaste sättet att behandla sina motståndare" (s. 95, direkt influens från Dahl 1966).

När läroboken diskuterar de politiska fri- och rättigheterna framhålls att FN:s rättighetsförklaring består av två huvuddelar—å ena sidan de s.k. politiska och civila rättigheterna såsom rätt till liv, personlig integritet och de i de demokratiska länderna så omhuldade tanke- yttrande- och föreningsfriheterna—å andra sidan de ekonomiska och sociala och kulturella rättigheterna innebärande att rätten till arbete och social trygghet sätts i främsta rummet. De förstnämnda rättigheterna som fick sin formulering i 1700-talets Frankrike och Amerika har haft, påpekas det, kolossalt inflytande på utvecklingen i Europa och Amerika. Kommuniststaterna i öst betonar de ekonomiska och sociala rättigheterna och anser att det kapitalistiska systemet har stora brister i detta avseende. Läroboken framhåller att de flesta länder i världen är mycket intresserade av de ekonomiska och sociala rättigheterna, eftersom länderna strävar efter att införa ett välfärdsamhälle. I detta sammanhang anförs att: "Européer och amerikaner har dock ingen anledning att förhäva sig. Den politiska friheten är inte så gammal i Europa (se läroböcker i historia)." (s. 97). De klassiska fri- och rättigheterna avskaffades i Italien under fascismen och i Tyskland under nazismen.

En något annorlunda förklaring av den västerländska demokratin ges—följande fem utmärkande drag ställs upp:

1-Att lagar beslutas av parlament (riksdag, folkrepresentationen) och tillämpas av en statsförvaltning, som lyder under en politiskt ansvarig regering. —

2 Att rättskipning sker genom oberoende domstolar.

3 Att olika intressen i samhället förs fram av organisationer och partier i fri tävlan.

4 Att politisk information och åsiktsbildning sker genom självständiga och differentierade kommunikationsmedia

5 Att förändringar i regeringens sammansättning och i samhället i allmänhet genomföres i ett system av fria val och konkurrerande partier." (s. 99)

Ett sådant samhälle kallade läroboken pluralistiskt dvs. där olika åsikter och intressen kan göra sig gällande. En karta och ett diagram

över styrelsesätten i världens länder visade att det som betecknades som kommunistländer omfattade nästan dubbelt så många människor som de västerländska demokratierna. Det påpekades att klassificeringen av länderna är något godtycklig och att ordet demokrati även används i kommunistländerna men då i betydelsen av "social jämlikhet (i princip) och frånvaro av privat ekonomisk maktkoncentration" (s. 101). Vid resonemang kring uppdelningen av länderna förklarades skillnaderna mellan den parlamentariska demokratin i Europa och presidentdemokratin i USA och Latinamerika.

Det påpekades att en viss liberalisering skett i vissa kommunistländer. Som exempel togs händelserna i Tjeckoslovakien 1968—ett reformprogram som den tjeckiske premiärministern Cernik föreslog parlamentet refererades. Det: innehöll bl. a. följande: regeringen lovade att garantera de mänskliga fri- och rättigheterna, att man skulle samarbeta med andra politiska partier när beslut skulle tas. "Vi måste ge alla politiska partier, sociala grupper och medborgare utan anknytning till politiska partier möjligheten att utöva inflytande på regeringsmakten" (s. 160). (Boken trycktes före invasionen från Warszawapaktländerna.)

Läroboken gav styrelsesättet i de nya staterna i Afrika en speciell beteckning. De karaktäriserades som styrda demokratier eller demokratier under förmyndare dvs. de hade en demokratisk författning men styrdes diktatoriskt. (Uttrycket styrd demokrati, guided democracy, kommer från den indonesiske diktatorn Sukarno). Det framhölls att man t.ex. i Tanzania försöker göra det möjligt för lokala partiorganisationer att sätta upp kandidater till Partiet, vilket skall vara öppet för alla.

Sambandet mellan ett lands ekonomiska utveckling och (förutsättningar för) politisk demokrati togs också upp vid beskrivningen av förhållandena i Japan efter 1945. Visserligen infördes det demokratiska systemet som råder i Japan genom amerikansk påverkan, men det japanska samhället har snabbt blivit pluralistiskt och organisationsväsendet har utvecklats, något som, påpekas det, sannolikt bidragit till Japans ekonomiska frammarsch. Det

betonades också att det samband som anses råda mellan politisk demokrati och ekonomisk utveckling inte gällde för utvecklingen i Tyskland och Japan under mellankrigstiden.

Avslutningsvis diskuterade läroboken vem som har makten i ett samhälle och refererade två sociologers synpunkter i frågan. C. Wright Mills menade, att massamhällen med en eller ett fåtal eliter såsom Sovjetunionen och USA ej kan räknas som demokratiska, medan gruppssamhällen, där mellaninstanserna såsom politiska partier, fackföreningar och organisationer kan förmedla kontakt mellan folks intressen är demokratiskt styrda. Gerhard E. Lenski ansåg, att USA och Sverige representerar två ytterligheter när det gäller politiskt inflytande. I USA är det fortfarande "the propertied classes and their allies" (s. 206) som dominerar den politiska makten, medan dessa grupper har begränsat inflytande i Sverige. I stället ligger den politiska makten i Sverige hos välorganiserade partier och organisationer. Det påpekas att det i de västerländska demokratierna finns ett flertal maktcentra, som samverkar intimt på olika sätt.

Sammanfattningsvis kan sägas att demokratiframställningen i de undersökta grundskoleläroböckerna i samhällskunskap var relativt kortfattad. Visserligen presenterades den liberala beslutsdemokratin med dess kännetecknen, men om man jämför med enhetsskolans läroböcker i början av 1950-talet har en inskränkning skett. De tre gymnasieläroböckerna hade en mera utförlig beskrivning av och diskussion omkring demokratibegreppet.

I synnerhet i Nilsson-Modings lärobok fördes en relativt djupgående diskussion om demokratins olika problem såsom demokratins spelregler, spänningen mellan majoritet och minoritet och den inre demokratin i större organisationer inbegripet de politiska partierna. I dessa diskussioner använde sig läroboksförfattarna av åtskilliga citat från den vetenskapliga debatten – den vetenskapliga influensen har i denna lärobok varit omfattande.

I Björkblom & Alterstens m.fl. lärobok förekom två avsnitt som ej fanns med i de båda andra läroböckerna. Det ena gällde kritiken av den västerländska demokratin. Förutom att

Macphersons omdiskuterade syn på demokrati refererades innebärande att nästan alla styrelsesätt i världen blev demokratiska återgavs även Marcuses kanske ändå mer uppseendeväckande förslag till revolution av det kapitalistiska samhället nämligen att udda grupper, som ej var indoktrinerade av systemet skulle leda denna revolution. Det andra avsnittet diskuterade ingående jämlikhetsfrågor ur olika aspekter.

Garland & Helmfrids lärobok betonade att demokrati är ett samspel mellan individen i sin samhällsmiljö och organisationer och massmedier och de beslutande organen (regering, riksdag och förvaltning). Läroboksförfattarna menade att det förutom de västerländska demokratiernas tolkning av FN:s rättighetsförklaring – dvs. att rätt till liv, egendom och de politiska rättigheterna framhävs – fanns även en annan tolkning av rättighetsförklaringen nämligen den ekonomiska och sociala sidan dvs. att medborgaren skall ha rätt till arbete och social trygghet, vilket betonas av kommunist- och u-länderna. Läroboken gav också exempel på samband mellan ekonomisk utveckling och utveckling mot demokrati såsom Japan efter 1945 och i någon mån Japan och Tyskland 1860 till omkring 1920. Samtidigt påpekades att utvecklingen i de båda länderna under mellankrigstiden var undantag från ovan nämnda samband.

Demokratibegreppets anknytning till historien

Jag vill avslutningsvis nämna något om vilken historisk förankring demokratin gavs i läroböckerna. I såväl Helgers som Rydéns läroböcker i medborgarkunskap omnämndes förhandlingarna vid härads- och landskapstingen och kungavalen vid Mora stenar som tidiga uttryck för demokratiska drag hos svenskarna. Rydéns lärobok innehöll, förutom hans redan omnämnda avsnitt om de skandinaviska folkens storhet, en passus som är värd att notera – han gav Engelbrekts ovan omnämnda unionsfientliga parti i början av 1400-talet beteckningen demokratiskt. I Herlitz' lärobok

från början av 1930-talet påpekades att vårt statsskick sedan länge haft demokratiska inslag i form av att bönderna under lång tid varit representerade i vår riksdag. Han menade också att våra nuvarande fri- och rättigheter, som är typiska för demokratin, inte går tillbaka på franska revolutionens frihetsidéer utan har sitt ursprung i den inhemska traditionen, som bygger på konungens ed i den gamla kungabalken. I läroböckerna kring 1950 tillkom att demokrati var ett grekiskt ord som betydde folkstyrelse, men den antika demokratin förklarades i allmänhet inte närmare. De redan angivna "demokratiska" inslagen från den inhemska historiska traditionen återkom – där till framhölls den kommunala självstyrelsens betydelse för demokratiutvecklingen i Sverige. I en av läroböckerna från denna tid, E. Franssons *Demokratins samhälle*, radades att antal citat upp ur historien för att belysa innebörden av några av kännetecknen på demokrati.

Citat ur historien – demokratikännetecknen

"Sed och skick hos svenskarna att varje offentligt ärende mer beror på folkets enstämmiga vilja än på konungens makt", om vikingatiden, källa ej angiven
– våra styrelsemän utses genom fria val

"Svear äga konung taga, så och vråka", Västgötalagen
– Vår rätt att välja nya styrelsemän om de gamla förlorat förtroendet

"Land skall med lag byggas", Hälsingelagen
– Lagarna är centrala i en demokrati och rättssäkerhet skall råda

Någon närmare förklaring till hur sambanden mellan demokratikännetecknen och citaten skulle tolkas gav inte läroboken, men förhållandet illustrerar ändå vilken inverkan historien fortfarande kunde ha över det nya ämnet samhällskunskap. Framhävandet av de demokratiska inslagen i den inhemska historiska traditionen såsom betydelsefulla för demokratiutvecklingen i Sverige försvann ur läroböckerna vid början av 1960-talet.

Preliminära resultat övrigt

Utöver vad som ovan sagts, kan jag nämna något om övriga aktörer på läroboksarenan, men jag vill betona att resultatet i dessa avseenden är i ännu högre grad preliminära, eftersom en stor del av det empiriska arbetet återstår. En viktig aktör i läroboksproduktionen var Statens Läroboksnämnd, SLN, ett särskilt organ för granskning av läroböcker som inrättades 1938 och var i funktion till 1974, då den ersattes av Statens Läromedelsinformation. Läroboksnämnden hade i uppgift att granska och godkänna alla läroböcker som skulle användas i det svenska skolväsendet – förteckning över godkända läroböcker publicerades från och med 1940. Av de två intervjuer med läroboksförfattare som gjorts framgick att SLN hade både en kontrollerande och normerande funktion vid produktionen av läroböcker – en del läroboksförfattare uttryckte t.o.m. rädsla för SLN. Det sades vidare att läroboksförfattarna kände sig starkt beroende av läroplanen och i synnerhet av kursanvisningarna med dess huvudmoment i sin verksamhet. I detta sammanhang diskuterades lärobokens inverkan på undervisning. Generellt sett ansågs (anses) läroboken ha en mycket stor inverkan på innehållet i undervisningen och för flertalet lärare är kursen = innehållet i läroboken.

En förlagsredaktör har jag hittills intervjuat (dec. 1995) och ur denna intervju framkom bl.a. att förlagsredaktören numera har ett icke obetydligt inflytande t. o. m. över innehållet i den blivande läroboken. Han betonade den afärsmässiga aspekten på bokutgivningen och menade att numera skrivs över 90% av läroböckerna av lärare i aktiv tjänst.

Av mitt material framgår att det därvidlag skett en markant förändring. Läroböckerna i medborgarkunskap skrevs huvudsakligen av folkskollärare som undervisade i ämnet, medan läroböckerna i samhällslära och i början också i samhällskunskap skrevs av högutbildade akademiker på docent eller professorsnivå. Redan tidigt var det vanligt att två författare tillsammans gav ut en lärobok och från och med 1960-talet blev det allt vanligare att ett författarlag, bestående av 3–6 personer, under

en förlagsredaktörs ledning gemensamt arbetade fram en lärobok.

Sten-Ove Larsson

Referenser

Offentligt tryck

Propositioner: 1918:96, 1927:116, 1950:70, 1962:54, 1964:171.

KU: s Memorial 1920:55.

Fortsättningskolestadgan 1918.

SFS 1919:880, 1928:252.

Timplaner och huvudmoment för försöksverksamhet med enhetsskolan 1955/59.

Undervisningsplan för rikets folkskolor 1919 och 1955.

Läroplan för grundskolan 1962 (Lgr-62).

Läroplan för Gymnasieskolan 1965 (Lgy-65).

Aktuellt från Skolöverstyrelsen (ASÖ).

Propagandakritik och samhällssolidaritets i skolundervisningen, Kungl. Skolöverstyrelsen 1957.

Läroboksförteckning från Statens Läroboksnämnd 1940–1974.

Protokoll från Statens Läroboksnämnd 1940–1974.

Läroböcker – omkring 1930

Medborgarkunskap

Bergström, O., 1928, 1940, 1948, *Medborgarkunskap*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.

Helger, N., 1918, 1921, 1934, 1941, 1946, 1952, 1954, *Medborgarkunskap*. Stockholm: Lindblads förlag.

Rosén och Jonsson, 1938, 1946, 1954, *Känn ditt samhälle*. Stockholm: Svenska Bokförlaget—Norstedts.

Rydén, V., från 1930 Rydén och Thomson, 1925, 1932, 1937, 1943, 1953, 1958, *Medborgarkunskap*. Stockholm: Svenska Bokförlaget—Norstedts.

Thurén och Lindholm, 1935, 1941, 1950, 1955, *Den unge medborgaren*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.

Historia för folkskolan

Bergström, O., 1927, 1938, *Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.

Grimberg, C., 1923, 1931, 1935, 1940, *Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söner.

Häggman, J., 1932, *Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Odhner, C. T., 1933, *Sveriges historia för folkskolan*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söner.

Larsson, H., 1915, 1935, *Lärobok i historia för folkskolan*. Lund: Gleerups.

Morén, F. W., 1934, 1952, *Lärobok i historia för folkskolan*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.

Historia med samhällslära

Grimberg, C. / Grimberg och Söderlund, E., 1930, 1940, 1951, *Sveriges historia för realskolan*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.

Herlitz, N., från 1950 Herlitz och Johansson, A., 1932, 1938, 1950, 1960, *Svensk samhällslära*. Stockholm: Svenska Bokförlaget—Norstedts.

Hildebrand, E. och Vessberg, V., från 1935 Hildebrand och Kraft, S., 1933, 1938, 1945, 1951, *Svensk stats- och samhällskunskap – Lärobok för realskolor*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söner.

Odhner, C. T. / Odhner och Westman, K. G. / Odhner, Westman och Forsell, N., 1928, 1935, 1940, 1945, 1954, *Fäderneslandets historia för realskolan med samhällslära*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söner.

Läroböcker – omkring 1950

Historia med samhällslära och samhällskunskap

Arvidson, S. och Lindholm, K., 1953, 1955, *Samhällskunskap för skolans avslutningsklasser*. Stockholm: Svenska Bokförlaget—Bonniers.

Björkblom, S., 1963, 1965, *Samhällskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.

Dickson och Erikson och Håstad, 1957, 1960, 1962, *Samhällskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Svenska Bokförlaget—Norstedts.

Fransson, E., 1957, 1960, 1962, *Demokratins samhälle*. Stockholm: Natur och Kultur.

Johannesson, G., 1953, 1958, 1965, *Vårt samhälle*. Lund: Gleerups.

Norman, D., Boalt, G., 1956, 1957, 1965, 1967, *Det svenska samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.

Näslund, R., 1959, *Vi medborgare*. Stockholm: A V Carlsons.

Näslund, R., 1960, 1962, *Vi och vårt samhälle*. Stockholm: A V Carlsons.

Palme, S.-U., 1958, *Gymnasiets samhällslära*. Stockholm: Ehrlins.

- Pederby, Pederby och Moberg, 1965, *Grundskolans samhällskunskap åk 7-9*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.
- Pettersson, H. och Pederby, B., 1954, 1959, *Folkskolans samhällslära*. Stockholm: Magnus Bergvalls förlag.

Läroböcker – omkring 1970

Samhällskunskap

- Björkblom, Altersten, Hanselid och Liljequist, 1970, *Världen, Sverige och vi HSE 3*. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Garland, Helmfrid, Holmberg, Jansson och Linnarsson, 1968, *Samhällslära för gymnasiet 3: 1 och 3:2*. Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Husén, Paul, Östlund, Foyer och Herz, 1966, *Samhällskunskap för grundskolan del 2 åk 9*. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Linnarsson, Anderö och Blomquist, 1965, *Nutidens samhälle*. Stockholm: Svenska Bokförlaget – Norstedts.
- Nilsson, C. och Moding, Ph., 1969, *Samhällskunskap 3 A*. Stockholm: SÖ-förlaget.

Litteratur

- Andolf, G., 1972, *Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820–1965*. Uppsala: diss.
- Atkinson, P., 1985, *Language structure and reproduction – an introduction to the sociology of Basil Bernstein*. London: Methuen.
- Bellack, Kliebard, Hyman och Smith, Jr., 1966, *The language of the classroom*. London: Teachers College Press.
- Bromsjö, B., 1965, *Samhällskunskap som skolämne*. Stockholm: Svenska Bokförlaget – Norstedts.
- Dahl, R. A., 1989, *Democracy and its critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl, R. A., ed., 1966, *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Einarsson, J. och Hultman, T. G., 1985, *Godmorgon pojkar och flickor*. Malmö: Liber.
- Gutman, A., 1987, *Democratic Education*. Princeton

New Jersey: Princeton University Press.

- Lenski, G. E., 1966, *Power and privilege – a theory of social stratification*. New York: McGraw–Hill.
- Lewin, L., 1970, *Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Lewin, L., 1977, *Hur styrs facket? Om demokratin inom fackföreningsrörelsen*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Lipset, S. M., 1966, *Den politiska människan*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Lundgren, Svingby och Wallin, 1982, *Läroplaner och läromedel*. Stockholm: Institutionen för Pedagogik
- Macpherson, C. B., 1968, *Den mångtydiga demokratin*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Marcuse, H., 1969, *Människans befielse*. Helsingfors: Söderströms.
- Mills, C. W., 1971, *Makteliten*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Projekt Skolesprog, 1979, *Skoledage 1 og 2*. Köpenhamn: GMT og Unge pedagoge.
- Ross, A., 1963, *Varför demokrati? Stockholm: Kronos/Tidens förlag.*
- Speer, A., 1969, *Erinnerungen*. Berlin: Propyläen.
- Stjernquist, N., 1955, Historielärarna och samhällsläran. *Tiden*, nr 4.
- Tingsten, H., 1945, *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedts.
- Tingsten, H., 1964, *Demokratiens problem*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Tingsten, H., 1969, *Gud och Fosterlandet*. Stockholm: P. A. Norstedts och söner.
- Todd, E., 1984, *L'Enfance du monde*. Paris: Seuil.
- Wennberg, G., 1990, *Geografi och skolgeografi – Ett ämnes förändringar*. Uppsala: Almquist och Wiksell.
- Westerståhl, J., 1954, *Demokrati och diktatur*. Samhällskunskap del I SÖ:s skriftserie nr. 9. Falun: Svenska Bokförlaget – Norstedts.
- Young, M., 1960, *Intelligensen som överklass*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Östlund, H.E. 1995, En idé blir verklighet. *FLS, tidskriften Föreningen för lärare i samhällskunskap*, nr 4.

Till frågan om äganderättens grundlagsskydd

I denna tidskrifts häfte 1996:3 (s 301-307) har Torbjörn Tännsjö publicerat en artikel med rubriken "Bör äganderätten vara grundlagsfäst?". Artikeln har föranlett följande reflexioner av en jurist, som själv har sysslat mycket med grundlagsfrågor. Min granskning av artikeln sker ur rent juridiska aspekter. Jag har därför inte något att säga om "moralisk äganderätt".

Bestämmelsen om äganderättsskyddet i 2 kap 18 § regeringsformen (RF) fick sin nuvarande lydelse genom grundlagsändring 1994 (ang motiven se SOU 1993:40 del A s 88-92 och prop 1993/94:117 s 13-19). Ändringen innebär en viss utvidgning och förstärkning av skyddet för äganderätten. Samtidigt inkorporerades Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, inklusive den ganska allmänt hållna bestämmelsen om egendomsskydd i art 1 av det första tilläggsprotokollet. Konventionen gäller härefter som svensk lag. Den fick inte formell rang av grundlag, eftersom man ville undvika en dubbelreglering i grundlag av de medborgerliga rättigheterna. I 2 kap 23 § RF stadgades emellertid att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen. Härigenom fick konventionen nära nog samma verkan som en grundlag.

En grundlagsreglering av äganderättsskyddet är förenad med särskilda metodiska problem. De flesta av de grundläggande fri- och rättigheter som garanteras i 2 kap RF hänför sig till naturliga företeelser. Detta gäller t ex yttrandefriheten, friheten från kroppsliga ingrepp och rörelsefriheten. Äganderätten däremot är inte någon naturlig företeelse utan en skapelse av rättsordningen. En grundlagsregel om äganderätten får därför en väsentlig del av sitt innehåll från den vanliga rättsordningen. En sådan grundlagsregel kan rentav riskera att bli innehållslös. Detta är fallet med bestämmelsen i 2 kap 19 § RF om s k immateriell

äganderätt, vilken bara innebär en hänvisning till gällande lagstiftning om upphovsrätt. Bestämmelsen i 2 kap 18 § är inte lika innehållslös. Den innehåller regler om förutsättningar för vissa påtvingade ändringar i egendomsordningen och om ersättning vid sådana ändringar. Men det kan ifrågasättas om paragrafen har fått en helt lyckad utformning. Om den skall tillämpas efter ordalydelsen riskerar den att få besvärande praktiska konsekvenser vid konfrontationen med den civilrättsliga lagstiftningen. Se härom särskilt Bertil Bengtsson, *Grundlagen och fastighetsrätten* (1996).

Det är häpnadsväckande att Tännsjö inte ens nämner 2 kap 18 § RF. I stället riktar han sin uppmärksamhet mot Europakonventionens bestämmelser om egendomsskyddet, som han läser på sitt eget sätt. En utmärkt hjälprea vid studiet av konventionen är Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter* (5 uppl 1993). Man finner där bl a att Europadomstolen tillerkänner vederbörande stat en betydande frihet vid bedömningen av om ett ingrepp sker i det allmännas intresse. Vidare framgår det att hänvisningen i art 1 till folkrättens allmänna grundsatser avser principen om utländska rättssubjekts rätt till ersättning vid egendomsberövande.

Tännsjö vill urskilja tre slag av äganderätt: individuell äganderätt, gemensam äganderätt och offentlig äganderätt. I princip skall de vara lika mycket – eller lika litet – värda att grundlagsskyddas.

Som huvudexempel på gemensam äganderätt nämner Tännsjö allemansrätten, som ju omnämns i 2 kap 18 § RF. Allemansrätten är emellertid inget annat än en faktisk handlingsfrihet som följer därav att viss användning av annans mark inte är förbjuden. Om jag har plockat svamp i Karlssons skog, kan Karlsson inte med framgång kräva mig på skadestånd för att jag kränkt hans markäganderätt. Å andra sidan kan jag inte hos domstol begära att få fastställt min rätt att plocka svamp i Karlssons skog. Allemansrätten är inte på något sätt jämförbar med en äganderätt. Att allemansrätten omnämns i 2 kap 18 § RF beror på att man har velat erinra om att markäganderätten inte är

obegränsad. Allemansrättens innehåll bestäms uteslutande genom vanlig lagstiftning.

Det låter sig sägas att den offentliga äganderätten är lika värd att grundlagsskyddas som den individuella. Ett sådant grundlagsskydd skulle väl innebära ett förbud mot avhändelse av statlig egendom. Som exempel på offentlig egendom nämner Tännsjö viktiga naturtillgångar och basnäringar; även de förutvarande löntagarfonderna hänför han till denna kategori. Men hur skall man avgränsa kategorin offentlig egendom? Viktiga naturtillgångar, såsom vattenfall, skog och mineralfyndigheter, ägs inte bara av staten utan också av enskilda rättssubjekt. Detsamma gäller i än högre grad basnäringarna. Ett grundlagsskydd för offentlig egendom skulle därför få någon verklig betydelse först efter en omfattande socialisering. Och en sådan får väl för närvarande betraktas som en ren utopi.

En viss kontroll av lagars grundlagsenlighet utövas för närvarande av domstolarna med stöd av 11 kap 14 § RF. Enligt detta stadgande får tillämpning av en föreskrift, som beslutats av riksdagen eller regeringen, underlåtas endast om felet är uppenbart. Uppenbarhetskravet tar i viss mån udden av domstolarnas lagprövning. Låt oss anta att en enskild part inför domstol gör gällande att en lag är grundlagsstridig eftersom den möjliggör ingrepp i äganderätten som inte motiveras av "angelägna allmänna-intressen" (2 kap 18 § RF) eller "det allmännas intresse" (Europakonventionen). Även om man kan ha olika uppfattningar i en sådan fråga är det mindre sannolikt att en domstol skulle vilja sätta sig över riksdagens bedömning av intressekriteriet och anse lagen "uppenbart" grundlagsstridig.

Tännsjö vill ersätta de vanliga domstolarna som kontrollorgan med en författningsdomstol, som skulle granska lagars grundlagsenlighet redan i samband med deras tillkomst. En författningsdomstol bör enligt honom utses genom en delvis politisk process, t ex genom att regeringen utser domare allteftersom poster i domstolen blir vakanta. Härtill kan sägas att alla högre domartjänster för närvarande tillsätts av regeringen.

Tanken att författningsdomstolen skall utöva sin kontroll redan vid lagarnas tillkomst (abstrakt normkontroll) kan förefalla tilltalande men leder ändå till vissa problem. Om domstolen inte skall överta lagrådets uppgifter och dessutom få en orimlig arbetsbörda, måste granskningen begränsas till fall där den verkligen är påkallad. Man måste då bestämma vem som skall kunna påkalla granskningen, t ex ett visst antal riksdagsledamöter eller vissa intresseorganisationer. Följden blir då att många lagar inte blir granskade. Man kan därför inte undvara en domstolsgranskning i efterhand, vid lagarnas tillämpning (konkret normkontroll). Det kan ju tänkas att en lag har brister som upptäcks först när lagen skall tillämpas. Och det behövs en kontroll även av regeringsförfordningar och myndighetsföreskrifter. Om en konkret normkontroll sålunda är oundgänglig, är det naturligtvis möjligt att koncentrera kontrollen till författningsdomstolen och befria de vanliga domstolarna från en uppgift, som kanske upplevs som pinsam. Men tyvärr har varje förslag om inrättande av en författningsdomstol hittills mött ett kompakt motstånd från politikernas sida, inte minst från vänsterhåll.

Det har sina risker att ge sig in på ett område som man inte behärskar.

Håkan Strömberg

Referenser

- Bengtsson, Bertil (1996) *Grundlagen och fastighetsrätten*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
 Danielius, Hans (1993) *Mänskliga rättigheter*. 5 uppl Stockholm: Norstedts juridik.

Sakkunnigutlåtande över professuren i offentlig administration med statsvetenskaplig inriktning, särskilt kommunal politik och förvaltning i Göteborg

Som sökande till rubricerad tjänst hade vid ansökningstidens utgång anmält sig docent Henry Bäck, docent Jon Pierre och docent Evert Vedung. 1995-11-13 drog Vedung tillbaka sin ansökan. I egenskap av särskilt tillkallade sakkunniga har vi – Janerik Gidlund, Jørgen Grønnegård Christensen och Krister Ståhlberg – enats om att i en gemensam del sammanfatta de sökandes meriter. Därefter avger vi var och en våra bedömningar.

Gemensam sammanfattning

Henry Bäck (f 1947) har studerat och verkat som lärare och forskare vid Stockholms universitet. Han avlade kandidatexamen 1970 och disputerade 1979. Han antogs som docent 1989. Som högskolelektor har han verkat sedan 1991.

Den sökande har av allt att döma en omfattande erfarenhet av undervisning på olika nivåer. Hans meritering som handledare för doktorander är något magrare. Däremot har han verkat inom och lett flera större forskningsprojekt. Hans medverkan i den Kommunaldemokratiska forskningsgruppen samt inom disciplinprogrammet Demokrati i förändring kan särskilt nämnas.

Bäck har omfattande praktisk erfarenhet av kommunala förtroendeuppdrag och han har anlitats som sakkunnig och som föredragshållare. Hans kontaktnät förefaller alltså att vara omfattande inom den svenska kommunala miljön.

Den sökandes forskningsprofil är förhållandevis väl anpassad för den aktuella tjänsten. Bäck är huvudsakligen en nationell forskare, men han har genom deltagande i internationell Statsvetenskaplig Tidskrift 1997, årg 100 nr 2

la konferenser även prövat vingarna i vidare sammanhang. Bäck's forskningsprofil är empirisk. Han har i undervisning och läromedel visat att han behärskar kvantitativa analysmetoder.

Totalt upptar publikationsförteckningen 52 nummer. Av dessa är 6 böcker och 11 artiklar i vetenskapliga tidskrifter eller konferenspapper. De övriga numren är smärre skrifter eller manus i väntan på tryckning. I gruppen ingår tre nummer under rubriken läromedel. Av skrifterna har 12 skrivits på annat språk än svenska, huvudsakligen på engelska. Det förefaller som om huvuddragen i den sökandes produktion mycket väl fångas upp av de 10 skrifter som inlämnats för värdering.

De tio inlämnade skrifterna kan grupperas i tre grupper. Doktorsavhandlingen bildar den första gruppen, ämnet är här makt och protest i internationella frågor i svensk politik. Den andra gruppen skrifter, 2 nummer, berör invandramas organisering och politiska deltagande. I den tredje gruppen faller återstående inlämnade skrifter, 7 nummer, och ämnesområdet för dessa är kommunal demokrati och förvaltning. Skrifterna omtalas i denna ordningsföljd.

Doktorsavhandlingen *Den utrikespolitiska dagordningen: Makt, protest och internationella frågor i svensk politik 1965-1973* (1979) inleds med ett kapitel om tolkning eller modeller av protestbeteende. Författaren lutar åt ett rationellt perspektiv. Det finns sakliga skäl för protest och den erbjuder en kanal för de svaga eller perifert placerade aktörerna. Det teoretiska avsnittet följs av en översikt av protester och proteströrelser i Sverige.

Avhandlingens egentliga teoretiska avsnitt utgörs av kapitel tre i vilket samhällets värdefördelning, maktfördelning och protestbeteende ställs i förhållande till varandra utgående från ett systematiskt resonemang lånat från ekonomisk teori. Bäck menar att situation och preferenser spelar en roll för beslutsprocesser och maktutövning och vi kan inte sluta oss till maktfördelningen genom att granska enbart värdefördelningen. Olika sakfrågor kommer att förekomma i olika utsträckning på olika arenor, verkligheten, protesten, beslutspro-

cessen och besluten. Genom en rätt omständlig procedur formuleras två hypoteser (uppsättningar av hypoteser) som kallas den statiska och den dynamiska hypotesen. Enligt den förra skall bestämda mönster för sakfrågornas andel på de olika arenorna förekomma när de jämförs med varandra och enligt den senare hypotesen skall frågorna dyka upp sekventiellt på de olika arenorna. Det är inte lätt för en läsare att hänga med i hypotesexercisen.

Efter utförliga metodiska överväganden, något som kännetecknar hela avhandlingen, utväljs tre sakområden för granskning: Indokina-frågan, Biafra-frågan och frågan om motsättningen mellan öst och väst. Innehållsliga kategoriseringar av frågeområdena utformas utgående från marxistiskt tänkande: klasskampen, öst-väst, imperialismen osv, sju innehållsliga kategorier. Dessa operationaliseras i syfte att granska utfallet på de olika arenorna, verklighet (problem), beslutsprocess och beslut. I praktiken granskas innehållet i Keesing's Contemporary Archives 1965-73 (problem), Dagens Nyheter (protest), storstadspressen/partipressen och partimotioner (beslutsprocessen) samt riksdagsdebatten/regeringsdeklarationer (beslut). Varje materialområde klassificeras för sakfrågorna enligt de innehållsliga kategorierna och beskrivs i förhållande till varandra i de empiriska kapitlen (4-8). I ett avslutande kapitel relateras den empiriska-granskningen till hypoteserna: Det visar sig då att hypoteserna, efter vissa modifierande resonemang rörande det empiriska materialet, förefaller att erhålla ett visst stöd. Möjligen kan sägas att protester inte verkar vara riktigt så betydelsefulla som författaren tänkt sig. Han konkluderar ändå med att protester inte är något för de starka, utan att det faktiskt rör sig om de perifert placerades kanal.

Det är inte lätt att hänga med i den empiriska redovisningen och detsamma kan sägas om avhandlingens egentliga problemområde och frågeställning, det är inte klart vad författaren menar sig ha lärt rörande maktfördelningen i samhället, det han inledningsvis säger sig vara intresserad av. Det förs inte någon egentlig diskussion om frågan vilka konsekvenser som

uppstår ur valet av sakområden, utrikespolitiska frågor måste ju i detta sammanhang uppfattas vara rätt så speciella.

Ur den aktuella tjänstens område har avhandlingen en sidoställd betydelse. Den har värde med hänsyn till att protestbeteende även är intressant och viktigt på lokal nivå. Det största värdet i sammanhanget måste tillskrivas det prov på kvantitativt metodiskt kunnande som avhandlingen ådagalägger. Det ekonomiskt inspirerade teoretiska avsnittet är originellt och intressant.

Boken *Jugoslaviska invandrarföreningar i Sverige* (1989) representerar slutpunkten av ett omfattande forskningsprojekt (program) rörande invandrarnas ställning och verksamhet i Sverige. Det rör sig om en omfattande deskriptiv framställning om jugoslavernas organisationer och dessas verksamhet i olika riktningar. Organisationerna granskas ur ett intressentperspektiv, men det vore fel att påstå att framställningen skulle vara särskilt teoretisk. Däremot finns i de olika avsnitten inströdda empiriska analyser, t ex rörande föreningarnas inre och yttre kontakter. Arbetet bygger på information från olika källor, offentlig statistik, enkäter, intervjuer och fallstudier. Intrycket från doktorsavhandlingen går igen, författaren visar prov på säkert handlag i det empiriska arbetet, denna gång i en form som är lätt att följa.

Beträffande den aktuella tjänsten ligger värdet i undersökningen främst däri att den dokumenterar kommunal politik inom ett mindre uppmärksammat område; samt däri att den visar prov på översikt av ett tema som kommit att bli allt mer på tapeten, nämligen frågan om det civila samhället och dess förutsättningar.

Till den föregående bokens område ansluter sig även en artikel, "Electoral participation among immigrants in Sweden: integration, culture and participation" (1993, med M Soinen). I artikeln granskas invandrares deltagande i kommunalvalet i Malmö (finländare, chilensare, iranier och jugoslaver). Data har insamlats genom intervjuer och det påvisas att integration i det omgivande storsamhället samt kulturell orientering har en betydelse för deltagandet. En fatalistisk hållning (iranier,

jugoslaver) sänker deltagandet, medan hierarkisk och egalitär hållning höjer det. Artikeln är klar och överskådlig.

Inom blocket kommunal demokrati och förvaltning kan först nämnas rapporten *Kommunalpolitikerna: rekrytering, arbetsförhållanden, funktioner* del 1 och 2 (1981, med G Wallin och M Tabor). I denna omfattande undersökning, utförd inom ramen för den kommunaldemokratiska forskningsgruppen, har Bäck framför allt stått för avsnitten om arbetsförhållanden, styrningen av fullmäktigegrupperna, partierna och organisationer samt förtroendemännens roller (ss 180-386; 492-536). Därutöver har den sökande (med S Eriksson) skrivit metodbilagan (ss 553-590).

En allmän karakteristik av arbetet är att det är mycket detaljerat deskriptivt, med en rad intressanta analyser inspridda. Analyserna ges en rätt knapp teoretisk bakgrund. Istället ådagalägger de åter en gång forskarens fallenhet för det rent metodtekniska. Av de enskilda intressanta analyserna skall här särskilt nämnas diskussionen kring betydelsen av kommunstorlek, partistorlek och parti för olikartade partigruppsegenskaper samt diskussionen kring konfliktmönster och lokala partisystem. Det är skäl att även nämna den intressanta diskussionen kring de förtroendevaldas belöningsunderskott samt de faktorer som inverkar på detta.

Med tanke på att projektet utgör ett led i utvärderingen av svenska kommunsammanslagningar, är det påfallande i hur liten utsträckning projektet planerats så att jämförelser med tidigare undersökningar vore möjliga – ett bra undantag utgör härvidlag sammanfattningen kring partigruppsegenskapernas förändring över tid.

Tanken på att möjliggöra jämförelser med tidigare kommunala forskningsprogram präglar däremot författarens bidrag till det nya disciplinprogrammet "Demokrati i förändring" (kapitel med F Johansson, 1993). Avsnittet utgör en allmän sammanfattning av de frågeställningar som för skribenternas vidkommande är aktuella inom det nya programmet. Några särskilt originella inslag innehåller kapitlet inte, det utgör snarare en diskussion av

vad kommunala förändringar kan ha haft för betydelse under det senaste decenniet och av de grova begreppsliga verktygen som kan utnyttjas för att beskriva förändringarna. Bäck ansvarar i detta nya program för densamma biten som han arbetade med inom föregående program.

I artikelmanuskriptet "Personell Cuts: Necessity or Ideological Trend?" redogörs för en sammanfattning av utvecklingen av de egentliga kommunanställda. Beskrivningen har gjorts för den kommunala sektorn som helhet och för olika verksamhetsområden. Till beskrivningen har anslutits en analys och diskussion av faktorer som förknippas med personalminskning/utveckling. Diskussionen är intressant och välskriven och en av författarens poänger är att politiska och ideologiska faktorer har betydelse för kommunens utveckling. En annan iakttagelse är att utvecklingen kanske handlar om införande av nya organisationsmönster som så småningom sprider sig över det kommunala fältet, ett förhållande som kullkastar många slutsatser dragna ur enkla tvärsnittsakttagelser av kommunerna.

I boken *Väljare i kommunalvalet: Om missnöje, misstroende och politisk kultur* (Bäck och Håkansson, red, 1994) har sammanförts ett antal bidrag kring de lokala valen i Sverige. Med M Soinen står Bäck för ett bidrag om invandrarnas valbeteende, ett bidrag som går något längre än det engelskspråkiga bidrag som redan omtalades. Ensam står Bäck för det avslutande kapitlet i vilket en intressant diskussion förs om ett tilltagande avstånd mellan väljare och valda, ett avstånd som i författarens tolkning löper risk att öka som följd av individualisering och av tilltagande lokalpolitiskt samförstånd. Resultatet skulle bli ökat deltagande hos redan privilegierade, och stigande frustration hos redan förut svaga grupper.

I rapporten *Hur många och hurudana? Om organisationsförändringar, politikerantal och representativitet i kommunerna* (1993) tas ett första steg i den fruktbara riktning som utnyttjande av uppgifter ur de två senaste kommunforskningsprogrammen innebär. I en elegant upplagd analys förs diskussion om vilken

betydelse marknadsorientering och kommun-delsorientering har relativt till traditionellt organiserade kommuner när det gäller antalet förtroendevalda, uppdragskoncentration och representativitet. Bäck förefaller kanske dra något stora växlar på resultat som förefaller osäkra eller som s a s är självklara (det vore underligt om antalet förtroendeuppdrag inte ökade när kommunalnämnder införs). Att underlaget inte bär hela vägen, förtar inte intrycket av en fiffigt upplagd och i många avseenden relevant diskussion om sambandet mellan organisationsändringar och politik i kommunerna. Analysen hade dock kunnat fördjupas om författaren riktat blickarna även utanför kungarikets gränser. I Finland, där marknadslösningar var tabu i slutet av 80-talet, innebar frikommunförsöket i de 56 frikommunerna större minskningar i förtroendeuppdragens antal än vad som noteras i svenska "marknadskommuner".

I artikelmanuskriptet "Decentralisation, Privatisation and Representativeness in Local Government" (ingår i antologin *New modes of local political organizing. Local government fragmentation in Scandinavia*, red P Bogason, i tryck) återfinns den centrala empirin i föregående rapport. Den har här givits en något fylligare principiell inramning och något vidare anspråk, Skandinavien istället för bara Sverige. I en konkurrens som denna, baserad på 10 inlämnade skrifter, förefaller denna dubbelring inte särskilt välbetänkt.

I den sista artikeln, "Partikrisen, den nya politiken och den nya högern" (1995), försöker Bäck renodla de alternativ som såsom diagnos och recept förefaller att föreligga på problemet med sviktande stöd för traditionell politik och traditionella partier. Översikten är i och för sig rimligt skriven, men förlorar i värde på att det alternativ författaren kallar för ny höger inte vederligt förekommer, dvs en helt nedmonterad välfärdsstat i vilken partierna inte har någon roll, osv. Den biverkningspoäng han lyfter fram förefaller däremot viktig och den kunde utvecklas ytterligare.

Jon Pierre (f 1953) er kandidat i statsvidenskab, økonomi og statistik fra Lunds Univer-

sitet i 1976. 1986 tildeltes han doktorgraden ved samme universitet på afhandlingen *Partikongresser och regeringspolitik*. Indtil 1986 havde han forskellige stillinger som underviser samt forsker, fortrinsvis ved Lunds Universitet. Fra 1986 har han haft ansættelse ved Göteborgs Universitet, først som vikar, siden som lektor, forskerassistent og fra og med 1993 som professorvikar i faget statsvidenskab med særligt henblik på offentlig forvaltning. 1992-93 var denne ansættelse afbrudt af et ophold ved University of Pittsburgh, en del af perioden som adjungeret associate professor.

Pierres karriere er præget af et bredspektrret sæt af aktiviteter. Ud over hans forskningsmæssige indsats, som omtales nedenfor, har han været aktiv i alle former for universitetsundervisning, herunder undervisning og vejledning af doktorander. Han har desuden været aktiv i samspillet med offentlige myndigheder, herunder kommuneforbundet, i forbindelse med forsknings- og udredningsopgaver samt været engageret i løsningen af administrative opgaver på universitetet. Endelig har han også engageret sig stærkt i samspillet med udenlandske forskere i såvel forskernetværk som redaktør af *Scandinavian Political Studies* og af en række editerede værker.

Forskningsmæssigt omfatter Pierres produktion tre monografier samt redaktionen af fem editerede værker. Monografiene er publiceret på svenske forlag, antologierne på dels svenske dels internationale forlag. Dertil kommer et antal videnskabelige artikler i såvel tidsskrifter som i særdeleshed antologier. Dertil kommer endelig adskillige forskningsrapporter og ikke-publicerede papirer.

Produktionen falder i tre emnemæssige kategorier: 1) doktorafhandlingen, som beskæftiger sig med politiske partier, 2) Kommunal-forskning, som er den store del af produktionen, 3) Mere generelle arbejder om offentlig forvaltning og offentlig politik. Alle tre typer af arbejder er repræsenteret blandt de til bedømmelse indsendte ti arbejder.

Partikongresser och regeringspolitik er en stort anlagt studie af den socialdemokratiske partikongres beslutningstagen og indflydelse.

Den dækker en periode på 30 år, hvor partiet enten havde regeringsmagten eller var det dominerende regeringsparti. Analysens udgangspunkt er klassiske og moderne teorier om politiske partier. Den stiller to perspektiver over for hinanden, den rationelt-efficiente model og parti-demokratimodellen. Metoden er en kombination af en generel analyse af samspillet mellem partikongres og partiledelse og en række casestudier af et antal policyområder (næringspolitikken, medbestemmel-sespolitikken, forsvarspolitikken og boligpolitikken). Data er hentet fra flere kilder, idet der bruges kongresmateriale, enquetedata og historisk-kvalitative data. Analysen betoner samspillet og det gensidige afhængighedsforhold mellem partiledelse og partikongres, men den peger også på den betydelige autonomi, som partiledelsen, herunder regeringen, nyder i forhold til partikongressens delegerede. Det er kun i få sager, at partiledelsen må give sig i forhold til kongressen. Pierre er opmærksom på de begrænsninger, der knytter sig til analysen af et svensk parti. Han forsøger derfor også at trække det komparative perspektiv op gennem inddragelse af de få parallelle undersøgelser, der er gennemført i andre vestlige demokratier. Disse undersøgelser understøtter imidlertid hans konklusion med hensyn til partiledelsens stærke position.

Inden for området kommunalforskning er indsendt seks arbejder til bedømmelse. Deriblandt er to monografier, *Kommunerna, näringslivet och näringspolitiken: Sveriges lokala politiska ekonomier* (1992) og *Den lokala staten. Studier af den lokala självstyrelsens förutsättningar och restriktioner* (1994). De bygger ligesom den af Pierre redigerede antologi *Självstyrelse och omvärldsberoende. Studier i lokal politik* (1991) på det samme datasæt. Det er data, som er indsamlet i forbindelse med et kommunalforskningsprojekt om kommunernes omverdensafhængighed, der for en stor del er finansieret af civildepartementet. De tre publikationer er imidlertid forskellige i deres sigte.

Den lokala staten er den mest ambitiøse og også den ud fra en forvaltningssynsvinkel mest relevante af disse publikationer. Den be-

skæftiger sig med en problemstilling, som kun er sporadisk belyst inden for nordisk forvaltnings- og kommunalforskning, nemlig spørgsmålet om offentlige og specielt kommunale myndigheders afhængighed af omgivelserne. Tre problemstillinger indgår i analysen. Det er 1) forholdet mellem det kommunale selvstyre og eksterne aktørers interesse 2) forskellige afhængighedsrelationer og deres relative styrke og 3) kommunernes strategier i samspillet med omgivelserne. Det er igen en analyse, som bygger på flere typer af data. Samtidig er det denne gang en analyse, som er baseret på et strikte komparativt design ("double-matched pair"-metoden). Teoretisk er analysens udgangspunkt knap så præcist, idet en blød, moderne udgave af statsteorien diskuteres over for en ligeledes blød økonomisk ramme. Som i studiet af de socialdemokratiske partikongresser er det i øvrigt også her iøjnefaldende, at der lægges en del vægt på at forene forskellige teoretiske rammer i en art teoretisk syntese. Det hindrer imidlertid ikke, at bogens empiriske analyse forankres i et ganske stramt og præcist analyseskema, som udvikles i et kapitel om restriktioner på det kommunale selvstyre. Her kombineres en ganske stram typologi med en empirisk analyse af kommunernes objektive og subjektive spillerum, ligesom den tidligere indførte sondring mellem fire forskellige samspilsrelationer (implementering, ulydighed, underkastelse og selvstyre) danner udgangspunktet for en karakteristik af selvstyret på forskellige policyområder. På samme måde er analysen af kommunernes problemer og problemopfattelser gennemført inden for en stram og præcis ramme, og det konkluderes troværdigt, at ressource- og "overload"-problemer i kommunerne opleves som de største. I analysen af kommunernes selvstyrestrategier opstilles nok engang et af de for Pierre karakteristiske analyseskemaer. Det sondres mellem vertikal og horisontal autonomi, som stilles over for forskellige former for økonomisk og politisk afhængighed. Herigennem åbnes og lukkes der for en række alternative strategier, som kommunerne kan benytte i bestræbelsen på at udvide og beskytte deres autonomi. Disse strategier kan imid-

lertid hver for sig have særskilte økonomisk-organisatoriske og politisk-demokratiske konsekvenser.

Antologien *Självstyrelse och omvärldsberoende*, der er skrevet sammen med et antal doktorander, føjer ikke nyt til Pierres profil, idet den lægger op til *Den lokala staten*.

Selv om *Kommunerna och näringspolitiken* bygger på samme datasæt som *Den lokala staten*, har den en noget anden karakter. Der er ganske vist visse overlapninger, men sigtet er dog et helt andet, idet den inden for en komparativ ramme beskriver svenske kommuners temmelig forskellige tiltag på det næringspolitiske område. Pierres tilgang med den store vægt på udvikling og anvendelse af ganske stramme analyseskemaer fornægter sig heller ikke i denne bog. Den har tillige et andet træk til fælles med både bogen om det lokale selvstyre og med afhandlingen om de socialdemokratiske partikongresser. Det er således iøjnefaldende, at Pierres dataanalyser ofte er baseret på ganske simple tabelanalyser, det være sig marginalfordelinger eller krydstabeller.

I en række mindre arbejder, der til dels er publiceret internationalt, har Pierre også beskæftiget sig med lokale forvaltningsproblemer og med emner inden for kommunalforskningen. De har enten oversigtens karakter eller også er der tale om bidrag skrevet i rolle som antologiredaktør.

Den tredje kategori af Pierres arbejder beskæftiger sig mere generelt med emner inden for feltet offentlig forvaltning og offentlig politik. Det gælder således bidragene til en antologi om komparativ offentlig forvaltning, der er redigeret af Pierre. Ud over forholdsvis brede indlednings- og afslutningskapitler har Pierre skrevet et kapitel om styringen af den svenske velfærdsstat, der her synonymiseres med den svenske offentlige sektor i almindelighed. Den fungerer i sammenhængen som en komparativt perspektiveret oversigt over det svenske centraladministrative system. En artikel om reformerne af den svenske offentlige sektor udvider perspektivet til en bredere diskussion, som også omfatter den kommunale sektor. En sammenlignende artikel om svensk, japansk og amerikansk industripolitik

(medforfatter Ellis S Kraus) har et bredere sigte. Den stiller spørgsmålet om de politisk-administrative institutioners betydning for såvel industripolitikens udformning som for dens succes. Konklusionen på artiklen, der igen er komparativt anlagt er, at det ikke er nogen simpel sammenhæng. Det indebærer dog ikke, at institutionerne er betydningsløse. Både det parlamentariske systems karakter, valgsystemet og forskelle med hensyn til interesseorganisationernes rolle i den politisk-administrative beslutningsproces synes at spille rolle.

Jan Erik Gidlund: Sammanfattande bedömning

Jag använder tre allmänna kriterier för bedömning av professorskompetens. Ett är att de sökande skall ha dokumenterat pedagogisk skicklighet och förmåga att hålla ihop och genomföra forskningsprojekt. Ett annat är att det skall föreligga en omfattande och för tjänsten relevant produktion, den volym som krävs för behörighet skall motsvara minst två kvalitativt goda monografier efter doktorsexamen. Kvantitet och kvalitet är emellertid inte utbytbara storheter. Ett tredje och avgörande kriterium är att de sökande skall ha redovisat vetenskaplig originalitet och gett bidrag till disciplinens utveckling nationellt och internationellt.

När det gäller de sökandes behörighet kan jag konstatera att båda har en omfattande pedagogisk erfarenhet i grundutbildningen, ifråga om forskarutbildningen har emellertid Jon Pierre en större erfarenhet än Henry Bäck. Båda har också goda meriter ifråga om forskningsinformation.

Pierre har en omfattning av och kvalitet på sin produktion som motsvarar de krav som kan ställas. Han har en stor produktion – särskilt under det hektiska 90-talet – av böcker, seminariepapper och artiklar i vetenskapliga tidskrifter vilka dokumenterar hans stora beläsenhet, bredd och förtrogenhet med olika vetenskapliga diskurser. Bäck har, enligt min mening, med liten marginal uppfyllt volym-

och kvalitetskriteriet genom den samlade verkan av de bedömda arbetena inom invandrarforskningen respektive kommunalforskningen. Akilleshälen är hans onödigt deskriptiva analyser av lokalpolitikerna inom ramen för Kommunaldemokratiska forskningsgruppen.

Vare sig Bäck eller Pierre har ännu publicerat arbeten med klar teoretisk originalitet enligt min uppfattning. När detta är påpekat vill jag skynda mig att framhålla att deras arbeten förvisso redovisar vetenskaplig originalitet i en vidare mening.

Bäcks teoretiska intresse, vilket tydligt redovisades i doktorsavhandlingen, synes utvecklas under 1990-talet vilket exempelvis framgår av inriktningen på hans medverkan i det statsvetenskapliga disciplinprogrammet Demokrati i förändring. Han framstår emellertid fortfarande i första hand som en empiriker med strikta regler för empirisk generalisering. Metoderna dokumenteras omsorgsfullt och problematiseras mönstergillt. Bäcks vetenskapliga originalitet framträder i första hand i förmågan att organisera, leda och genomföra större forskningsprojekt och att med utmärkt valda metoder utvinna för ämnet viktig empirisk kunskap. Bäck har förutom sina metodologiska framgångar också brutit ny mark för svensk statsvetenskap inom invandrarforskningen genom sina studier av invandrarernas organisationer respektive valdeltagande, bl a *Jugoslaviska invandrarföreningar i Sverige* (1989) och artikeln "Electoral participation among immigrants in Sweden: integration, culture and participation" (1993, med M Soininen). Det tidigare arbetet är mera deskriptivt, medan det senare utgår från en mera elaborerad teoretisk ram. Bäck har en forskningsprofil med klara synergimöjligheter genom sin inriktning på både kommun- och invandrarforskning.

Pierres ambition att utveckla en teoretisk originalitet är uppenbar, inte minst ifråga om det för tjänsten viktiga området jämförande offentlig förvaltning och frågeställningar rörande de lokala systemens omvärldsberoende. När jag som sakkunnig i ett tjänsteärende år 1990 bedömde hans insatser konstaterade jag att han var en ambitiös forskare som ännu

brast i teoretisk originalitet. Varför han ännu inte nått ända fram, trots sin omfattande produktion, är inte lätt att veta; min reflektion är att teoretisk originalitet måhända är svår att kombinera med bågande kalendrar, täta dead-lines och kompakta karriärplaner. Hans vetenskapliga originalitet i en vidare mening dokumenteras av att produktionen håller en hög och jämn kvalitet, att de aktuella problemställningarna nästan alltid befinner sig vid de internationella diskursernas framkanter samt att han aktivt deltar i det internationella vetenskapliga samtalet. Han har också i tidigare sammanhang bedömts vara kompetent att inneha professur. En viktig förutsättning för Pierres insatser har varit de olika internationella forskarnätverk som han deltagit i. Här kan man säga att han lever upp till det ideal som ofta framhålls i forskarutbildningen.

Min allmänna bedömning är sammanfattningsvis att Henry Bäck och Jon Pierre är kompetenta att inneha tjänst som professor.

Såväl Pierre som Bäck har en betydande statsvetenskaplig produktion utanför den sökta tjänstens särskilda inriktning – inte minst gäller detta doktorsavhandlingarna. I båda fallen finner jag emellertid att de har gjort tillräckliga insatser inom det kommunala området för att vara behöriga sökanden till den aktuella tjänsten.

Pierre och Bäck har, som framgått, påfallande olika vetenskapliga profiler. Även om det mesta av deras produktion är på svenska är det uppenbart att den förre, särskilt under 1990-talet, har en klar internationell orientering medan den senare har en övervägande nationell inriktning. Medan Pierre vistas på internationella workshops och organiserar antologier sysslar Bäck med det mödosamma arbetet att empiriskt försöka förstå vad som sker i transitionen av det svenska politiska systemet. Medan Pierre ofta gör sina empiriska iakttagelser utifrån enkla sammanställningar använder Bäck mer sofistikerade metoder och reflekterar över metodologiska problem.

Vid en allmän bedömning av de sökande finner jag att Pierre har ett visst försteg framför Bäck på flera punkter; genom sin större erfarenhet av doktorandhandledning, genom sitt

aktiva deltagande i det internationella forskarsamhället, genom sin större vetenskapliga produktion och genom att Pierres utvecklingslinje under 1990-talet är löftesrik.

Sammanfattningsvis rangordnar jag de sökande på följande sätt:

1. Jon Pierre
2. Henry Bäck

Jan Erik Gidlund

Jørgen Grønnegård Christensen:
Indstilling

Ved bedømmelsen af ansøgerne til den opslåede stilling som professor i "offentlig administration med statsvetenskaplig inriktning, särskilt kommunal politik och förvaltning", er der lagt vægt på ansøgernes kvalifikationer inden for forskning, undervisning og administration. For så vidt angår forskningen, er der ved den endelige bedømmelse lagt vægt på forskningens omfang og kvalitet. Der er i denne sammenhæng taget hensyn til ansøgernes forskning i almindelighed samt til den del af deres forskning, som ligger inden for professoratets område. Ved vurderingen af kvaliteten er originalitet og international orientering i forskningen tillagt betydning.

De to tilbageværende ansøgere, Henry Bäck og Jon Pierre, har begge en lang universitetskarriere bag sig. Begge er erfarne undervisere på universitetsniveau, ligesom begge har erfaringer med løsningen af administrative opgaver. Henry Bäck har tilmed erfaring som kommunalpolitiker. For så vidt angår forskeruddannelse bemærkes, at Jon Pierre her har en bred erfaring.

Både Bäck og Pierre har en lang videnskabelig karriere bag sig. Den videnskabelige produktion for begge ansøgere er som forventet derfor også ganske omfattende. Det er yderligere karakteristisk, at begge har en vis bredde, idet de har startet deres forskning på andre områder end den offentlige forvaltning og kommunalforskningen. Bäck's doktorafhandling beskæftigede sig således med den svenske udenrigspolitiske dagsorden, hvor

Pierre beskæftigede sig med samspillet mellem den socialdemokratiske partiledelse og partiets kongres. Bäck har derudover i en betydelig del af sin produktion beskæftiget sig med invandererproblemer.

Hermed hører lighederne mellem de to ansøgere op. Bäck's produktion fremstår som den mest grundige og også den mest bevidste om metodemæssige problemer knyttet til den empiriske forskning. Derimod er hans teoretiske overvejelser og af teorien afledte hypoteser forholdsvis få og forholdsvis tynde. Det er i så henseende karakteristisk, at de har den største vægt i afhandlingen om den udenrigspolitiske dagsorden. I hans kommunalpolitiske arbejder er de svage og ofte næsten fraværende. Det gælder også for det tungeste af hans arbejder inden for dette område (*Kommunalpolitikerna. Rekruttering - arbetsförhållanden - funktioner*, 1981), der er skrevet sammen med Gunnar Wallin og Merrick Tabor. I denne rapport fremlægger Bäck interessevækkende analyser af kommunalpolitikernes arbejdsforhold, om styringen af partigrupperne og om forholdet mellem partier og organisationer. Der er tale om en minutiøs kortlægning af denne del af kommunalpolitikernes tilværelse. Rapporten udmærker sig ved sin utrolige grundighed og sin deskriptive nøjagtighed samt sin solide dokumentation. Der er i så henseende ingen tvivl om, at der her er ydet en fortjenstfuld indsats, som meriterer i forhold til den opslåede stilling. Det hører imidlertid med til vurderingen af dette arbejde, at teoretiske overvejelser er fraværende, og at der ikke leveres noget bidrag til en teoretisk perspektivering af de empiriske resultater, som er nået i analysen.

I 1990-årene vender Bäck tilbage til kommunalpolitiske og kommunalorganisatoriske problemer. Det sker i flere mindre afhandlinger og rapporter, hvor han bl.a. udnytter materiale fra de svenske kommuneforskningsprojekter. Det går igen fra de tidligere arbejder, at Bäck's satsning er den veldokumenterede empiriske, i praksis deskriptive forskningsrapport. De teoretiske aspirationer er næsten fraværende, hvilket er synd, fordi han ofte forer et godt datagrundlag med store metodiske færdigheder og en interessant og relevant

problemstilling. Perspektiverne har det imidlertid med at fortone sig som følge af den næsten fraværende teoretiske forankring. Dertil kommer, at den fortjenstfulde rapport om kommunalpolitikere fra 1981, ikke er fulgt op med andre store og tunge arbejder inden for området. Ligeledes falder det i øjnene, at han kun undtagelsesvis har engageret sig internationalt. Konklusionen er dog, at Bäck med de nævnte reservationer er kvalificeret til det opslåede professorat.

Jon Pierres produktion er som nævnt ganske anderledes. Det skyldes for det første, at mængden af arbejder inden for området offentlig administration og kommunal forskning er meget større. Det er faktisk i dag Pierres hovedindsatsområde. Men der er andre forskelle. Pierre har engageret sig utroligt kraftigt i internationale netværk. Det har givetvis sikret ham en vis status her, men det har haft sin pris. Således er det satset overordentlig meget på redaktion og skrivning til internationale antologier, som nok er informative i deres komparative anlæg, men som ofte savner tyngde og prægnans. For det andet kan Pierres empiriske analyser forekomme vel simple. Hans dataanalyser er således ofte baseret på rene marginalfordelinger, og nogle konklusioner dertil forekommer tynde og ikke alt for vel funderede. For det tredje slår det en, at han ofte forfalder til den lidt runde, uproblematisk oversigtsform, som på den ene side udmærker sig ved at være veldrejet og ganske informativ, men som på den anden side savner prægnans i sit budskab. Man kan ind imellem sidde tilbage med det indtryk, at Pierre i sin iver efter at begå sig i et internationalt forskermiljø, er blevet aldeles risikoavers i sin forskning og sine skriftlige arbejder. For hvor er de nye hypoteser og de dristige, måske endog kritiske og kontroversielle vinkler på den kommunale verden og den offentlige sektor?

Selv om disse svagheder gennemsyrrer Pierres videnskabelige produktion, har han forskningsmæssige kvaliteter. Således er han teoretisk velbevandret og bevidst i sin forskning. Det viser sig allerede i afhandlingen om de socialdemokratiske partikongresser, og det demonstreres i de senere dele af forskningen,

som beskæftiger sig med kommunale og forvaltningsmæssige emner. I bogen *Den lokala staten* (1994) formulerer Pierre således på konstruktiv vis en problemstilling, som er underbelyst i såvel forvaltningsforskningen som i den mere specialiserede kommunalforskning. Han sætter også sin analyse ind i en bredere analytisk ramme og formår at præsentere sine resultater på en oversigtlig og gennemskuelig måde. Men invendingerne ligger lige for. Den metodiske bevidsthed er ringe, og der gøres meget lidt for at opstille og afprøve hypoteser, som kunne bringe forskningen videre, bl.a. gennem kritisk og teoretisk funderet debat. De samme styrker og svagheder kendetegner andre dele af Pierres produktion om kommunalpolitiske spørgsmål, hvoraf flere samtidig lider under at have udredningens til dels løsere karakter.

Men Pierre har som nævnt på fortjenstfuld vis taget andre emner op inden for forvaltningsforskningen og inden for studiet af offentlig politik. Disse arbejder lider unægteligt under de allerede anførte svagheder, men de har også kvaliteter. Det gælder specielt den stærke interesse for og erklærede ambition om i højere grad at udnytte den komparative analyses potentiale i analysen af offentlig forvaltning og politik. Det gælder imidlertid også, at den internationale orientering her kommer til sin ret, selv om det som nævnt ikke er sket uden omkostninger for kvaliteten og originaliteten i Pierres forskning. Konklusionen er, at Pierre er kvalificeret til det opslåede professorat.

Når de to ansøgere, som begge anses for kvalificerede, sammenlignes med hinanden, kan det indledende slås fast, at de begge har de fornødne erfaringer med hensyn til undervisning og administration. Det er dog givet, at Pierre i højere grad har erfaringer fra forskningsledelse og forskeruddannelse. Med hensyn til deres videnskabelige produktion gælder, at ingen af dem er særskilt originale i deres forskning. Valget står derfor mellem en ganske stærk empiriker (Bäck), som kun delvis har specialiseret sig inden for området offentlig administration med statsvidenskabelig indriktning, i særdeleshed kommunal politik

og forvaltning, og en forsker med en noget bredere forskningsmæssig profil inden for området (Pierre). Det opvejer den mangel på prægnans og dristighed, som bl.a. synes sat til på den internationale scenes bonede gulve. Konklusionen bliver således, at jeg alt taget i betragtning vil indstille Jon Pierre til det ledige professorat.

Jørgen Grønnegård Christensen

Krister Ståhlberg: Sammanfattande bedömning

En sammanfattande bedömning av sökandena Bäck och Pierre kan inledas med ett ställningstagande beträffande de sökandes behörighet för tjänsten. Jag konstaterar då att Pierre redan tidigare befunnits kompetent för professor, bl a av undertecknad (3.3. 1995 till samma lärosäte). Jag menar alltså att omfattningen av Pierres produktion är sådan att den motsvarar det som vanligen avses med dubbel docentkompetens. Pierre besitter alltså behörighet för den sökta tjänsten.

Beträffande Bäck kan konstateras att hans doktorsavhandling naturligtvis motsvarar en monografi. Arbetena kring invandrarfrågor samt de meriterande kommunala uppsatserna motsvarar en ytterligare monografi. Jag finner det vidare klart att Bäck's insats inom den kommunaldemokratiska-forskargruppen även den motsvarar en monografi. Därmed menar jag alltså att även Bäck's produktion uppfyller kravet på dubbel docentkompetens. Man kunde visserligen dra i tvivelsmål värdet av insatsen inom den nämnda forskargruppen, men det är min klara mening att Bäck's empirisk-analytiska insatser är av sådant värde att de kompensera för de rent deskriptiva och ibland något triviala inslagen inom blocket. Bäck innehar således behörighet för den sökta tjänsten.

Enär jag funnit att de båda sökande kan ifrågakomma för den sökta professuren, återstår att rangordna sökandena.

Beträffande pedagogisk och administrativ erfarenhet kan konstateras att de båda sökande redovisar god meritering såsom en sådan kan

sammanfattas i ansökningshandlingar. Om kvaliteten av deras insatser har jag ingen grund att uttala mig. I stöd av detta kriterium är de sökande alltså jämställda.

Vad kan så sägas om omfattningen och relevansen av de sökandes produktion? Det kan konstateras att de båda sökandena även i detta avseende uppvisar mycket likartad profil. Båda har doktorerat med en avhandling som är något sidoställd i förhållande till den sökta tjänstens område. Båda har ett ytterligare block i sin produktion som ligger närmare tjänstens område, men som kanske ändå inte rör tjänstens område. Båda har vidare ett tredje block som ligger helt i centrum för tjänstens område. Det kan möjligen sägas att Pierre här har ett litet försteg framför Bäck. Till storleken av detta försteg ställer jag mig dock tveksam pga att det finns starka överlappningar mellan Pierres kommunala forskningsinsatser. Det bör även framhållas att Bäck's insatser här är mer oberoende av varandra, trots att de oberoende studierna till sidantalet är mindre. Jag tillmäter Pierre ett visst försteg framom Bäck och betonar tveksamheten inför slutsatsen.

Om vi slutligen ser till vetenskaplig originalitet och bidrag till ämnets utveckling nationellt och internationellt, kan först fastslås att de båda sökandena är mycket olika varandra i detta avseende. För Pierre gäller att han är väl inläst på olika teoribildningar och internationell diskussion inom disciplinen. Han rör sig uppenbarligen som fisken i vattnet inom området internationella kontakter. Samtidigt bör emellertid konstateras att Pierres insatser inom det internationella området vetenskapligt inte på något sätt utmärker sig. Hans insatser har varit av översiktligt slag. Däremot kan sägas att han i studien av den lokala staten visar prov på mer originalitet i bidraget. Trots att Pierre, särskilt i doktorsavhandlingen, visar prov på mångsidig empirisk hantering, förblir huvudintrycket härvidlag att han är konventionell och försiktig, kanske inte heller alla gånger så kritisk som han borde vara. Pierres styrka ligger i att behärska den internationella diskussionen och ha överblick över teoribildningar och frågeställningar inom disciplinen.

Bäcks profil framstår som huvudsakligen nationell. Man får inte intrycket av någon livlig resenär. De teoretiska inslagen i Bäcks produktion är få till antalet och de flesta av dem är dessutom förhållandevis magra, de handlar bara om grova struktureringar av det empiriska materialet. Härvidlag utgör dock det teoretiska kapitlet i doktorsavhandlingen ett klart undantag, ett undantag som kanske representerar det bästa teoretiska bidraget i denna konkurrens. Det är på det empiriska området Bäck kommer till sin rätt. Jag kan inte värja mig för intrycket att han stundom uppfattar avancerade variabelkonstruktioner och invecklade multivariata analyser som ett värde i sig. Hur som helst, det är på den empiriska analysens område som Bäck levererat sina bästa bidrag. Detta kommer till synes inom doktorsavhandlingen, inom delanalyser kring kommunalpolitiken och i ett par av bidragen i artikelformat. Analysuppläggningsen kring de förtroendevaldas antal och de organisatoriska lösningarna i kommunerna är elegant och de multivariata analyserna som regel övertygande, ibland spännande. Bäck bemödar sig även att visa att hans mätningar är vederhäftiga, något som det ofta fuskas med.

Det är inte lätt att i denna jämförelse sluta sig till det största originalitetsbidraget. Man kunde kanske hävda att Bäcks empiriska analyser är självständigare och originellare än Pierres teoretiska bidrag. Å andra sidan kan väl häv-

das att Pierres mer teoretisk-begreppsliga bidrag i forskningen kring omvärldsberoende är mer originella och relevanta för förvaltningsforskningen kring det lokala. Jag tror att ett val mellan dessa båda ståndpunkter kan utfalla hipp som happ.

När det gäller en slutlig prioritering mellan sökandena står loppet, såsom av min sammanfattning framgår, mycket jämnt. Med markering av tveksamhet kommer jag till slutsatsen att Jon Pierre måste tillmätas ett knappt försprång framom Henry Bäck. Jag framhäver då Pierres koncentrerade insatser kring det kommunala omvärldsberoendet och de för kommunerna grundläggande frågeställningar som här berörts. Jag vill likaså framhäva omfånget av forskningsinsatsen inom detta område. Detta intryck förstärks ytterligare när vi i tillägg till det rent kommunala i bedömningen medtar de sökandes mer sidoställda doktorsavhandlingar.

När jag alltså slutligen prioriterar de båda sökandena, menar jag att båda kan komma ifråga för tjänsten, men att ett prioriteringsställningstagande ändå förväntas. Med tveksamhet uppställer jag då de sökande i ordningen:

1. Jon Pierre
2. Henry Bäck

Krister Ståhlberg

Litteraturgranskningar

PAUL A. TAGGART: *The New Populism and the New Politics: New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. London 1996: Macmillan.

In *The New Populism and the New Politics*, Paul Taggart attempts to explain the success of two "protest parties" in modern Swedish politics: the Green Party and New Democracy. Using in-depth case studies backed by quantitative data, the author shows how these two newcomers have affected the Swedish political system, and how they have in turn been affected themselves by the system.

Following a brief introduction in which the outline of the book is introduced, Taggart discusses the many changes that have affected European political systems since the Second World War. Drawing on Lipset and Rokkan's model of West European political systems, Taggart discusses the importance of economic globalization, the rise of social democracy, the growth of corporatism, and the development of the welfare state. The development of a party system reflecting these major social developments leaves room for "New Populists" to exploit a protest potential in the electorate.

Taggart divides the category "protest parties" into "new populist parties" (right-wing, anti-system yet self-defined as "mainstream") and left-leaning "new politics parties" as the term is used by Inglehart. While these parties appear to be polar opposites, their growth is made possible by the same structural conditions: post-industrialization, long-term economic success, cartelization of the party system, and an over-emphasis on more extreme forms of protest. The Swedish case is discussed in this context, and found to fit the author's model.

Having introduced structural explanations for the rise of protest parties, Taggart then turns to a discussion of the political styles of new party

elites. He compares the leadership styles of New Democracy and the Green Party, explaining the differences in terms of a model consisting of ideological goals, patterns of activism, recruitment procedures, and legislative styles. He finds that fundamentalist goals often compete with pragmatic strategies, resulting in multiple outcomes from different actions by the party elites.

The very formation of an "anti-party" is seen by Taggart as problematic. A basic contradiction exists when a party enters the political system as a form of protest against said system. This contradiction plays an important role in determining the potential constituencies of protest parties. The protest parties appeal to groups of voters who can be convinced that this form of protest is a proper way to reform the political system, a process determined in part by party ideology. Using Gilljam and Holmberg's statistical data, Taggart shows differences in the constituencies of the two parties based on gender, age, class, and occupation that can be inferred from his model.

Taggart concludes his book with comments on the future prospects of New Politics parties. He finds that the structural inclusion of right-wing protesters such as New Democracy is more likely than the inclusion of new politics parties such as the Greens. The rise of protest parties is seen as part of the evolution of the five-party system into a new, wider, more inclusive party system.

While Taggart's book contains a great deal of data both quantitative and qualitative, thorough discussions of existing literature, and some well-thought conclusions, it fails to live up to the full potential of a work dedicated to the comparative analysis of protest parties. I find that Taggart's definitions of "populist" and "new politics party" are slipshod attempts at summarizing others' more thorough works, allowing Taggart to later stretch his definitions to fit his findings.

This gives the false appearance that the models are unproblematic, while the reader with a more rigorous theoretical background is able to spot the seams in Taggart's arguments, as well as some gaping holes. The most glaring of these is the author's over-emphasis of the similarities between populist and new politics parties, even when his own empirical study shows few common points.

Taggart focuses on Sweden's 1988 and 1991 elections, in which it appears that the Greens were on the way out and New Democracy was firmly seated within the system. The 1994 election has since taught us otherwise. Taggart's arguments regarding the structural security of right-wing protest and the inherent weakness of its Green counterpart thus appear extremely suspicious, and his few attempts at explaining the 1994 outcome fall far short of our expectations. Likewise, his failure to explain the interaction between structure-based explanations of the party system and actor-centered views of political entrepreneurship leave the reader with a confused, schizophrenic view of the political system. This is not to say that the combination of views is not possible, but Taggart takes this combination for granted rather than addressing the inherent problem in his dual approach.

I encountered further trouble in Taggart's quantitative analysis of election data. Following Gilljam and Holmberg and the rest of the Gothenburg school, Taggart confuses the simple presentation of quantitative data with its analysis. The reader is given the false impression of a simple, knee-jerk electorate responding merely from social and economic concerns. In this approach, the only political actors credited with the ability to make a decision are party elites. We are given the impression that John Bouvin makes rational decisions, while one of the world's most complex, educated and informed electorates is incapable of choosing their political representatives from other than the most base concerns.

In sum, I find that Taggart's book on protest parties has added precious little to the European debate on populism and new politics. While the work will have appeal to the Anglo-American audience unfamiliar with more detailed work on Statsvetenskaplig Tidskrift 1997, årg 100 nr 2

multiparty systems, they will lead to form the false conclusion that this type of simplistic analysis is the norm in European academics.

Dennis Westlind

ALF W JOHANSSON: *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-52*. Stockholm 1995: Tiden.

Herbert Tingsten (1896-1973) är alltjämt, mer än hundra år efter sin födelse och snart 25 år efter sin död, i hög grad aktuell. Belägg för detta påstående ger en rad arbeten under 1990-talet, bland dem historikern Alf W Johanssons bok om Tingstens sex första år som chefredaktör på Dagens Nyheter 1946-52. Enligt under rubriken skall boken handla om antikommunism och liberalism under de angivna åren.

Tingsten hade ett brett intresseregister och en omfattande beläsenhet: filosofi, historia, sociologi och antropologi, litteratur—och först och sist statskunskap; han var professor i ämnet vid Stockholms högskola 1935-46. Denna (stats)vetenskapliga bakgrund var, allmänt sett, mycket betydelsefull för den publicistiska gärningen. Den var särskilt betydelsefull med tanke på Tingstens forskningsinriktning: mellan 1930 och 1945 skrev han nästan utslutande om olika aspekter på demokratin och dess främsta motståndare under 1900-talet, de totalitära diktaturerna.

I Johanssons bok hade man därför inledningsvis velat se en sammanfattande värdering av den angivna delen av Tingstens vetenskapliga produktion. Det är möjligt att Johansson besitter den kunskap, som krävs för att skriva ett sådant kapitel. I så fall håller han den fördold för oss.

I ett sådant inledande kapitel hade författaren också bort diskutera innebörden i sina enligt underrubriken centrala begrepp, i varje fall liberalismen. Så sker inte; Johansson fastslår helt kort: "Mellan vetenskap och liberalism finns det ett intimt samband. Liberalis-

men kan ses som vetenskapens upphöjande till ideologi" (s 28). Den första meningen är riktig, den andra felaktig. Det intressanta samband, som Johansson berör, kan inte redas ut här och nu; se t ex J A Hall (1988) i stället.

Johanssons inledande kapitel heter "Tingsten och myterna". Det börjar med ett avsnitt kallat "Ekogrotta". Avsnittet består av sammanlagt 12 okommenterade citat, av vilka fyra härstammar från Tingsten. I övrigt är bl a Shakespeare, David Hume, Nietzsche och Wilhelm Ekelund representerade. Vilket syfte denna sammanställning skall ha förstår jag inte riktigt.

Därefter följer ett avsnitt kallat "Vanlig som lera – bilden av Tingsten"; de första tre orden är tagna från det sista grottcitatet, som härstammar från Cyril Connolly. I avsnittet har Johansson samlat en rad citat och synpunkter från Tingsten själv men också från Tingstens personliga och andliga bekantskapskrets. Utdrag ur Olof Lagercrantz' nedgörande recension av Tingstens fjärde memoarvolym och ur en bok av en annan Tingsten-motståndare, Mauritz Edström, finns med.

I det inledande kapitlet finns slutligen ett avsnitt med rubriken "Tingstens idékritik". Avsnittet är för kort (fyra sidor), för ytligt och för speciellt för att göra nytta som inledning till framställningen av Tingstens insats som publicist.

Efter denna otillfredsställande inledning följer några kapitel av bättre kvalitet: "Tingsten blir chefredaktör", "Herbert Tingsten presenterar sig" och "Den första bredsälvan (sic). Kampanjen mot det ryska kreditavtalet". Mycket av vad Johansson där beskriver är väl känt, inte minst från Tingstens memoarer, men som presentation av den nye chefredaktören har kapitlen sina förtjänster.

Det betyder dock inte, att framställningen skulle sakna brister. I det förstnämnda av de tre kapitlen har jag särskilt hakat upp mig på beskrivningen av Tingstens kontraktsmässiga relationer till DN:s ägare, i första hand Tor Bonnier, styrelsens ordförande. Av utrymmesskäl vill jag här inte gå närmare in på saken; jag får hänvisa till vad jag tidigare har skrivit i ämnet (Vallinder 1971 s 98ff).

I två följande kapitel tar Johansson upp relationerna mellan Tingsten och Johannes Wickman, DN:s utrikesredaktör. De båda skrivkunniga herrarna hade under andra världskriget fått allt större sympati och respekt för varandra – på avstånd, så att säga. Båda var stridbara antinazister och övertygade motståndare till samlingsregeringens repressiva tryckfrihetspolitik.

Föga förvånande var Wickman förtjust över Bonniers beslut att göra Tingsten till chefredaktör. Glädjen blev kortvarig. Chefredaktören och utrikesredaktören blev snabbt oeniga i grundläggande ting, framför allt synen på USA och Sovjet. Längs den linjen kommer Johansson in på sitt huvudtema: Tingstens anti-kommunism och – i någon mån – liberalism.

Föreställningen om Sovjetunionens expansionism var det kalla krigets grundläggande myt. Denna myt kom Tingsten att helhjärtat omfatta. Så lyder en viktig utgångspunkt för Johansson i bokens centrala del, som vi härmed är inne på. För att klargöra innebörden och värdet av vad Johansson där har att säga, måste jag anföra en rad citat, som delvis är mycket långa och därmed allt annat än lösryckta:

Att karaktärisera en företeelse som myt innebär inte nödvändigtvis att man anser företeelsen vara falsk eller att man tar avstånd från den verksamhet som myten upprätthåller. Mytbegreppet skall ses som ett samhällsvetenskapligt begrepp vars uppgift är att belysa en företeelsens funktion i en politisk diskurs; i en vetenskaplig disciplin eller i en ideologi. Den rumänske religionsforskaren Mircea Eliade talar om "founding myths" som "recitals of creation; it tells how something was accomplished, began to be" ...

Religionsforskaren hjälper oss att förstå hur myten om Sovjetexpansionismen gav auktoritet och legitimitet åt de kognitiva strukturer som bar upp det så kalla kriget. Den låg till grund för den manikeiska världsbild som konstituerade den västerländska självförståelsen. Den hade både en stabiliserande och mobiliserande funktion på opinionen i USA och i Europa. Mytens "helighet" gjorde den magiskt laddad, svår

att diskutera i rationella termer, eller rättare sagt varje försök till en mera reflexiv, distanserad diskussion tenderade att mötas av nedtystande misstänklighöanden. Kennan själv blev anklagad för senilitet när han vågade ifrågasätta mytens relevans. Den laddning och seghet som myten om Sovjetexpansionismen haft belyser dess karaktär av grundläggande myt.

Myten om Sovjetexpansionismen var en myt som Tingsten helhjärtat kom att omfatta. Den blev grunden för hans opinionsmässiga maktposition, det heliga altare på vilket elden aldrig fick slockna. Den blev hans världsbilds arkimediska punkt, som löste hans existentiella problem och fick honom att övervinna skepticisomens vanmakt. Den gav honom möjlighet att ge sin moralism fria tyglar. Skeptikerna sökte det absoluta. I myten om Sovjetexpansionen fann Tingsten den myt han längtat efter. Belysande är att han i en ledare där han behandlar Kennans X-artikel direkt säger att denne med sin artikel "skapat den myt, den ideologi, som gör en politik av Trumans och Marshall's typ möjlig" (s 168f)

Johansson avrundade sitt principiella resonemang så här:

Myten om Sovjetexpansionen förvandlade ett filosofiskt problem till ett psykologiskt. Den gav grund för ett ställningstagande och gjorde att Tingsten kunde frigöra sig från den liberala idévärldens relativism. Den gav honom anknytning till en konservativ idévärld där godhet och ondska klart kunde fixeras, där fasta moraliska lagar kunde uppställas. Ja, mer än så, den befriade honom från tvånget att kritiskt granska verkligheten: han behövde i fortsättningen endast applicera den logik som myten utpekade.

Det är svårt att avgöra vad som i dessa citat är det värsta: oförmågan att förstå Tingstens syn på sovjetkommunismen eller avsaknaden av kunskaper i idéhistoria och moralfilosofi.

Tingsten var och förblev en empiriskt inriktad statsvetare, expert bland annat på totalitära idéer och system. Han trodde inte på några i filosofisk mening *absoluta* värden, vare sig de av de troende uppgavs vara förankrade hos

Gud eller världsanden, i "naturen", framsteget eller det internationella proletariatet. Han var och förblev en relativist, så långt borta från en manikeisk världsbild som man kan komma (jfr Vallinder 1993).

Därav följer självfallet inte, att han skulle ha saknat politiska värderingar – tvärtom. Som liberal var han anhängare av frihet – andlig, politisk, ekonomisk – rättssäkerhet, jämlikhet, tolerans osv. Som statsvetare visste han alltför väl, att dessa värden var bannlysta i Sovjetunionen. Slutsatsen var utan vidare given: sovjetssystemet måste bekämpas! För att dra den slutsatsen behövdes varken några manikeiska konstigheter eller någon anslutning till en konservativ idévärld. Allt sådant var också Tingsten fullständigt främmande.

Strax efter det just anförda citatet kommer författaren in på Tingstens vårtal till uppsalastudenterna 1948 (tryckt i boken *Argument*). I talet konstaterades, att någon säker filosofisk grund för ett ställningstagande inte finns i denna världen. Religion, metafysik, framstegstänkande och ideologier har alla visat sig vara illusioner. Så refererar Johansson här inledningsvis och alldeles riktigt; om eventuell manikeism inte ett ljud. Han fortsätter så här:

I denna värld, där människan tycks totalt utlämnad åt sin subjektivitet, blev valet, ställningstagandet räddningen. Även om det inte fanns "någon kunskap, någon hållbar lära som framtvingar ett visst val" gällde det att ta ställning: "Vi måste medvetet handla utifrån våra värderingar, icke med stöd av illusoriska system av insikter om verkligheten och framtiden." (Man frågar sig här på vad sätt "värderingar" skiljer sig från "illusoriska system". Var inte värderingarna grundade i "illusoriska system"?") (s 170f)

För att på egen hand kunna besvara sådana frågor hade Johansson bara behövt läsa och förstå några Tingsten-texter i ämnet, t ex i *Idékritik* (1941), eller någon grundläggande lärobok, förslagsvis Manfred Moritz' *Inledning i värdeteori*. En titt i Ernst Cassirers bok *The Myth of the State* (särskilt s 277ff) hade också varit nyttig. Om vi för enkelhetens skull hoppar över de mera teoretiska resonemangen, kan man säga så här.

Enligt Tingsten är alla politiska ideologier illusoriska system, mer eller mindre, minst liberalismen. Därav följer dock ingalunda, att det skulle vara intellektuellt, moraliskt eller psykologiskt ohållbart att hävda vissa politiska värderingar. Man behöver ju inte nödvändigtvis inbilla sig, att man har stöd av Gud, världsanden eller produktivkrafterna för att hederligt kämpa *för* individens frihet och *mot* totalitärt tyranni.

Under den tid, som Johanssons bok avhandlar, var sovjetdiktaturen den farligaste representanten för detta tyranni. Med stöd av de senaste årtiondenas "revisionistiska" forskning kring det kalla kriget anstränger sig författaren för att visa, att Tingsten överskattade den sovjetryska expansionismen, särskilt det ideologiska inslaget där.

Dessa ansträngningar kan jag inte finna särskilt intressanta eller relevanta. För det första kunde ju Tingsten – som förvisso inte var ensam – ej gärna förutse vad en del forskare ansåg sig kunna fastställa tjugo-trettio år senare. För det andra fanns det under det kalla krigets första tid – oavsett styrkan i det ideologiska elementet – i den sovjetryska politiken gudklagat fullt upp av skrämmande inslag, alltifrån det från 1945 stegvis skeende undertryckandet av friheten i Öst- och Centraleuropa.

Ett på sitt sätt intressant led i de angivna ansträngningarna är dock Johanssons försök att antydningvis sprida tvivel kring trovärdigheten hos den ryske avhopparen Victor Kravtjenko och hans uppmärksammade memoarer *Jag valde friheten* (1947). Johansson verkar inte känna till att sanningshalten prövades och i huvudsak bekräftades i Paris 1949 vid en förtalsprocess mot ett kommunistorgan; tidningen hade påstått, att den amerikanska säkerhetstjänsten stod bakom boken. Bland Kravtjenkos vittnen var Margarete Buber, känd för sin skakande memoarbok *Fånge hos Hitler och Stalin*. Kravtjenko vann målet (jfr Buber 1949, Furuhausen 1996, Izard 1949).

För övrigt – efter Chrustjevs beryktade "avstaliniseringstal" vid den tjugonde partikongressen i Moskva 1956 borde ju den enda källkritiska kommentaren till de i stora drag likalydande vittnesmålen om de stalinistiska ill-

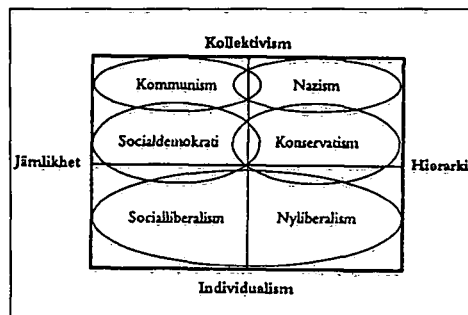
gärningarna vara: "Vad behöva vi mera några vittnen?" (Matt. 26:65).

"Antikommunism och antifascism som dystopiska ideologier" heter ett viktigt, teoretiskt kapitel i boken. För att göra Johansson rättvisa måste jag även här anföras ett par rätt långa citat. En viktig orsak till det kalla kriget var USA:s behov att skapa inrikespolitisk uppslutning kring USA:s nya roll i världspolitiken, skriver han och fortsätter:

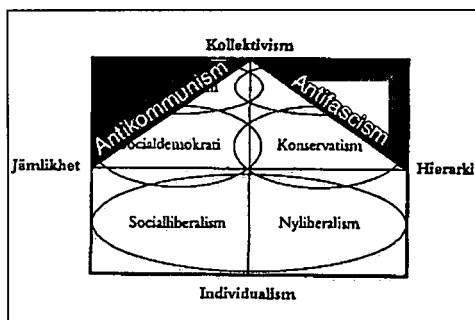
Kommunismen lyftes fram som det stora hotet mot den amerikanska nationen. Antikommunismen blev den amerikanska politikens grundval: en konsensuell tankeform. Men antikommunismen var inte den enda konsensusideologin efter kriget. Den andra stora konsensusideologin var antifascismen.

Litet längre fram påpekar författaren, att det är vanligt att ideologiernas (och därmed partiernas) relationer åskådliggörs (figur 1) som ett spektrum från vänster till höger: kommunism, socialism, liberalism, konservatism:

En uppställning av detta slag gör det emellertid svårt att åskådliggöra hur de båda dystopiska ideologierna, tidens motideologier, antifascism och antikommunism påverkade de "utopiska" ideologierna (dvs konservatism, liberalism och socialism). Man kan i stället se ideologierna utlagda på ett ideologiskt fält. Ett sådant ideologiskt fält måste vara så konstruerat att de olika ideologiernas läge i förhållande till varandra klargöres. Detta kräver att det ideologiska fältets ramar måste vara de ideologiska "core values" som alla ideologier förhåller

Figur 1.

Figur 2.

sig till. Dessa "core values" eller grundläggande variabler är hierarki – jämlikhet, kollektivism – individualism.

Lägger man in de dystopiska ideologiernas effekt på det ideologiska fältet får man följande bild (figur 2), skriver Johansson.

Framställningen fortsätter därefter så här:

Fördelen med den "inringning" av det ideologiska fältet som här skisserats är att man kan åskådliggöra, inte bara hur de olika ideologierna förhåller sig till varandra, utan också hur de "överlappar" varandra.

Den centrala tanke som här framförs är att de dystopiska ideologierna antifascism och antikommunism inte bara är kampideologier riktade mot fascism och kommunism utan också starkt kommer att påverka de "utopiska" ideologierna. De dystopiska ideologierna bidrar till att "mörklägga" eller tabuisera vissa delar av det ideologiska fältet.

De två dystopiska ideologierna antifascism och antikommunism "punkterar" således stora delar av det ideologiska fält som funnits under mellankrigstiden. Det ideologiska fältet krympte. En liberal konsensus uppstår inom vars ram de olika partierna profilerar sig. (s 225ff)

Här måste vi ta det hela från grunden. Begreppet utopi kommer från Thomas Mores berömda roman *Utopia* (1516, "Landet ingenstans"), som skildrar ett tänkt, framtida idealsamhälle. Politiska ideologier och program kan ha utopiska eller – rättare sagt – utopistiska inslag. Ett parti kan alltså välja att beskriva

eller illustrera sina långsiktiga mål genom en skiss av sitt idealsamhälle.

Ju längre åt vänster som man kommer på den politiska skalan, desto vanligare blir i princip utopistiskt tänkande. Det finns som bekant flera Marx – jag syftar inte på bröderna Marx utan på Karl Marx – och en av dem var utopist. Inte för intet kallade den svenska socialdemokratis främste ideologiske tänkare under 1900-talet, Ernst Wigforss, en av sina essäer "Om provisoriska utopier" (Wigforss 1962 s 84ff).

Det har funnits utopister också i det liberala lägret – Tom Paine, exempelvis. Moderna liberaler däremot är praktiskt taget genomgående antiutopister. Välkända exempel från vårt eget århundrade är F A Hayek och K R Popper; den sistnämndes begrepp *piecemeal social engineering* är raka motsatsen till utopism. Konservatismen slutligen är nästan alltigenom skarpt och medvetet antiutopistisk.

Att, som Johansson gör, utan varje inskränkning kalla konservatism, liberalism och socialism de "utopiska" ideologierna är alltså oriktigt och vilseledande.

Motsatsen till en utopi brukar kallas negativ eller tragisk utopi, ibland dystopi. Det handlar då inte om idealsamhällen utan om bilder av – och därmed varningar för – framtida skräcksamhällen, som kan tänkas bli följden av en pågående eller befarad utveckling. Dystopierna hör hemma i 1900-talet; tre av de mest kända författarna på området är Aldous Huxley, Karin Boye och George Orwell.

Utopierna handlar om politiska mål och vägen dit. Dystopierna däremot handlar om tillstånd, som man till varje pris måste undvika. Sådant kan inte – om begreppen skall behålla sin etablerade innebörd – läggas till grund för en ideologi. Johanssons tal om dystopiska ideologier är ologiskt och förvirrande.

Även med bortseende från det nu sagda kan jag inte med bästa vilja i världen finna Johanssons bilder klagörande. Om man exempelvis nödvändigt vill använda begreppet nyliberalism, måste man tala om vad man menar med det. Under mer än ett århundrade har nämligen detta begrepp – i Sverige och andra länder – haft en mycket skiftande innebörd. Under

1940-talet, det årtionde som närmast är aktuellt, förekom det knappast alls i debatten.

Längre fram i det "dystopiska" kapitlet går författaren mera konkret in på Tingstens antikommunistiska kampanj. Tingstens antikommunism vilade på en vision av vad som skulle hända, om Sverige erövrades av Sovjetunionen, skriver Johansson och anför ett citat från 1948:

"Död och deportation skulle drabba inte blott de sociala grupper vilkas blotta existens är kommunismen förhatlig, utan alla människor med känsla för frihet och värdighet, kulturbärande, den politiska eliten, de stora folkrörelsernas ledare, de verksamma och idégivande inom alla samhällsgrupper. Barnen skulle uppfostras till dresserat och likformigt tänkande, arbetarna skulle bli statsledningens livegna, välståndet skulle omvandlas i den reglementerade fattigdom som utmärker despotin i öster. Operationen skulle skapa ett nytt folk, ett främmande folk – ett tjänarfolk utan ledare med försvagad känsla för sina traditioner, med en förkrympt och förpinad frihetsvilja. En befrielse efter fem eller tio år bleve icke en pånyttfödelse, ty ett folks karaktär är icke någon medfödd egenskap som ej kan förvanskas eller förstöras, utan en frukt av gemensam historia och gemensam kultur."

För egen maskin fortsätter Johansson med ett stycke, som lyder så här:

Detta utförliga citat belyser den känslomässiga basen för Tingstens antikommunism. Det intressanta är att Tingsten i sin strävan att förtydliga det kommunistiska systemets ohygglighet faller tillbaka på en konservativ diskurs. En kommunistisk regim (i Sverige) skulle för evigt skada nationen; de organiska banden till den egna nationella kulturen skulle slitas sönder och aldrig kunna återknytas. Tingsten går t o m så långt att han talar om folkets "karaktär", något som han annars grovt ironiserade över. Genom sin absoluta prägel blir Tingstens bild av kommunismen rent apokalyptisk (s 240f)

Här måste man fråga sig om Johanssons kommentar till Tingstens uttryck "ett folks karak-

tär" verkligen kan ha tillkommit i god tro. I så fall måste det bero på grovt oförstånd.

Vad Tingsten på goda grunder gärna ironiserade över var föreställningar om medfödda, oföränderliga *nationalkaraktärer*; förhållandet framgår utomordentligt tydligt av *Idékritik* (1941), som Johansson mycket riktigt hänvisar till. I Tingstens DN-artikel var det fråga om något annat: ett folks traditioner, kulturarvet, frihetsarvet, det politiska systemet – vad man med en välkänd statsvetenskaplig term brukar kalla den politiska kulturen.

De sistnämnda företeelserna är – vilket Tingsten gärna underströk – alls inte medfödda och opåverkbara. De kan förändras både utifrån och inifrån, någon gång ganska snabbt. Jämför exempelvis den tyska politiska kulturen m/1945 och m/1949! Allt detta är välkända ting för någorlunda vakna statsvetenskapsstudenter.

I det sista kapitlet, "Kalla krigets logik och Tingstens inflytande", väntar man sig en sammanfattande bedömning av något slag. Därav blir dock inte mycket. Johansson säger sig ha skapat "en begreppsapparat som gör det möjligt att teoretiskt diskutera Tingstens inflytande". Dessa tankemödor har bland annat resulterat i följande rader:

Det är som den främste uttolkaren av tidens dystopiska ideologier som Tingsten bygger sin maktställning i svensk opinion. Han blir Sveriges antikommunist och antifascist nr 1. Genom sin position som chefredaktör för den största dagstidningen kan han svinga sig upp att bli tidsandans herre; man skulle kunna mynta begreppet *opinionshegemon*. Genom att han även är verksam som kulturdebattör bryter han sig ur ledarsidans relativa anonymitet. Han populäriserar och ideologiserar tidens dominerande filosofiska strömningar. Jämte Ingemar Hedenius blev han den främste uttolkaren på svensk botten av den antimetafysiska strömning som framträdde efter kriget (s 320f)

Detta är nästan alltigenom oriktigt. Att Tingsten skulle ha varit "tidsandans herre" är närmast löjeväckande. Mot sig hade han i den offentliga debatten regeringsmakten, det största partiet, socialdemokraterna, en aggressiv so-

cialdemokratisk partipress och fackförbundstidningarna. I Stockholm fanns det vidare under perioden, om jag har räknat rätt, tio dagliga tidningar. I regeringsorganet Morgon-Tidningen fick hans motståndare i den långvariga debatten om den s k tredje ståndpunkten – Sivar Arnér, Artur Lundkvist, Karl Vennberg och andra – stort utrymme. Även i icke-socialistiska tidningar fick Tingsten regelbundet hårt mothugg i skilda frågor.

Klart oriktigt är påståendet, att Tingsten jämte Hedenius skulle ha varit den främste uttolkaren av den antimetafysiska filosofiska strömning, som framträdde efter andra världskriget. Rätta förhållandet är till att börja med att denna strömning – den analytiska filosofin eller vad man nu vill kalla den – inte framträdde efter andra världskriget utan under 1900-talets första årtionden i Cambridge, Wien och i någon mån Uppsala.

Vidare: Tingsten var visserligen i någon mån påverkad av Uppsala-filosofen Axel Hägerström men också starkt kritisk mot honom; förhållandet framgår klart av *Idékritik*. Någon professionell kunskap i filosofiska frågor gjorde Tingsten aldrig anspråk på att besitta; någon uttolkare av någon filosofisk riktning var han heller inte (jfr Vallinder 1993).

Det torde här tydligt ha framgått,

– att jag finner flera av kapitlen i Johanssons bok intressanta och upplysande men
– att boken enligt min mening, inte minst i sina centrala delar, har stora svagheter.

Misslyckandet är förvånande. Johansson är ju en flitig historiker med, såvitt en utomstående kan bedöma, gott anseende bland sina kolleger. För min del har jag med behållning läst hans bok *Per Albin och kriget*, låt vara att jag från början fann boken en smula hagiografisk. På den punkten har Johansson själv senare

kommit fram till ett liknande resultat (Johansson 1996).

Med *Per Albin och kriget* gick det i huvudsak bra, men med "Herbert och det kalla kriget" gick det alltså snett. Om orsakerna härtill kan man bara spekulera. Det skall inte ske här.

Torbjörn Vallinder

Värdefulla synpunkter på en tidigare version har lämnats av Rune Gustafsson och Mats Sjölín.

Referenser i urval

- Buber, M, 1948, *Fånge hos Hitler och Stalin*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Buber, M, 1949, Intryck från Kravtjenko-processen, *Samtid och Framtid* 6, 287-291.
- Cassirer, E, 1946. *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press.
- Furuhagen, H, 1996. Rubrikernas larm – sedan glömskan, *Svenska Dagbladet* 1996-01-14.
- Hall, J A, 1988. *Liberalism, Politics, Ideology and the Market*. London: Paladin Grafton Books.
- Izard, G, 1949. *Kravtjenko kontra Moskva*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Johansson, A W, 1984. *Per Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget*. Stockholm: Tiden.
- Johansson, A W, 1996. Gör upp med neutralitetsmyten, *Dagens Nyheter* 1996-02-20.
- Tingsten, H, 1941. *Idékritik*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, H, 1948. *Argument*. Stockholm: Bonniers.
- Vallinder, T, 1971. *Press och politik*. Andra uppl. Lund: Gleerups.
- Vallinder, T, 1993. Bergquists misslyckade massaker, *Smedjan* 3 Nr 5, 5.
- Wigforss, E, 1962. *Frihet och gemenskap. Essayer*. Stockholm: Tiden.

Till redaktionen insända skrifter

- Erik Allardt, 1997. *The History of the Social Sciences in Finland 1828-1918*. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- David Beetham – Kevin Boyle, 1997. *80 frågor och svar om demokrati*. Stockholm: SNS.
- Peter Bevelander – Benny Carlson – Mauricio Rojas, 1997. *I krusbärslandets storstäder. Om invandrare i Stockholm, Göteborg och Malmö*. Stockholm: SNS.
- Peter Björk, 1997. *Ekoturism – en introduktion till ett helhetsperspektiv med definitioner och empirisk forskning*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Per Boje, 1997. *Ledere, ledelse og organisation 1870-1972. Dansk industri efter 1870*. Bind 5. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Ole Borre – Jørgen Goul Andersen, 1997. *Voting and Political Attitudes in Denmark*. Århus: Aarhus University Press.
- Ulla Carlsson, ed., 1997. *Beyond Media Uses and Effects*. Göteborg: Nordicom.
- Verner Denvall m fl, 1997. *Välfärdens operatörer. Social planering i brytningstid*. Umeå: Boréa.
- Michael Droege – Göran Lysén, 1997. *Introduktion till EU och EG-rätten*. Uppsala: Iustus.
- Anders Fogelklou m fl, 1997. *På väg mot rättsstat i Östeuropa*. Uppsala: Iustus.
- Sven Fritz, 1996. *25 år med Storlandstinget*. Stockholm: Stockholms läns landsting.
- Henrik JB Gahmberg, 1996. *Kekkonens politik – inrikes- eller utrikespolitiska determinanter?* Occasional Papers Series nr 4 1996. Åbo: Statsvetenskapliga institutionen.
- Willy Guneriussen, 1997. *Aktör, handling och struktur. Grundproblem i samhällsvetenskapen*. Lund: Studentlitteratur.
- Ulf Hamilton, 1997. *Teknik på böndernas villkor*. Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Thomas Hedman, 1997. *Informationssökning för samhällsvetare och humanister*. Lund: Studentlitteratur.
- Paul Hirst, 1997. *Globalisering, demokrati og det civile samfund*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Maria Holmlund, 1996. *A Theoretical Framework of Perceived Quality in Business Relationships*. Helsingfors. Svenska handelshögskolan.
- David Isaksson, 1997. *Ungdomskulturen i Öst- och Sydostasien. Världspolitikens Dagsfrågor 1 1997*. Statsvetenskaplig Tidskrift 1997, årg 100 nr 2
- Guy-Erik Isaksson, red, 1997. *Inblickar i nordisk parlamentarism*. Åbo: Åbo Akademi.
- Gunnar Jervas, 1997. *Terrorismen – ett hot i tiden. Världspolitikens Dagsfrågor 2 1997*.
- Klas-Göran Karlsson, 1997. *Ryssarna utanför Ryssland. Världspolitikens Dagsfrågor 5 1997*.
- Georg Kneer – Armin Nassehi, 1997. *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Kjell Magnusson, 1997. *Nittio dagar som skakade Serbien. Världspolitikens Dagsfrågor 3 1997*.
- Ingvar Mattson – Lena Wängnerud, red, 1997. *Riksdagen på nära håll*. Stockholm: SNS.
- Hans Mouritzen – Ole Wæver – Håkan Wiberg, 1996. *European Integration and National Adaptations*. Commack, NY: Nova Science Publishers.
- William Outhwaite, 1997. *Habermas. En kritisk introduktion*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Anders Persson, 1997. *Politiken i krissamhället. Studier av politikens reella och virtuella verkligheter*. Stockholm: Carlssons.
- Staffan Strömberg, 1997. *Chile – på väg eller på drift? Världspolitikens Dagsfrågor 4 1997*.
- Annika Thunborg, 1997. *Public and Non-Profit Interaction. U.S. Assistance to Eastern European Media 1989-1995*. Lund Political Studies 100. Lund: Lund University Press.
- Rune Wigblad, 1997. *Karta över vetenskapliga samband*. Lund: Studentlitteratur.
- Erik Åsard – W Lance Bennett, 1997. *Democracy and the Marketplace of Ideas. Communication and Government in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kjell Östberg, 1997. *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Kjell Östberg, 1996. *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokraterna och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Øyvind Østerud, 1997. *Vad är nationalism?* Sv. övers. Stockholm: Universitetsforlaget.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Martin Lindström studerar statsvetenskap i Lund och är verksam vid Institutionen för samhällsmedicin i Malmö.

Ludvig Beckman är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Jouni Reinikainen är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm.

Sten-Ove Larsson är doktorand i statsvetenskap i Lund.

Jan Erik Gidlund är professor i statsvetenskap i Umeå.

Jørgen Grønnegård-Christensen är professor i statsvetenskap i Århus.

Håkan Strömberg är professor emeritus i Offentlig rätt i Lund.

Krister Ståhlberg är professor i statskunskap vid Åbo Akademi.

Dennis Westlind blev fil dr i statsvetenskap i Lund 1996 och är nu direktör vid A Teacher's Space i Portland, Oregon, USA.

Torbjörn Vallinder är docent i statsvetenskap i Lund.

Sverige är *inte* ett två tredjedelssamhälle!

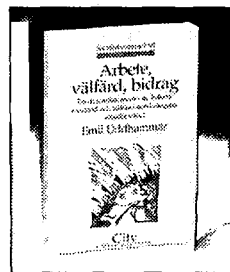
I *Arbete, välfärd, bidrag* visar Emil Uddhammar på markerade drag av rörlighet mellan socialgrupper och resursnivåer i det svenska samhället. 18 % av befolkningen byter socialgrupp på sex år.

Analysen utgår från ett brett material omfattande 200 000 avidentifierade individer, i vilket individuell ekonomisk och social utveckling har kunnat följas under tio år.

Uddhammar uppehåller sig speciellt vid begreppet "moral hazard", och kan med sitt material bli en prövostånden om bidragsanpassningens utbredning.

Studien ingår i City-universitetets forskningsprogram Den svenska socialstaten.

City University Press
Box 5095, 102 42 Stockholm
Fax 08-663 35 62, info@cityuniv.se
<http://www.cityuniv.se>

Emil Uddhammar, *Arbete, välfärd, bidrag* : en dynamisk analys av folkets välfärd och välfärdsforskningens missförstånd. 240 s. ca-pris 192 kr.

Statsvetenskapligt lexikon

Kjell Goldmann, Mogens N. Pedersen,
Øyvind Østerud (red.)

Detta unika nyskrivna uppslagsverk är utvecklat av nordiska statsvetare och utkommer samtidigt på svenska, norska och danska. Stommen utgörs av korta och koncisa presentationer av statsvetenskapens centrala begrepp, teorier och metoder. Utöver detta ges även en orientering i ämnets idéhistoria, dominerande strömningar och centrala debatter.

Översättare: Per Larson

CA-PRIS 412 KR.

ISBN 91-88584-27-5

ANDRA AKTUELLA BÖCKER MED STATSSETENSAPLIG INRIKTNING
FRÅN UNIVERSITETSFORLAGET, STOCKHOLM

Øyvind Østerud. Vad är nationalism? Översättare: Mona C. Karlsson.

ISBN 91-88584-23-2. CA-PRIS 217 KR.

Ordet nationalism sätter starka känslor i rörelse. För vissa betyder det fosterlands-kärlek och höga ideal, för andra har det en klang av främlingshat och diskriminering. Øyvind Østerud belyser detta mångbottnade fenomen utifrån en noggrann genomgång av den europeiska nationalismens historiska och filosofiska rötter.

Øyvind Østerud. Statsvetenskap. Introduktion i politisk analys.

Översättare Per Larson. ISBN 91-88584-21-6. CA-PRIS 540 KR.

Politisk analys innebär att ställa diagnos, sortera fakta och genomsöka. Øyvind Østerud presenterar centrala politiska frågeställningar ur både ett nationellt och internationellt perspektiv.

Helge Hueem. Makt och välfärd. Teorier i internationell politisk ekonomi.

Översättare Carl G. Liungman. AUGUSTI 1997. ISBN 91-88584-22-4. CA-PRIS 352 KR.

Makt och välfärd är två nyckelbegrepp i analysen av politikens roll i den internationella ekonomin. Hur fördelas makten och hur påverkar detta fördelningen av välfärd?

Vill Du veta mer om vår utgivning beställ:

Universitetsforlagets katalog 1997. Böcker för universitet och högskola.

NAMN: _____

ADRESS: _____

POSTNR: _____

POSTORT: _____

UNIVERSITETSFORLAGET

Faxa beställningen till 08-440 80 50.

Abstracts

MARTIN LINDSTRÖM: *Tage Lindbom och konservatismen* (TAGE LINDBOM AND CONSERVATISM).

Tage Lindbom is a Swedish political scientist and author who is more well known in other Western countries than Sweden. Ideologically, he has travelled from marxism and social democracy to a Christian conservative legitimism, a process concluded in the 1950s. His thinking can be characterised by using the concepts ideology and conservatism. Ideology has existed as a concept for 200 years, and is closely related to modern liberalisation and secularisation. Modern political ideologies deny or ignore any higher transcendent power and are, as opposed to traditional religion, highly action- and reform-oriented. Conservatism is thus a particularly problematic ideology. Originally, in some countries, like de Maistre in France, conservatism was a complete reaction against the secularised ideas of 1789. In other countries, like Burke in England, conservatism took a more pragmatic standpoint. In Lindbom's thinking, God is the Creator and Ruler and there is very little room for economic or social change. Lindbom's conservatism is thus much closer to de Maistre than Burke and is not an ideology in any modern sense. Finally, aspects of Lindbom's thinking can be used in analysing the debate in recent years concerning the ideology of the Swedish Conservative (Moderate) party in the 20th century.

LUDVIG BECKMAN: *Charles Taylor och den sociala tesen. Är kommunitarism förenlig med liberalism?* (CHARLES TAYLOR'S SOCIAL THESIS. COULD A LIBERAL ACCOMMODATE THE CLAIMS OF A COMMUNITARIAN?).

This study is an attempt to assess one aspect of the ongoing liberal-communitarian debate in political philosophy. It focuses on Charles Taylor's so called social thesis, and the extent to which it can

be seen as a critique of fundamental liberal values and beliefs. The social thesis is a claim that the liberal theory of freedom is incoherent since it fails to take account of the social conditions of freedom.

The leverage of this critique is, however, contested. Several liberal writers, Allen Buchanan and Will Kymlicka amongst them, have tried to accommodate Taylor's criticism within a liberal framework. This strategy of accommodation is, however, challenged in this essay. Liberals, according to the discussion put forward here, tend to neglect, or understate the importance of, the ontological claims made by communitarians. These claims include a specific philosophical anthropology, an account of what is to *be* human; a theory how he/she relates to the social milieu.

If this is taken to account, it becomes clear that we cannot understand Taylor's social thesis as merely a claim of the inconsistency of liberalism. The social thesis rests on a specific conception of freedom that Taylor wants to put in its place. From this conclusion it also follows that the endeavour to accommodate the communitarian critique is more problematic than usually thought. Finally, the essay presents a discussion of different ways to clarify this fundamental incompatibility of liberalism and communitarianism.

JOUNI REINIKAINEN: *Platonian Justices*.

The aim of the essay is to track the origin of some modern ideas about justice from the dialogue of Platos' *The Republic* and also to contemplate somewhat on Platos' own position. The dialogue brings forth four perspectives on justice: (1) Justice as to give every man his due. While developed in the dialogue by Polemarchus, this definition also seems close to Aristotle's conception of distributive justice. (2) Justice as what is in the interest of the strongest party. This definition is formulated by Thrasymachus and can be consid-

ered to be the first formulation of the nihilist tradition, later inspiring thinkers like Machiavelli and Nietzsche. (3) Justice as a mutually beneficial agreement between rational egoists. This perspective is elaborated in the discussion by Glaucon and seems to be an indirect or direct inspiration to Hobbes and to contemporary theories of rational-choice. (4) Justice as minding your own business and not interfering with other people. The last definition is elaborated by Plato himself and turns out lodging a radical understanding of equal opportunities, which most certainly has inspired socialist thinking. At the same time, justice is conceptualized as opposite to tyranny, which can be considered to be formative to modern liberal theory.

STEN OVE LARSSON: *Demokratibegreppet i skolans läroböcker sedan 1920. En projekt-skiss.* (THE IDEA OF DEMOCRACY IN THE TEXTBOOKS OF THE SWEDISH SCHOOLS SINCE 1920. A RESEARCH PROJEKT).

The article is a report on research in progress. For some time I have been preparing a thesis on the concept of democracy in text-books in history and civics of the Swedish schools from about 1920, when Sweden became fully democratic. I concentrate on what is nowadays called comprehensive school and the "gymnasium" (sixth form). I would like to find answers on

question like: How have the contents of the textbooks changed over time? What factors have influenced the contents: Rulings of the government, the Swedish Parliament and the Board of Education, the political development in Sweden and abroad, the development in political science studies of democracy in and outside Sweden? Some of my preliminary results are: A description of the concept of democracy in the textbooks scarcely exists during the first 25 years. Mostly because of a school reform enacted by the Swedish Parliament in 1950, where the principles of democracy are very prominent, the description of democracy gradually became more comprehensive. From the beginning of the sixties the textbooks of the reformed upper secondary school present a comprehensive and varying discussion about democracy, where the influence from the scholarly debate is very obvious.

From my investigation about how the term democracy is described and discussed in the textbooks of civics and history on senior level and in upper secondary schools since 1920 can some preliminary results be reported. The SLN, The Textbook Committee of the Government, played both a controlling and regulating role in the production of textbooks. According to some authors the curriculum and the publishers had a great influence on the content of the textbooks.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Efter redaktionell granskning och beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript i två exemplar jämte, om ordbehandlare använts, manus på *diskett*, i IBM- eller Mac-miljö. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskapliga institutionen, Box 52, 221 00 Lund, tfn 046-222 89 46.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturlista, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige